

FILEP
TAMÁS
GUSZTÁV
ZALABAI
ZSIGMOND
1948–2003

FILEP
TAMÁS
GUSZTÁV

**ZALABAI
ZSIGMOND**

1948–2003

Megjelent

Filep Tamás Gusztáv: KONCSOL LÁSZLÓ (1997)

Szeberényi Zoltán: DUBA GYULA (1997)

Szeberényi Zoltán: OZSVALD ÁRPÁD (2000)

Dusza István: ZS. NAGY LAJOS (2000)

Szeberényi Zoltán: TURCZEL LAJOS (2002)

MŰHELY

FILEP
TAMÁS
GUSZTÁV
ZALABAI
ZSIGMOND
1948–2003

NAP KIADÓ
DUNASZERDAHELY, 2004

*A kötet megjelenését
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA
(Budapest) is támogatta*

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Munkám kezdetén dr. Végh László szociológus, a Bibliotheca Hungarica igazgatója tette hozzáférhetővé számomra azokat a folyóiratbeli Zala-bai-publikációkat és az író recepciójának jó részét tartalmazó fénymásolatokat, amelyek nélkül könyvem sokkal hiányosabb lenne – másrészt még ma sem lenne készen. Köszönöm.

Előfeltételek

„A jövő útja – ha egészséges, erős irodalomkritikát akarunk teremteni – egy olyan szintézis felé kell hogy vezessen, amelyben a Fábry-féle valóságérzék és etikai érdeklődés egyensúlyba kerül az esztétikai elemzéssel, az irodalmibb és műközpontúbb gondolkodással: egy olyan kritikai eszmény felé, amelyben a »valóságirodalom« és »az irodalom valósága« fogalmak nem dilemmát, hanem egy és ugyanazon dolog dialektikus egységét jelentik.”

Ez az a Zalabai Zsigmond nem egy könyvében szereplő, mások által is többször idézett passzus, amely az irodalomkritikus-esztéta „ars criticá”-ját már a pályakezdetnél kijelölte, s amelyet a szerző ma változatlanul érvényesnek tekint. Ahogy Zalabai említett írásában, első kötete nyitódarabjában, az *Ars criticában*¹ szerepel: Fábry „etikaközpontúsága még a *Kevesebb verset – több költészetet*, az *Antisematizmus* és a többi nagy tanulmánya idején is olyannyira erős maradt, hogy háttérbe szorította a forma tüzetesebb elemzését”. Zalabai kritikái, esszéi, tanulmányai fő jellemzője a forma szakszerű vizsgálatának elve, illetve annak tudatosítása, hogy a forma is tartalom. A idézett írás szerint a Fábry képviselte, tehát a szlovákiai magyar irodalomkritikában egyeduralkodó értékrend a „stószí remete” halála után kétfelé „ágazott”: „Az irodalmat szociológiai tényként felfogó műbírálatot Duba Gyula kötete élteti tovább (mily jellemző már a címe is: *Valóság és életérzés!*), a másik utat, amely már

a mű létformája felől is közeledik az irodalmi alkotáshoz, Rákos Péter (*Tények és kérdőjelek*) és Zsilka Tibor (*A stílus hírértéke*) tanulmánygyűjteménye képviseli. Az ő felfogásukban a műalkotás olyan sajátos jel, amelynek eszmei-etikai töltete, filozófiája, életszemlélete mellett esztétikai dimenziója is van.” A Zalabai által képviselt, a szlovákiai magyar irodalomban részben általa megteremtett kritikai recepció irányelvei lényegében beleférnek e fönti tételekbe. Zalabai kritikusi munkásságának legsajátságosabb jegye az elméleti eredmények folyamatos visszaforgatása a kultúrába: „az alkalmazott esztétikaként felfogott kritikai gyakorlat”. Ennek hiányát hangoztatta oly sokszor, ezt képviselve töltött be először hézagot a felföldi magyar művelődési életben, s ez az, amely irányát gyakran tanárosan pedánszá, egyszer-egyszer didaktikussá teszi.

A további műnemekben írt munkái, illetve más tevékenységi formái is mind ebből a felfogásból erednek vagy ide kapcsolhatók vissza; mind beilleszkednek egy világosan áttekinthető rendszerbe. Az ok-okozati sorrend szakszerű megállapítására épp olyan kevés esélyünk van, mint a végleges döntésre a tyúk vagy a tojás kronológiájának ügyében.

Rejlík azonban még egy lényeges szempont a fönti idézetekben, amelyet azonban Csehszlovákiában 1974-ben, a normalizáció leglendületesebb korszakában nem lehetett pertraktálni, sőt leírni sem. Amellett ugyanis, hogy az esztétika valósága minden esetben eltér a mindennapokétól, az a sokat emlegetett-követelt Fábry-féle „valóság”-ábrázolás – egy pszeudo-

valóság ábrázolása, ennek kerete pedig egy visszájára fordított világ évtizedekre kanonizált dogmarendszere. Fábry mondandóját és nyelvezetét e korban, amikor még jelenlétével, személyiségével is hatott a fiatalabb generációkra, részben a taktikai megfontolások szabták meg. Tény az is, hogy a vulgármarxista nemzetiségi politikusokkal és publicistákkal szemben is kellett harcolnia. A parlamentáris demokrácia alapeszméi felől szemlélve azonban Fábry magatartása az 1938 előtti Csehszlovákiában az anarchistaé, az 1948 utániban pedig a kollaboránsé. Nem érinthetem itt összetett munkássága minden jellemzőjét, értékeit; annyi biztos, hogy az első köztársaság idején példának okáért porhintésnek ítélte a nemzeti kisebbségek kongresszusának munkáját, 1948 után pedig – egy totalitárius diktatúrában – a rendszer apologetája volt, s e szempontból másodlagos, hogy mire gondolt közben.

Zalabai első pályaszakaszainak legnagyobb dichotómiája – amelyet óriási erőfeszítéssel igyekezett paradoxonná avatni – a valóság esztétikai megformálásának az alkotókkal szemben támasztott igénye egy jórészt – legalábbis az újabb generációk szemében – irracionális világban.

Nem kizárólag az ő gondolkodásában jelenik meg ez a valós vagy látszólagos ellentmondás, hiszen a kor szofisztikájának Fábry-képviselte változatába egy csomó tény is belopódzott, óvatosan a szlovákiai magyar nemzetiség súlyos gondjai és igényei is megfogalmazódhattak általa. Ezért oly nehéz leszámolni vele, noha ez a nyelv a szlovákiai magyar szellemiség fejlődésének legnyo-

masztóbb ismeretelméleti akadály. Bizonyára ennek az egyik következménye az a tény is, hogy az 1989 utáni (cseh)szlovákiai világban, amely ha mást nem, az elméleti kérdések végiggondolását s a kisebbségi eszmetörténet kutatását lehetővé tette, még mindig nem összegeződtek a kérdéskörrel kapcsolatos tudományos eredmények. (Sok részterületen ilyen eredmények nincsenek is.)

A negyvenes években született, a hatvanas-hetvenes évek fordulóján színre lépő szlovákiai magyar generációt, amely húsz éven át nem rázhatta le magáról a cenzúra és öncenzúra pányváját, ez a nyelv, módszer és világkép akadályozta az önfelmérés folyamatában. Viszont ez a valóság az úgynevezett „emberarcú szocializmus” valósága is, az 1968-as reformmozgalomé, amely a korosztály meghatározó élményeinek egyikévé vált. 1989-ig ez volt számukra a közvetlen, a tudatosított történelmi tapasztalat – noha résztvevői voltak, bár főként passzívan, a történelemnek, sokan érezték, hogy történelemszünetben élnek. *Történelem – szélárnyékban*: e címet adta Zalabai a szülőföldet idéző első közleményének, s e közösséginek tekintett élményt fogalmazta meg Bereck Józsefről, nemzedéke egyik legjobb novellistájáról írt tanulmányában (zárójelekben az író hivatkozott elbeszéléseinek, illetve regényének címe szerepel): „Bereck nemzedéke történelmi szélárnyékban áll: háború nem sújtotta; jogfosztottság nem keserítette; a magyar–szlovák együttélés tényét indulatok nélkül, a gyermek tisztaságával és humanizmusával vette tudomásul (*A szeplős*); beleszületett a szocializmusnak nevezett társadalmi rendszerbe, s az alapvető társadalmi változtatásokból

mint gyermek nem vehette ki a részét, a forradalmi romantika még csak egy szövetkezetalapítás erejéig sem csapta meg (*Biliárd néhány bős emlékének*); gimnáziumba járhatott – magyarba –, mint az Öregem, az utolsó kamasz hőse; főiskolára, mint a Valahol a második emeleten színész figurája; katonáskodott (*Amikor harckocsis voltam, és beesteledett; Tudósítás egy ország elvesztéséről*); a termelésbe került, mint a Türellem tőzegfejtője, akinek szájából szinte nemzedéki érvénnyel hangzanak ezek a szavak: »...a munkámat szereztem, a fizetésemmel elégedett vagyok. [...] Az idő jó, meghozta a nyugalmat s talán a türelmet is.« Este »csak arra emlékszem, hogy a három sör elfogyasztása volt a legjelentősebb esemény a kocsmában«.»²

Úgy tartják, hogy Zalabai „nemzedéki kritikus”, hiszen korosztálya kiemelkedő tagjainak eredményeit ő értelmezte – kezdetben – módszeresen, s munkáival részben az ő elfogadtatásukat kívánta szolgálni. A pályakép azonban töredékes; Zalabai saját nemzedékéről szőtt képét sem véglegesítette. A „nemzedéki kritikus” meghatározása más vonatkozásban is pontosításra, szűkítésre szorul: elsősorban a költői életművek vizsgálatára vonatkoztatható. Emellett viszont Zalabai elvégzett más munkákat, amelyek a közhiedelem szerint nem rá tartoztak volna. Volt szerkesztő, tudományszervező, kisszínpadi szövegösszeállító-dramaturg, egyetemi tanár, egy átfogó kisebbségi alap-dokumentumgyűjtemény „ötletgazdája”, s nem utolsósorban a stilisztika és a poétika szaktudora. Egy interjúban különösebb büszkeség nélkül beszélt arról a szükségszerűségről vagy kényszerűségről,

hogy a kisebbségi írástudónak többletfeladatokat is kell vállalnia.

Trópuselméleti könyve részben arra a tényre épül, hogy a nyelv – rendszer. Nos, rendszerbe foglalható mindaz, amit ő példának okáért a nyelv révén s a nyelv állapotának védelmében megtett. Ugyanazon láncsor különböző szemeknek minősíthetők kritikái, nyelvvédő írásai, nyelvállapot-történeti összeállításai és a poétikai eszközökről szóló eszmefuttatásai is. S én magam nehezen tudnék dönteni abban a kérdésben, hogy melyik tevékenységi kör minősíthető a legfontosabbnak – hiszen ehhez mereven el kellene határolni e formákat. A válasz azon múlik, hogy milyen szempontrendszer alapján tesszük föl a kérdéseket. (Cseh)szlovákiai magyar téren a magas fokon képzett humán értelmiség kis lélekszáma, a feladatok mértéktelen volta akkor is érthetővé tenné több funkció vállalását, ha az elit tagjának egyébként nem volna efféle indítatása. De Zalabai esetében más indokolja a választást: érdeklődésének e rendszeren belüli tágassága. A teljesítmény mérlegét majd mások állítják föl: az utókor. Írásom jellegét egy Zalabai-könyv címével vélem meghatározhatónak: *Mérlegpróba*.

Stúdiumok

1

Zalabai születése – 1948. január 29. – szinte hajszálpontosan egybeesik a kommunista hatalomátvétellel s a csehszlovák politikának az 1945–1948/49 közötti, a magyar kisebbséget sújtó diszkriminációs korszakot lezáró pozícióváltásával, amely az elemzők szerint a béketábor integrációjára kidolgozott szovjet külpolitika folyománya. A következő másfél évtizednek nem kizárólagos – bár nagyon fontos – vonásai voltak a kolhozosítás s a szabadságelméletek kiiktatása a nyilvánosságból. A kisebbségi élet terén ugyanakkor valamely korlátozott jogkiterjesztés is bekövetkezett, s ez az ellentétek egy részét a magyar fiatalok szemében nyilván elfödte. A kisebbséget kontraszelektív alapon kiválasztott politikai elit vezette ugyan, de a hatvanas évek második felében az ideológiai fellazulás nyomán a fiatal magyar generáció is kikövetelte a megszólalás jogát.

Említettem fentebb, hogy „történelemszünet”-ként átélt és értelmezett periódusban teltek Zalabai Zsigmond gyermekévei szülőfalujában, a Hont megyei Ipolypásztón, s Csatán, ahol az alapiskola 6–9. osztályát végezte. Noha (eddig) két kötetet is közreadott szülőfalujáról – önmagáról, a családjáról és a fölmenőiről, a Zalabaiaknak a történelmi-néprajzi egységbe való beágyazottságáról viszonylag keveset tudunk meg írásaiból. Tény, hogy a Zalabaiak az 1500-as évek derekától folyamatosan Ipolypásztón éltek mint telkes jobbá-

gyok, e sorból emelkedik ki az író két dédapja – ők már önálló gazdák. A kisfiúnak a falu kezdetben inkább a természetélményt jelentette, a „halász-vadász-madarász-romantikát”, mint a társadalmi kapcsolatokat, noha később érdeklődő, barátkozó, „vadóc” gyermekként emlékezett önmagára. Számára – s ezt alighanem azért mondta el magáról, mert tágabb körben, egész nemzedékére érvényesnek találta –, noha a falu adta meg léte keretét, majd élt Pozsonyban is, nem volt meghatározó a falu-város kétpólusossága, amely az 1948 után eszmélő korosztály irodalmi szövegekben is gyakran lecsapódó döntő élményévé vált. E kettősség nyilván azért nem volt elemi erejű, mert Zalabaiéknak már nem jelentett gondot az alap- és középiskolai oktatás, nem úgy mint azok számára, akiknek diákkora a diszkriminációs korszakban telt; s azért sem, mert a tömegkommunikáció kiépítettségével, bár szűrt és ideologikus formában, de eljutottak az információk a világról a felföldi magyar településterület kis falvaiba is. Zalabai egy hónapig sem élt tehát a totális jogfosztottság körülményei között. Az 1945–1948 között kitelepített magyar falubeliek helyére – 1946-ban Zalabai apai fölmenői is fölkerültek a „lakosságcsere” kijelöltek névjegyzékére – szlovák telepések érkeztek, azaz ezer év után először alakult át a falu etnikai szerkezete. (E betelepültek és az őshonosok gyermekei között viszont – a szomszéd településekkel való kapcsolatokban – kialakult valamely érdekvédelmet szolgáló egység.) A falu 1951 körül alakult szövetkezetét kezdetben az újonnan jöttek irányították, sikertelenségük következtében aztán két alkalommal is az

író gazda nagyapját választották meg elnöknek. A politikai és gazdasági változásoknak, a tulajdonviszonyok erőszakos átrendezésének Zalabai nem volt közvetlen tanúja, de már gyerekként családi és rokoni kapcsolatokon át ítéltette meg a kisebbségtörténet fordulatait. Éppígy nem részesülhetett közvetlenül a hagyományos világ átörököltette értékekben. A falu, topográfiai helyzete miatt is – a Duna, az Ipoly, Esztergom, az érseki székváros és Ipolyság, a járási székhely közelsége –, hamar polgárosodni kezdett, s református község lévén, hiedelemvilága is sokkal szűkebb volt, mint a katolikus településeké. A paraszti életformaváltás azonban e korszakon belül hosszú folyamat következménye volt, s ebből már sokat láthatott. Édesapját olyan, a munkának élő, becsületes és őszinte embernek látta, akinek világképét és mentalitását a régi, hagyományos paraszti világ alakította ki. Bár mindkét nagyapja az olvasó, könyveket vásárló parasztemberek közé tartozott, Zalabai olvasás iránti igénye véglegessé a csatai iskolában vált – az volt a legjobb hírű iskola a környéken, ezért íratták át oda a szülőfalujából. Csátán tanította a debreceni egyetemen végzett Vitalayné F. Sarolta, aki nem a gyorsalpalón képzett pedagógus típusát testesítette meg, hanem a békebeliét, a háború előttiét. Ipolysági gimnáziumi tanárai közül a kritikus szellemű Korpás Pál magyartanár nevét említi később Zalabai; Korpás már a kortárs magyarországi folyóiratokra, s a szlovákiai magyar regényekre hívta föl diákjai figyelmét. Ezekben a skólákban Zalabai már „alkot” is: a csatai önképzőkörben verset, nőnapjelenetet, „regényfélét” ír (ez utóbbi persze gyer-

mekélményeket foglal magában); az ipolysági, Vas Ottó vezette József Attila Irodalmi Színpadon pedig amolyan „segédrendezőként” működött. Ezzel kapcsolatosak az első sikerei is: a Jannisz Ritszosz és Vihar Béla verseiből általa összeállított (s a Vihar-vers vonatkozásában általa rendezett), az 1964/65-ös évadban színre vitt *Egy katona megy a hóban* című műsor a Jókai Napokon, az amatőr színpadok seregszemléjén kiérdemelte a Jókai-emlékérem ezüst fokozatát. A *Cím nélkül* című műsor – melynek szövegkönyvét Galán Géza állította össze a szovjet költői újhullám terméből, s eredetileg a színiiskolások, Boráros Imre, Galán és Dráfi Mátyás adták elő szerte az országban – ipolysági előadását pedig Zalabai rendezte, ugyanabban a tanévben.

Zalabai gimnáziumi évei már a Prágai Tavaszt előkészítő szakaszban peregnek le. A pozsonyi magyar fiatalság József Attila Ifjúsági Klubjának 1964-es megalakulása után a magyarlakta városok tucatjában szerveződtek meg a klubok. Ekkor nyíltak meg a zsilipek a szlovák önidentifikációs kísérletek előtt – 1965-ben, Zalabai Zsigmond első írásának a megjelenési évében adja közre Vladimír Mináč *Egy nemzet él itt* című tanulmányát, s ekkor szervezik meg a Matica slovenská első nagy nemzetvédő – később nemegyszer sovíniszta demonstrációba forduló – népgyűléseit is. Ebben az évben tör ki botrány (főleg Magyarországon) Illyés Gyulának a kassai Batsányi Körben elmondott, s a diszkriminációs korszakra utaló beszéde miatt. Forrong a politika üstje, s még semmi jele annak, hogy a magyarországi politikai külképviselet Budapestre küldött jelentéseiben a reformmozgalom

szlovák kulcsembereinek minősített Gustáv Husák – korábban a diszkriminációk egyik irányítója – néhány év múlva szovjet páncélosok segítségével települ be két évtizedre a prágai várba.

A reformlendület íve korán eléri a magyar töredéktársadalmat is. Az enyhülés lehetővé teszi a diszkriminációs korszak szépirodalmi – epikus – földolgozását, s az ellenőrzött és szolid önkritika is megjelenik Juraj Zvara 1965-ös monográfiájában. Többértelmű címe: *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában*. 1968–69-ben magyar nemzeti kisebbségi részről is mód nyílik a kérdés publicisztikus, s részben tudományos földolgozására – Gyönyör József cikkeiben és Janics Kálmán kritikáiban, publicisztikájában. (E téma feszegetését a '68 augusztusi agresszió lezárja, Janics Kálmán később csak Svájcban tudta kiadatni monográfiáját, *A hontalanság éveit*, mely a szerzőt érintő retorziókat vont maga után.) A reformévekben jelenhetett meg Fábry Zoltán talán legjelentősebb könyve, a *Stósz délelőttök*, s benne *A vádlott megszólal*, az 1946-ban a cseh és szlovák értelmiség címére írt és postázott, válasz nélkül maradt filippika a jogfosztott magyarság sérelmeiről. A korszakban történik először kísérlet a két háború közötti kisebbségtörténet összefoglalására Turczel Lajos tanulmányaiban, s Kardos István (és Pogány István) révén már korlátozott szociológiai kutatások is folynak a kisebbség körében. 1963-ban rendezték meg először a Jókai Napokat, az amatőrizmusból kitörni akaró kulturális csoportok seregszemléjét, az ifjúság számára pedig Nyári Ifjúsági Táborokat szerveznek. Az ifjúsági mozgalomban színre lép-

nek az 1989 utáni kisebbségi politika vezető személyiségei közül Duray Miklós, Duka-Zólyomi Árpád, Varga Sándor, A Nagy László. 1969-ben pedig, a politikai intervallum következtében, gyarapodik a magyar intézményrendszer: létrejön a Madách Könyv- és Lapkiadó, s a komáromi magyar színház melletti második hivatásos színházi intézmény, a kassai Thália Színpad.

Zalabai pályaalakulásának szempontjából a legfontosabb e folyamatban, hogy ezekben az években következik be a csehszlovákiai magyar költészetnek az utósematizmust ideiglenesen lezáró fordulata, az 1958-as *Fiatal szlovákiai magyar költők* című antológia résztvevői, Tózsér Árpád, Zs. Nagy Lajos, Cselényi László mellé tömegesen fölzárkózó fiatalok, a kritikus nemzedéktársai révén. Az Irodalmi Szemle Vetés-rovatában publikálók az évtizedfordulóra csoporttá szerveződtek, s legjobbjaik az *Egyszemű éjszaka* című antológiában már mérlegelhető teljesítményt nyújtottak.

Az esztétikai tisztulás sokkal szorosabban összefügg az eszmetörténeti folyamatokkal, mint gondolnánk. A fiatalok ugyanabban a szellemi közegben, s e közeg alkotóinak, mozgatóinak közelében kezdték befutni pályájukat. Nem érdektelenek hát a korszak, a főszereplők emberi értékéről való töprengések. Petr Pithart például, 1968-ról évekkel a bukás után írt könyvében, kíméletlen kritikában részesítette a reformkommunista értelmiségnek főként a cseh szárnyát, amely két évtizeddel a Prágai Tavasz előtt részt vett a jobboldal lefejezésében, aztán maga is a sztalinizmus haszonélvezőjévé vált, majd kész program nélkül, s javarészt felkészületlenül vetette bele

magát a reformharcokba. Az augusztusi bevonulás után ennek az értelmiségnek a népszerűsége nőttön nőtt; a „normalizáció” korszakában mítoszi fény vonta be a mozgalom résztvevőit, függetlenül attól, mit tettek 1965 előtt. Pithart szerint a hetvenes–nyolcvanas években a már demokratikus ellenzék is részben reformkommunista szemlélettel értelmezett sok társadalmi jelenséget, s talán nem maradt érintetlen a reformkommunista terminológiától sem.

Érvényes ugyanez a magyar értelmiségre is. Később kialakult ugyan egy (Duray Miklós által egyszer kis, máskor nagy lélekszámúnak minősített) ellenzéki mag, de addig, úgy tűnik föl, a reformisták s a későbbi ellenzék egyaránt a munkásmozgalom teóriáiban gondolkodtak, s az elméletet kérték számon a praxison. Ezen belül azonban a fiatalok a radikálisabb nyelvet használták, pedig (vagy mert) két irányban is meg kellett vívniuk harcukat.

A jogfosztottság évei után, 1949-ben pártirányítás alatt megalakult Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete – 1969-től Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége –, a Csemadok vezetőségébe természetesen kontraszelekció alapján kerültek be a funkcionáriusok. Kulturális téren azonban a műkedvelés szintjére szorított együttesek számára a szerveződés nyújtott keretet, sőt lehetőségeket is. Amikor a háború alatt és a háború utáni években született fiatalok a hatvanas években önazonosságukat keresték, először éppen a Csemadok kereteit próbálták kitölteni, majd a korlátokba ütközve önálló szervezetek megalakítására szánták el ma-

gukat. Betagolódtak egy országos – nem nemzetiségi alapon fölépülő – rendszerbe: a Csehszlovákiai Ifjúsági Szövetségébe (CSISZ), amely 1962–63-tól kezdeményezte a klubélet megszervezését. A József Attila Ifjúsági Klub kezdetben függetlenül, majd mégis a Csemadok égisze alatt működött, jogilag viszont ekkor sem integrálódott a szervezetbe. A következő három évben kiépült a magyar klubmozgalom: Komáromban, Dunaszerdahelyen, Nyitrán, Kassán, Csatán – s nem mellékes, hogy Zalabai Zsigmond, miután leérettségizett, az 1966/67-es tanévben éppen Csatán dolgozott, képesítés nélküli tanítóként –, Losoncon, Nagykaposon, Vágsellyén, Rimaszombatban, Érsekújvárbán, Léván alakultak klubok a magyar településterületen. A csehszlovák országrészen az egyébként fehér hollóként 1957 óta létező prágai Ady Endre Diákkör mellett 1966-ban Brünnben megszerveződött a Kazinczy Ferenc Diákklub. Bár a mozgalmat a hivatalos hatalmi szervek már 1966-tól – nem radikálisan ugyan – igyekeztek megfékezni, a klubok tovább működtek sőt együttműködtek, 1968-ban pedig, amikor a CSISZ liberalizálódásának következtében „ifjúsági rétegszervezetek” alakultak, létrehozták a Magyar Ifjúsági Szövetséget (MISZ). A szervezet az ekkor már gyorsan nyitó kommunista párt mellé csatlakozott a reformokért vívott harcokban, ugyanakkor határozottan szembefordult a liberalizálódás következtében egyre markánsabb arculatot öltő szlovák nacionalizmussal. Programjavaslatában a demokrácia fogalma is szerepelt.

A felkészültségének hiányosságai miatt szorongó egyetemista Zalabai számára – ha helyesen következtettek későbbi nyilatkozataiból –, a pozsonyi egyetemen, az idegennek érzett városban töltött néhány év elsősorban a képzés és önképzés korát jelenti, s csak másodsorban a körökét, bár a mozgalomban részt vett. Az egyetem és a katonai szolgálat után néhány évig az Irodalmi Szemle szerkesztője, majd 1975-től – másfél év megszakítással – 1988-ig a Madách Kiadó fontos szakmai posztokat betöltő alkalmazottja. Ezután nyílik meg előtte az utóbb meg-megszakadó egyetemi pálya.

2

Zalabai munkásságának jellegében mindvégig kettős irányultságot fedezhetünk föl; egyszerre volt elemző és szervező; képességei egyike az irodalmi munkák elemzésében, másika irodalmi művek körüli bábáskodásban, a maguk helyén mérföldköjelző kiadványok összeállításában érlelődik vagy alkalmaztatik. E kettősség fölmutatható már a pályakezdet első pillanatában. 1965 tavaszán jelent meg első nyomtatott írása – az Új Ifjúság című lapban –, *Nyílt levél a Csehszlovákiai Magyar Rádió szerkesztőségéhez* címmel. A szöveg többek nevében fogalmazódott meg. Tárgya kérés, vagy inkább javaslat: a rádió magyar adásának szerkesztői – egy magyarországi tévéműsor mintájára – vonják be a Fényszóró című műsorba a magyar középiskolákat is. Ez azért volna logikus, mert az irodalmi színpadi munkát éppen a középiskolás diákokra lehet építeni. „A műsor létrehozásával a rádió

szerkesztősége hármas célt is szolgálna: 1. Ösztönözné az iskolai kulturális munkát, melyre bizonyára serkentőleg hatna a nagyközönség előtti szereplés, 2. A »Fényszóró« állandóan friss és – a versengés, az egészséges szellemű vetélkedő hatására – színvonalas műsorral bővülne, 3. Szép számú közönséget toborozna a diákság köréből, mert – ha történetesen az ipolyságiakra irányulna a »Fényszóró« sugara, elképzelhetetlennek tartom, hogy iskoláink kb. 250 CSISZ tagja a műsor időpontjában ne kuporogna izgatottan a rádió előtt, nem is beszélve arról, hogy a következő adást is újabb tízek és százak hallgatnák meg, csupán pusztán kíváncsiságból, hogy összehasonlítsanak és mérlegeljenek, eldöntsék, melyik műsor volt a magasabb színvonalú.”³ A lapban hamarosan megjelenik a válaszcikk: a javaslat elfogadtatott.

A néhány évvel később – éppen a legmozgalmasabb időkben – megjelenő első Zalabai-cikkekben egyéni élménykörök – költői világok – föltérképezésével találkozunk. Ez csak első, futó pillantásra idegen az 1968 körüli évek többretű reformszellemétől; valójában ugyanannak az élménynek két száláról van szó. A korszak a csehszlovákiai magyar irodalom szemléleti megújulásának kora, s ehhez az olvasók kemény ellenállásával is meg kell küzdeni. Nemcsak lélekszám szerint kicsi a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség – azaz a hivatalos terminológia szerint nemzetiség, tehát az összmagyarságtól különböző entitás –, de még azon belül is kevés az értelmiségi. A diktatúra még a nemzetiiségi arányszámoknak megfelelő numerus clausust

sem biztosította a felsőoktatásban. Főként pedig a töredéktársadalom összességén, de még a hagyományos gondolkodású humán értelmiségen belül is esélytelen a modern poétikai eszközök elfogadtatása.

A pozsonyi egyetemen az elmélet-ínségben Zeman László szemináriumain alakult (s részben morzsolódott le) a stilisztika és poétika iránt érdeklődő fiatalok csoportja. Nála írja szakdolgozatát Zalabai is, *Metafora és ikonitás* címmel – ez lesz egy évtizeddel később közreadott trópuselméletének alapja. Zeman szemináriumain az irodalom eltérő stílusrétegeinek körülhatárolása, elkülönítése, meghatározása volt soron, a tanár gazdag irodalomtörténeti, művelődéstörténeti háttérrel ágyazva ismertette a funkcionális stílusok jegyeit. A friss szlovák irodalomelméleti eredményeket ő adaptálta a szlovákiai magyar kultúrába. František Miko nyelvész, a műfordító és irodalomelméleti tárgyak, a generatív grammatika stíluselmélet-alkotó tudósa a strukturalista hagyomány gyökeréhez lépett vissza, a budapesti Zsilka János, akinek teljesítményei a szeminárium témái voltak, úgyszintén. Zeman folyamatosan tért át a műfordításelméletre. Egyik tanítványa szerint ez a látszólag szürke, szigorú, konok ember talán egyetlen szót sem ejtett a kisebbségi létről, mégis ő világította meg tanítványai számára a kisebbségi közösség helyzetének saját-szerűségeit. A műfordítás elmélete, a nyelvi kettősségben élés válik az elméleti kutatások forrásává Zalabainál is. Zeman sok memoritert követelt, s éreztette tanítványaival a klasszikus gimnázium hiányát. Utólag válik érthetővé minden: ő a

legendás eperjesi evangélikus kollégiumba járt, s nyugdíjaztatása után visszatérve szülővárosába, ahol egyedül maradt meg a helyi polgári hagyomány magyar értelmiségi örökösének, éppen a kollégium, s általában a régi Eperjes multikulturális világát építette föl újra ritka tanulmányaiban.⁴

Zalabai ma is a strukturalizmust tekinti a szövegelemzés legkézenfekvőbb módszerének, anélkül persze, hogy az irányzat ortodox dogmáit elfogadná – elemzéseiben ugyanis nagy teret kap az intuíció. Ő is verseket publikált előbb, éppúgy, mint nemzedéktársai többsége. Tóth Lászlónak adott interjúja szerint a fiatal költőket az Irodalmi Szemle szerkesztőjeként pártfogoló Tózsér Árpád ismerte föl az ő verspróbálkozásaiban (melyekből három-négytucatnyi, egy verseskötetre való meg is jelent) az „elméleti tudás túltengése”-t, s ennek következményét, a „csináltság”-ot. Ezzel tudatosan is a kritikairás felé fordította a Zeman-szemináriumokon edződött, s ott a prágai Mukařovský-iskola hatását is átélő, a magyar stilisztikát, poétikát, irodalomelméletet viszont túlzottan hagyományosnak ítéelő Zalabai figyelmét, aki anglicistaként az újkritikus iskola mikroszkopikus vers- és képelemző módszereit is elsajátította. Az egyetemista verseiben én éppen bizonyos szabályszerűséget, rendezettséget, s ugyanakkor közéletibb érdeklődést vélek fölfedezni a nemzedéktársai munkáihoz képest, de nyilvánvalóan kevesebb poétikai újítás – és átütőerő – rejlik bennük, mint legtehetségesebb barátaikéban. Ezt részben igazolják Szakál Gyula eredményei is, aki – *Túlélési stratégiák, hatalmi manipulációk a szlovákiai magyarság körében*

(1957–1990) című munkájában – a csehszlovákiai magyar közéleti nyelvet kommunikációelméleti szempontból elemezte négy időmetszetben, a Hét 1957-es, 1968-as, 1977-es és 1990-es évfolyama alapján. A ’68-as kisebbségi életérzést, mondja Szakál a publicisztikai nyelvváltozatok dekódolása után, „minden történeti elemzésnél pontosabban” fejezte ki Zalabai *Sirállysikoly* című verse.

A csehszlovákiai magyar társadalom ókonzeratív ízlése ekkor már jórészt elutasítja a proletkult és a sematizmus „eszmei mondanivalóját”, de a „közérthető”, publicisztikus, a „közösség gondjait megszólaltató” munkákat befogadja, noha azok egyazon alkotáslélektani pozícióban fogantak a munkásmozgalmi üdvtörténet eposzai-val. Zalabai nemzedéktársai, az *Egyszemű éjszaka* költői körül – Zalabai és a későbbi közvélekedés szerint legtehetségesebbjeik: Mikola Anikó, Tóth László, Varga Imre, Kulcsár Ferenc, az összmagyar költészet korabeli szintjén is figyelemre méltó újításokat érleltek már – ekkoriban zajlik a szemléleti vita, amelyben Szalatnai Rezső például nemzeti, Mács József például kommunista oldalról (és érvekkel) támadja őket. Zalabai ebben az 1970-es vitában nem jut szóhoz – *Extra Hungariam* című, a Hétnek adott írásában próbálta megcáfolni Szalatnai Rezső két cikkben is kifejtett támadó érveit, ennek közlését azonban a hetilap akkori szerkesztősége visszautasította. A fiatalok mellé ekkor az előző generáció kitűnő szakemberei állnak, Tőzsér Árpád, Koncsol László – Zalabai ez idő tájt a középgeneráció tagjairól ír elmélyült kritikákat. A vita elülté-

vel azonban – s úgy hiszem, ezzel érdemelte ki a „nemzedéki kritikus” általa mindvégig megtisztelőnek tartott címét – épp e fiatalok jelrendszerét dekódolja: egy-egy vers, egy-egy kötet kapcsán, de a vitára reflektálva összefoglaló érvénnyel, s nemzedéki jegyeket is összegezve.

Nem kizárólagosan a partikuláris kérdések foglalkoztatják: a világirodalom (Truman Capote), a kortárs magyarországi költészet (Tandori Dezső, Gutai Magda, Bari Károly) eredményeire és módszereire is figyel, s frissen igyekszik regisztrálni az értékeket – vagy a kortárs kritika általi túlértékelést. (Más országbeli magyar és világirodalmi művekre később is reflektál, de a legtöbbször nem tanulmányban, csak jegyzet és recenzió szintjén.) Mikroszkopikus módszerekkel vizsgálja a szlovákiai költészet egysíkúnak, rétegzetlennek és konvencionálisnak bizonyuló nyelvezetét, s éppen generációs társai s az előző nemzedék néhány tagja – Tőzsér Árpád, Zs. Nagy Lajos – költői eszközeit mutatja föl a megújulás forrásaiként.

Az egyetem elvégzése után, katonakorában megszerkesztett első, *A vers túloldalán* című, 1974-ben megjelent kötetében részben épp e két szlovákiai magyar költővonulat néhány képviselőjének motívumvilágát méri föl. Már itt meg kell jegyeznem azonban, hogy az *Egyszemű éjszakások* pályáját csak az első fél évtizeden át követi. Az őket megelőző generáció munkásságát pedig soha nem ábrázolja hosszmetetszerűen; amikor velük foglalkozik, főként a hatvanas-hetvenes évtizedfordulón, higgadtan, körültekintően elemez, de vizsgálódásai általában csak az aktuális, a tárgyalt kötetre, szövegegyüttesre, versre ter-

jednek ki, bár következtetései rejtett, kimondatlan tanulságokat esetleg az életművek egészéről is tartalmazhatnak. Egy-egy esetben, e fölismeréseket rögzítő szövegegységei összekapcsolásával, a versnyelvváltozás több összefüggését is meg tudja világítani.

Egy Görömbei Andrástól vett citátum hitelesen írja le a csehszlovákiai magyar irodalomkritika korabeli állapotát. Nemcsak azért idézem a magyarországi kutatót, mert tőle származik a korszak 1982-ben Budapesten megjelent monografikus földolgozása – *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980* –, hanem azért is, mert az alábbiakat éppen Zalabai első kötete kapcsán fogalmazta meg:

„Fábry Zoltán nem végzett rendszeres kritikus munkát, figyelmét a szlovákiai magyar irodalom némely jelenségén túl a neofasizmus kötötte le. Turczel Lajos oly nagy szerepet vállalt a csehszlovákiai magyar kultúra felnevelésében és történetének folyamatszerű feltárásában, hogy erejéből már nem futhatott a kortárs magyarországi és szlovák irodalom kritikai megítélésére. Csanda Sándor a hídszerepet messzi századok összehasonlító vizsgálatában vállalta. A kitűnő esztétának, Rákos Péternek sokirányú munkássága pedig – az egyetlen Fábry kivételével – a szlovákiai magyar irodalom kutatására nem irányul. A Miko-iskolából kinövő Zsilka Tibor könyveinek elsődleges célja elméleti természetű. Tőzsér Árpád tág horizontú, az összehasonlító irodalomkutatás szempontjait is fel-felvillantó kötete egy-két tanulmány kivételével alkalmi, publicisztikai gyűjtemény. Duba Gyula kritikái

főként a szlovákiai magyar irodalom körében maradnak. Mások egy-egy irodalomtörténeti tanulmánnyal vannak jelen a szlovákiai magyar irodalomban (Szeberényi Zoltán, Kováts Miklós), vagy a napilapok rövid és sablonszerű ismertetéseit gyűjtötték kötetekbe (Egri Viktor). Ily módon a fiatal Zalabai Zsigmond jelentkezéséig lényegében egyetlen olyan »főhivatású« kritikus volt a csehszlovákiai magyar irodalomnak, aki-ben mindazok a jellegzetességek megvannak, melyek a sajátosan csehszlovákiai magyar kritikust ma jellemezhetik: aki érzékeny esztéta, témáival és eszméivel határozottan vállalja a nemzetiségi élet következményeit, autentikus kritikus a magyar, szlovákiai magyar és szlovák irodalom fontosabb jelenségének. Ez a kritikus, esszéíró Koncsol László, aki viszont tehetségéhez mérten rendkívül keveset publikál, s ezzel szinte önként lemond »a« kritikus szerepéről. Tanulmányainak gyűjteményével is adósunk még a Madách Kiadó.”

Az elméletből táplálkozó kritikai gyakorlat szükségességét igazolandó Zalabai két szempontot, két okrendszert emelt ki: az irodalomszociológiai okot – a csehszlovákiai magyar irodalmi közvélemény kicsi és hagyományos, ízlése korszerűtlen, ezért nem válhat működtető, éltető közegévé saját irodalmának, hacsak az irodalomkritika nem teszi alkalmassá a költészet eredményeinek befogadására –, s magának az irodalomnak – amely sajnálatos módon középszerű – a szempontját: „Ergo: költészetünk zavartalan fejlődése, színvonal-emelkedése érdekében fokozottabban kell figyelniünk leggyöngébb olda-

lunkra: a nyelvre, a szerkezetre, a formára, az esztétikai kérdésekre.”⁵ Zalabai párhuzamosan és arányosan vizsgálándónak tartotta „az alkotás négy síkját”, a fonémák, a ritmus, a képi réteg szintjét és az emocionális és gondolati síkot. Módszere a close reading, a szoros olvasás, az angol újkritikusok elve, tehát szövegközpontú, azaz nem saját társadalmi ismereteinek visszhangját keresi a műben – bár a nyert eredményeket gyakran társadalmiasítja –, az egész szövegegységet tartja szem előtt – bár sokszor egy-egy metaforát „elemez szét”, s érzésem szerint ebből származó eredményeit vetíti a vers egészre –, s a szöveg eltérő jegyeit vonatkoztatja egymásra az összkép pontosítása érdekében.

A vers túloldalán első tanulmánya – a bevezető *Ars criticá*t követő első szövege – *A tárgyilagos indulat költője (Tapogatózás Illyés Gyula versvilágában)*⁶ a Zalabai számára talán legrokonszenvesebb, a leginkább érvényesnek tekintett költői magatartás és líraeszmény iránti hódolat megnyilvánulása. Illyés versei „tökéletesen befejezett” voltakkal s emellett azzal a lezáratlansággal hatnak rá, amely az olvasót is társszerzővé avatja. Idézi Illyés meghatározását arról, hogy a költészet „tiszta cselekvés”, s így rögzíti a vizsgált versek érték-szempontjait: „Az igazság, az igazmondás nem csupán realizmusigény, valósághűség, hanem az Illyés-versek középpontja, s így legfontosabb esztétikai tényezője.” Illyést Zalabai „költő-pedagógusnak” minősíti (nem pedagógus-költőnek, s itt a szórend a fontos), cáfolja a vádat, hogy költészete publicisztikus szereplőre volna, s fölfejt annak összetevőit: a klasszicista formákat tovább-

építő „pannón stílust”, az e századi nyugati, főként a francia kultúra hatását, a költő dialektikus gondolkodását, tárgyiasságát, személytelenségét, amelyen azonban átüt a társadalmi elkötelezettség, a „hallatlan belső feszültség”. Itt utal Zalabai először a magyarországi népi írók két világháború közötti mozgalmának felújításra érdemes eszmerendszerére, persze úgy, hogy kiemeli a magyarság-emberiség Illyésnél oly fontos polarizációját. A kritikus álláspontja szerint a népi író csak akkor író, ha művelt. Ez a tanulmány azonos szempontrendszerből és társadalomelméleti alapokból indul ki, mint a kötet következő darabja, a *Szülőföldről a világig (Gondolatok Milan Rúfus és Váci Mihály költészete kapcsán)*.⁷ Bevezető részének központi gondolata a következő:

„Közép-Európa modern költőinek nagy része úgy lett egyetemes, hogy átugrott a közéletiség hagyományain – eltanulta és hibátlan akcentussal beszéli a modern lírai nyelvet, magáévá tette a századunk költészetét jellemző »küzdés«- és »kapaszkodás«-mítosz szókincsét.” A líra másik útja „nadrágszíjnyi sovány hegyi földek, homoktengerrek és gazt burjánzó sziklaföldek között kanyarogva vezetett a »kapaszkodás«-mítosz egyetemes-ségre is teret nyitó magaslataira.” Ezekhez az idézetekhez kapcsolódik a kritikus-elemzőnek az az elmélete, hogy a Duna-tájon a nemzet kerete nem töltődött föl népi tartalommal, s ennek következtében az irodalomban kétirányú mozgás zajlik. A konstruktivista ábrával is szemléltetett tézis szerint a régió költészete a következőképpen osztható föl: nemzetfölöttiség – nemzet – nemzetalattiság.

A határokat Zalabai nem értelmezi mereven, de határozottan a „nemzetelatti” helyzet táplálta világképből vezeti le Milan Rúfusnak a szikár, konkrét, a szlovák hegyi táj tárgyi elemeiből jelképtárat szervező líráját és Váci publicisztikusabb eredményeit. Az értelmező-elemző, a képeket kibontó, versnyelvet dekódoló kutató szólal meg itt, kevésbé az értékelő – ez később is, sok szövegében így lesz –, látszólag olyannyira semleges az ítéleteiben, hogy az olvasó már-már attól tart, mindjárt nem fog kiderülni, hogy Rúfus költészete klassziszokkal mélyebb, áttételesebb és átéltebb a Váciénál, de végül Zalabai mégiscsak elárulja: „Amiben eltérnek, az az alap és tetőzet közötti anyag minősége. Rúfus többet mutat fel a belső végtelenből, intellektuális tartalmai egyrészt súlyosabbak, másrészt összefüggőbb rendszerré állnak össze. (...) Váci kibontakozását sokáig akadályozta a költészet megváltó jellegéről vallott nézet, a közvetlen használni tudásban való romantikus hit, s etikai indítékú kimondásigénye sem társult mindig megfelelő formai igényességgel.” Valóban ellentmondásosnak tűnhet föl, hogy a kritikus sokszor didaktikus az értelmezésben, s amikor értékelésre kerülne a sor, némább a halnál. Valójában ítél, amikor annak látja értelmét, értelmez, amikor a szöveg nem hat a hagyományos versen nevelkedettekre, máskor meg magában a tárgyválasztásban rejlik az értékelés.

Költészet és nemzet viszonya leegyszerűsítetten szerepel a fönt idézett meghatározásban. Zalabai érzékenyen tapintja ki a versbe foglalt történelmi folyamatokat, bizonyos azonban, hogy az eszmetörténeti háttér fogalmi rendezettsége

sokszor csak a felületen tűnik tisztázottnak, lényegében szimplifikált, s ez összefüggésben van a kritikus több írásában fölmutatható didakszissal, azzal a szándékával, hogy a verset egyetlen alapjelentésre vezesse vissza. Képfestő logikája impozáns, szövegelemző-interpretációs módszere, ott, ahol a történelmi szituáció megszabta irodalompedagógiai jelleg túlteng, nem terjed ki az értelmezésváltozatok lehetőségének tudatosításáig. Pedig ezeket az ellentmondásokat vagy hibákat épp a könyv egyéb írásai cáfolják meg. Mindenekelőtt kiderül, hogy Zalabai nem egyféle líraeszmény híve. *A jövődő költészete (Weöres Sándor és Csokonai Vitéz Mihály lírájának párhuzamairól)* című tanulmányában több területen is kideríti a hasonlóságot a publicisztikus közéletiséggel aligha gyanúsítható, talán még hermetikus költőnek is nevezhető Weöres Sándor és Csokonai lírája között. E közös vonások: a két lírávilág többdimenziós jellege, címkézhetetlen volta, filozofikuma, „étheri”-sége (melynek persze szintén van társadalomtörténeti beágyazottsága), a – s ezt Bata Imre nyomán fogalmazza meg Zalabai – „bizonyos létalapok szemlélete”, a líránk számára addig ismeretlen (például a prehisztorikus) kultúrkörök, mítoszvilágok bekapcsolása a magyar költészetbe. S minthogy Csokonairól, a tüdőbajban meghalt poétáról utóbb mégiscsak kiderült, hogy nemzeti költőink egyik legnagyobbika, Zalabai itt jócskán lazít fönti konstrukciója merevségén. Az Illyés-tanulmány terjedelmes része egyébként a költő *Koszorú* című versének komplex elemzése, s nem véletlen, hogy az írásnak ezt a részét Zalabai második, *Mérlegpróba*

című kötetébe önálló írás gyanánt vette föl, megszabadítva a félreértelmezhető mozzanatoktól.

A szlovák költészet eredményeit még egy, az interpretáció szerint a szintézis felé haladó életmű – a Miroslav Váleké – tárgyalása képviseli a könyvben. Nekem Válek lírája a szlovák költészetet a cseh poetisták nyomán megújító nemzedék – a konkretisták – kiemelkedő alakjáéhoz, Ľubomír Feldekéhez viszonyítva verssorokba tördelt s az elementáris fölismeréseket nélkülöző prózaszövegnek tűnik föl. Ennek ellenkezőjéről a nagy apparátussal készült kötetbeli portré sem győzött meg. Stanislav Šmatlák egy helyütt kerekén, s méltánylólag azt is kijelenti, hogy Válek lírájának kulcsszerepe volt a szlovák költészet „szocialista eszmeiségé”-nek megőrzésében az intellektualizálódással szemben. Lám, a politikai identitás mégis lehet esztétikaalakító tényező.

A fiatal kritikus-műelemző érdeklődésének nyitottságát jelzi a kötet két rövidebb írása is: pontról pontra elemzi a magyarországi Buda Ferencnek a létdialektika kérdéseit konkrét térbe, a Nagyalföld téli pusztaságába vetítő szimultanista versét – *A reménykedés kapujában. (Buda Ferenc: Roham)* –, illetve a par excellence politikus írónak tekintett nyugat-németországi Hans Magnus Enzensberger főként alakzatokból fölépülő, sejtető, lebegő szerelmi költeményét – *Ébrenléten túl – még innen az álmon. (H. M. Enzensberger: Kérdés az éjfélhez)*.

Látszólag bővebben foglalkozom a pályakezdő Zalabai első könyvével, mint azt a kötetnek az életművön belül betöltött szerepe indokolná. Valójában úgy gondolom, hogy a kötet összeál-

lítása idején, azokban az években, amikor a csehszlovákiai magyar irodalomelmélet még csak a kezdeti lépéseknél tartott, a szerző szándékolta állított össze ennyiféle verstípust tárgyaló-vizsgáló könyvet, hogy a líra szerepváltásait tudatosítsa közösségében. A csehszlovákiai magyar költészetről szóló szövegek aránya is éppen azért olyan kicsi a kötetben – gondolom –, mert a szerző úgy gondolta, nem árt figyelmeztetni arra, hogy e líra még a fordulat előtt áll. A sematizmusból történt átváltást kezdeményező nemzedék két tagjának – Tőzsér Árpádnak és Zs. Nagy Lajosnak – a líráját vizsgálja, az előbbiét mindössze két vers, az utóbbiét egy pályafordulatot jelző verseskötet alapján, s az új nemzedék három tagjáról – Keszeli Ferencről, Tóth Lászlóról, Kulcsár Ferencről – értekezik. A korábbi, Veres Jánosról, Ozsvald Árpádról, Batta Györgyről írt – egyébként alapos – cikkek nem kerültek be a kritikusként sem az első, sem a második kötetbe, nyilván irodalomtörténeti szempontból tartotta kevésbé perdöntőnek az ő költészetüket.

A könyv recepciója igen kedvező volt Csehszlovákiában is, Magyarországon is. A kritika persze nem volt kifogások nélkül lelkendező; volt aki az átfogóbb tanulmányok bizonyító anyagát kevesellte, mások ugyanezen tanulmányok összefoglaló jellegét méltányolták. Volt aki örült annak, hogy a fiatalok képvilága az elemzés révén érthetővé vált, s Zalabai ezzel értékek befogadásához nyitott utat – de nem győzött meg mindenkit az egyébként impozánsnak ítélt elemző apparátus egy-egy szöveg értékeiről. Aki bíralt egy-egy momentumot, dicsérte azt, amit más kritizált. Ez arra

figyelmeztet, hogy amíg van ízlés, a kritikaírás nem tudomány. Nemigen van terem a Zalabai-recepció tárgyalására, egyetlen – s szigorú – kritikát említek meg, a Koncsol Lászlóét, annak is főként a Zalabai Tőzsér-interpretációjára vonatkozó része miatt. Koncsol, aki maga is készséggel elismerte Zalabai képelemző technikájának fejlettségét, az *A papír partján* című Tőzsér-versből kibontott értelmezés kapcsán bebizonyította, hogy Zalabait túlságosan kötik a konkrétumok, s asszociációi egyszer-egyszer zárt körben mozognak. Nem vitás persze, hogy két színvonalas értelmező nézetkülönbségéről van szó; sajnálatos, hogy Zalabai, noha hivatkozásaiban gyakran érzékelteti a későbbiekben Tőzsér költészetének jelentőségét, kiérleltebb tanulmányt nem adott közre a költőről. S az is igaz, hogy az említett-vitatott írásban – *Egy szlovákiai magyar költő két verse* – jól érzékelteti a *Kőmetafora* című vers metaforáinak és poliritmiájának feszültségéből származó élményt. Zs. Nagy Lajos *Üzenet a barlangból* című kötetéről írva Zalabai az átmenetek, kettősségek világának, korának az irónia és a groteszk nyelven való leképezését regisztrálja, s fölhívja a figyelmet a költő „verbális fantáziájá”-ra, szimultán ábrázolásmódjára.

Tőzsér és Zs. Nagy nemzedéke kapcsán említenem kell egy későbbi Zalabai-tanulmányt is. Második kötetében a szövegtanról az irodalmi jelenségek egyéb aspektusaira jut a hangsúly – a szabályerősítő kivétel viszont éppen idevág. A *Mérlegpróbában Egy szöveg olvasata* főcímmel szereplő tanulmány⁸ eredetileg Cselényi László *Kréta*kor avagy lehetőségek egy elképzelt szöveghez

című, válogatott és új verseket tartalmazó 1978-as kötetéhez íródott, utószó gyanánt. Az 1958-as antológiában indult Cselényi két párizsi út s egy több mint egy évtizedes alkotói szünet után radikális formai újításokat alkalmazott, s új szövegeit a korábbiakkal közös koncepcionális egységbe rendezte. Amint e korszakban Cselényinél senki sem jutott messzebb szlovákiai magyar viszonylatban (részben a párizsi Magyar Műhely hatására) a hagyományos formai és nyelvi eszközök föllazításában, éppúgy Zalabai is ekkor jutott a legtovább az új nyelvezet értelmezésében. Tanulmányában hangsúlyozza az eltérő olvasatok lehetőségét, a befogadásesztétika szempontjait – „nemcsak mi olvassuk a verset, hanem a vers is olvas bennünket” –, s fölidézi Mallarmé, Baudelaire, James Joyce és Umberto Eco gondolatait a költői nyelv változásairól. Cselényi korábban részben dinamikus, részben szociografikus költészetének eszköztárát a vizsgált könyvben a „konstruktív-kollektív szándék”, a „kombinatorikus szövegstruktúra” váltja föl, mely az olvasó fokozott együttműködését igényli, a vers újrafölépítését. Cselényi mozgó szövegstruktúrájának dekódolásához ismerni kell a depoetizáló technikákat és elméleti alapjukat. Az elszigetelt, egymással többféleképpen összekapcsolható szövegegységek, az idősíkfölbontásos, szimultanista, szintaxist föloldó szövegszervezés módszerei, amelyeket a tipográfiai kép, a szó bontás, a központosítás elhagyása is erősít, ismeretlenek voltak a csehszlovákiai magyar irodalomban. Zalabai most megvilágította ezeket, kitért e szövegtípus kínálta groteszk értelmezésekre, a szókombinatorikára, a mozaikszerűségre, a poli-

főn szerkezetre. Értelmezése szerint a kötet egy-
séges szöveg, önéletrajzi és nemzedéki élményre-
gény, amelynek szlovákiai beágyazottsága is nyil-
vánvaló. A kritikus azonban nem hallgatja el a ne-
gatívumokat sem. Például: „A kompozíció realiz-
musszemlélete [...] hol a lélektani naturalizmust,
hol meg a lírába oltott pozitivizmust súrolja; Cse-
lényi nem irányítja, hanem követi a szertelenül
csapongó képzeletet, melynek számára az egyedi,
a véletlenszerű, az esetleges éppoly fontossá vá-
lik, mint a lényeges, a tipikus, a törvényszerű.”

Említettem, hogy az alapozó nemzedék líráját
Zalabai csak néhány – főként korai – írásában
vizsgálta. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kong-
resszuson tartott előadásában azonban főként ép-
pen Cselényi és Tőzsér – s saját nemzedéktársai:
Tóth László és Varga Imre – néhány szövegén
mutatta be (korábbi írásai újjáötvözésével), hogy
a „szépen csengő, de esztétikailag már kopott
poétizmusok” átértelmezésére a csehszlovákiai
magyar költészetben is sor került. Az előadás cí-
me is ezt fejezi ki: *A versszerűség kritériumainak
módosulása mint a nemzetiségi léthelyzet és a
csehszlovákiai magyar nyelvállapot művészi tük-
rőzésének eszköze.*

Személyes elkötelezettsége azonban nemze-
déke tagjai iránt maradéktalan, eddigi utolsó na-
gyobb, korábbi írásokból fölépített munkájában,
a *Verstörténésben* az ő eredményeikből kiin-
dulva értekezik a (cseh)szlovákiai magyar líra
1970-nel kezdődő (majdnem) két évtizedéről.
1971-ben a már említett, az *Egyszemű éjszaka*
kapcsán kitört vita után gazdag példaanyagon
bizonyítja be a nemzedéktársai ellen összehor-

dott vádak képtelen voltát. Az írás végén tételesen felsorolja, miben más ez a költészet (legalábbis érvényes darabjaiban), mint az addigi, alkotják legfontosabb jegyeit:

- „a) az életnek az otthontalanságból történő megközelítése;
- b) a szóba, költészetbe vetett hit; a díszőrségben a SZÓ előtt jellemző magatartása;
- c) »tükrözött« világ helyett »teremtett« világ;
- d) a »fejjel le« helyzet, a groteszk, a sarkpontjaiból kifordított világ dominálása;
- e) új időszemlélet;
- f) rejtett, de létező (és kinyomozható) én-kifejezés;
- g) új stílári jegyek – képszerűség.”⁹

A vers túloldalán című kötetében három fiatalról írt tehát. Tóth Lászlót filozófus költőnek látta, akinek gondolatisága „nem kifelé ható programokban, hanem befelé irányuló önvizsgálatban nyilvánul meg”, víziókból építi a verset, történelmi időrétegeket, egymással ellentétes létminőség-metaforákat csúsztat egymásba bennük dialektikus módon, „egyforma intenzitással éli át a jelenségek mindkét oldalát”, s a szintézist a drámai kiegyensúlyozatlanságban találja meg, metaforái pedig egyszerre szemléletesek és intellektuálisak. Kulcsár Ferenc első kötetében gondolatiságot és közéletiséget egyaránt fölfedez, a költő egyik elemzett verse, mint mondja, „Képeknek és gondolatoknak, világméretű és tipikusan szlovákiai magyar problémáknak a montázsolásából áll össze”, nyelvezete expresszív, halmozásokban,

gondolatpárhuzamokban, ismétlésekben nyilvánul meg, s hagyományos nyelvi rétegeket szerkeszt egybe. Keszeli Ferencnek egyetlen, kiemelkedőnek ítélt versét, az *Öregapám* címűt elemzi, ezt az „állandóan hullámzó, a sírhantból egészen a horizontig csapó szép elégikus költeményt”, melyet logikájának és kompozíciójának átgon-
doltsága, „kettős rétegű” képei szerves motívumrendszere révén korosztálya legsikerültebb korai versei közé sorol. A Kulcsár-elemzésben foglalta-
tik a Zalabai által tág körre érvényesen levont ta-
nulság: „A tüzetesebb elemzések azt bizonyítják, hogy a »negyedvirágzás« költőinek legfontosabb újítása, legértékesebb hozadéka éppen líránk tér-
és időszemléletének megváltoztatása, kitágítása volt.”

Zalabainak korosztálya további néhány költőjéről s prózaírójáról megszövegezett álláspont-
jában más szempontok is érvényesülnek, „ami-
nek elbeszélése később lesz helyén” – amint azt a múlt századi történész, Jakab Elek mondaná.

Trópusok

Zalabait az elmélet önmagáért sem, a kritika-írásban és az oktatásban hasznosítható eredményeiért sem hagyta nyugodni. A *Tűnődés a trópusokon* című – a kérdéskör cseh, magyar, szovjet, angol, holland szakirodalmának ismeretében írt – stilisztikai-poétikai szakmonográfiáját az első kiadás (1981) megjelenése idején azért tartották hiánypótlónak, mert a tárgy akadémikus dogmái – a recepcióból levonható tanulságok szerint – az ötvenes évek óta érintetlenek voltak a magyar szakirodalomban.

A *Tűnődés a trópusokon* alapja, mint mondtam, az egyetemi szakdolgozat volt. Zalabai fő érdeklődési területe a nyelv, s annak különböző funkciói. Az ezzel összefüggő jelenségek tudományos vizsgálat tárgyává lesznek, közvetlen hatásuk viszont két formában is jelentkezik a közösség életében: a (védelemre szoruló, romló) beszélt nyelv állapotában, illetve a költői nyelvben, a poézis eszközében. A poétika pedig alkalmas arra, hogy – ha eredményes és korszerű – túlnőjön a partikularitáson. A monográfiát értelmezhetjük úgy is, mint olyan magot, amelynek hajtásai egyrészt Zalabainak az aktuális nyelvállapottal és a nyelvvédelemmel kapcsolatos cikkei és kötet-összeállításai, másrészt a költészetkritikai, verselemzői munkái, eddigi legfontosabb eredményként a *Verstörténéssel*. Harmadrészt azonban a monográfia mint tudományos munka, Zalabai tudományszervezői tevékenységébe is beilleszkedik. A magyarországi kritikák az 1948 utáni poétikai

irodalom összmagyar vonatkozásban is érvényes, csehszlovákiai magyar viszonylatban pedig egyedülálló eredményének tekintették, amely talán az egyetemes szakirodalom szempontjából sem érdektelen. S minthogy bonyolult munkáról van szó, melynek viszonylag objektív megítélésére a szakember alkalmas, értékelésében a recepcióra is támaszkodni fogok.

A könyv tárgya a költői kép, a trópus, módszere azonban nem a „tűnődés”, amint azt a cím magában foglalja, hanem a rendszeralkotás – a rendteremtés a magyar stilisztikai szakirodalom pontatlanul használt, illetve egymásnak ellentmondó fogalmai között. Jóllehet az első fejezet végén ez olvasható: „Az eddig fölmerült s az ezután fölvetendő kérdések, makacsul őrizve bonyolultságukat, több száz-, sőt ezer év óta napirenden vannak, viták tárgyát képezik, megoldásra várnak; választ rájuk az összehangolt csoportmunka adhat. Irodalomtudományi intézeten vagy tanszéken kívüli, tehát korlátozott munka- és kutatáslehetőségek között e »tűnődés«-nek nevezhető dolgozat szerzőjének ezért csak az lehet a célja, hogy vázlatot – majdani termékeny viták alapjául szolgáló vázlatot – készítsen a trópusokról, így szolgálva második anyanyelvünk: a költészet ismeretét és szeretetét.”¹⁰

Vitatott már az is – Odorics Ferenc utal rá a könyvről írt cikkében –, hogy van-e szükség és mód a trópusok elméleti, fogalmi meghatározására, tudomány-e az irodalomelmélet, nem az intuíciónak van-e kizárólagos szerepe a szövegértelmezésben. Általában is, a magyar kritikaírásban is ritka a szöveg egzakt megközelítése, a csehszlo-

vákiai magyar kultúrában meg szinte kizárólagos érvényű az impresszionisztikus-intuitív kritika. A *Tűnődés a trópusokon* érvényét a szöveg koherenciája és az új terminológia használható volta dönti el, célja viszont gyakorlati is. Állásfoglalásra – egyébként pozitív állásfoglalásra – készítette az otthoni és a magyarországi szakmát. Persze lehet, hogy az ellentábor ismét hallgatott: Zalabai fogalomrendszerét, úgy tudom, egyedül Mészáros László kérdőjelezte meg (bár a könyvet ő is „a maga nemében egyedülálló”-nak nevezte). A monográfiának, azon kívül, hogy a trópusok osztályozására logikus rendszert nyújtott, volt egy származékos erénye is: igazolta, hogy nemcsak van Csehszlovákiában magyar irodalomtudomány, hanem kisebb-nagyobb tanulmányok után léte már monográfiával is dokumentálható. S egyben azt is bizonyította, hogy Zalabai nemegyszer szigorú kritikái szilárd elméleti alapokra épülnek, s ez alátámasztja a szerző által a lírafordulat jelentőségéről mondottak helytállóságát is. A *Tűnődés a trópusokon* tehát a felföldi magyar irodalmi provincializmus sáncait is ostromolta.

A monográfia tehát a trópuselméletet uraló fogalmi káoszban teremt rendet. Nem tudatosított ellentmondások mutatkoznak a trópus és a metafora, a metafora és a hasonlat fogalmának elhatárolásában, s nem tisztázott a metafora és a metonímia (meg a többi „szókép”) poétikai rangja sem. A szókép elemeinek viszonyát illetően is sűrű a homály. Zalabai a költői nyelv ikonításának – W. K. Wimsatt szerint „a szavak a költeményben »megfoghatóvá«, »érzékelhetővé« – ahogy ő mondja: »ikonikussá« – tesz azt, amit jelölnek” – fogal-

mi körülírásával, illetve pontosításával a műalkotás hatásmechanizmusát akarja föltárni. Bizonyos stilisztikatörténeti vázlatot követően – mely főként az amerikai újkritika és az orosz formalizmus eredményeire terjed ki, s azok közös pontjait találja meg, illetve látszólagos ellentmondásaikat oldja föl – leválasztja a költői nyelveket mint sajátos kifejezőeszközöket a beszélt nyelvről, majd tipologizálja a trópusok fajtáit. Érdekes már a stilisztikatörténeti rész is, amelyből kiderül, hogy a líranyelv és a beszélt nyelv elhatárolásában sincs egységes elv. Zalabainak rokonszenves Verseghy Ferenc álláspontja, aki a költészetet „a szókötés sajátos módja”-ként jellemezte, de természetesen idézi azokat a véleményeket is, amelyek szerint a trópus nem kizárólagos vagy meghatározó jegye a költészetnek. John Stuart Mill, I. A. Richards, Borisz Eichenbaum, Ján Mukařovský, Zlinszky Aladár megközelítésének megfejtésével, kulcsfogalmaik magyarázatával rendszerezi a szakirodalom álláspontjait.

A fogalmi átrendezés indoka a „kép” terminus túlterheltsége (emlegetünk stílusképet, fantáziaképet, de a szakirodalom a cselekmény helyének leírására is a kép fogalmát alkalmazza – ez utóbbit Zalabai szerint inkább „helyszínrajznak” kellene nevezni). A képvilággal összefüggő kérdéskörök közül Zalabai egyetlen problémára szűkíti le a vizsgálódás tárgyát, a költészetben belüli „legsúlyosabban értelmezett képiség”-re, saját terminológiája szerint: a kettősképre, mely önmagára, s rejtvénytyszerűen valami másra is utal. Az új fogalom bevezetését a következőképpen indokolja: „A *trópus* magyarázott fogalmát, a *szóképet* mellőztük; ré-

szint abból a meggondolásból, hogy a szótól jelölt valóságdarab *tárgyképe* is érthető rajta, részint meg azért, mert semmitmondó: a metaforának, metonímiának végül is ugyanúgy a szó az alapja, mint az áttételek nélküli, közvetlenül ábrázoló, egyszerűen tükröző szövegegységeknek.”¹¹ Zalabai fogalomátépítési javaslatával – elismerve a kérdés lezárhatatlan voltát – vitaalapot kínál tehát. Távolabbi tudományos célja a hétszáz éves magyar költészet trópustörténetének vizsgálata – egy évtizeddel később egyetemi oktatói programja is ez lesz majd, sőt egyik későbbi nyilatkozata szerint szándékában állt megírni monográfiája ikerdarabját a magyar trópustörténetről –, a közvetlen pedig a költészet hozzáférhetőségének, megértetésének elősegítése. A képben az alkotóelemek szemantikai kölcsönviszonya a döntő; nem az egyik elem hat a másikra, hanem kölcsönhatás nyilvánul meg közöttük. Zalabai fontos, s majd a pedagógiában hasznosítandó megfigyelése: „Véleményünk szerint a költészettől való idegenkedésnek nem az a fő oka, hogy a befogadó nem képes feloldani, értelmezni az egyes trópusfajtákat, hanem inkább az, hogy fölismer-ni nem tudja az egymástól távolra került szavak kölcsönös kapcsolatát, jelentésszerkezetét, a szónak azt a szüntelen jelentésátértékelődését, önrombolását-önépítését, amely leghatásosabban a trópusok révén valósul meg.”¹² Javaslatait gazdag – részben a magyar klasszikus költészetből vett anyaggal illusztrálja (a felföldi magyar lírából nem választ példát). Végigköveti a trópusfajták osztályozását Arisztotelésztől kezdődően, majd a jeltudomány eredményeit hasznosítva, részben

átértelmezve, megkülönbözteti az indexeket – ezek az „érintkezési társítások”, a metonímia és al-faja, a szinekdoché – és az ikonokat – a „hasonlósági társítások”-at, a metaforát és származékait. Mondatról mondatra bővül s számos elágazásból tér vissza e fogalmi és mégis kifejező, esszészerű szöveg, melyet tehát nincs módom gondolatontként követni – ez alól egyébként fölment, hogy a monográfia harmadik kiadása nemrég került a piacra. Csak néhány fontos állítására utalok. Zalabai egyik sarktétele tehát a trópusok bináris szerkezete, s az, hogy nem jelentésátvitel révén jönnek létre. Ami megvalósul bennük: a két elem kölcsönviszonya. A Zalabai-féle index-meghatározás megértéséhez tudni kell, hogy a nyelv rendszer, s minden eleme egy bizonyos jelentésmező összefüggéseibe illeszkedik bele: „Az index kettőskép: két jel (fogalom, jelenség) egyazon mezőösszefüggésen belüli kölcsönviszonya, melyet a konvencionális érintkezés folytán vagy a teljes szemantikai összeférhetőség, vagy (írónia esetében) a teljes szemantikai összeférhetetlenség határoz meg.”¹³ Az ikon ezzel szemben két különböző mezőösszefüggésen belüli jel kölcsönviszonya.

A szerző főfejezeteket szentel a metafora felszíni és mélystruktúrájának, a metafora és ikonitás, metafora és hasonlat, metafora és szinezttézia közötti kapcsolatrendszernek, az ikonok szerepének a „költői lélekvándorlás”-ban (mítoszi-mágikus háttér, jelentéssztyályok és társításmódok, az elvontság megérzékítése, szimbólum, allegória, tárgyvers), az utolsó részben pedig alfejezetként tárgyalja az ikonok poétikai, modelláló, stilisztikai és lélektani funkciót.

A szakirodalom – mondja – a hasonlított és hasonló, illetve az azonosított és azonosító jelöléseket használja, amelyek a kapcsolatban az analógia és a különbözőség tényére épülnek. Zalabai a kölcsönviszony legfontosabb alapjának a hasonlóságot tekinti, ezért a metafora elemeit a viszonyított és a viszonyító szakkifejezésekkel jelöli meg. A stilisztikai műnyelvben szereplő „egyszerű” és „teljes” metaforák helyett a „csonka metaforát” és a „teljes metaforát” használja. Működési elvét részletesen ismerteti, én itt most ismét csak a végső meghatározást idézem: „A metafora kettőskép: két – más-más mezőösszefüggéshez tartozó explicit vagy implicit – jel (fogalom, jelenség) kölcsönviszonya, melyet részben a szemantikai összeférhetetlenség, részben pedig a szemantikai összeférhetőség határoz meg, létrehozva a két jel között az analogikus vonásokat tartalmazó ikont.”¹⁴ A főnti metaforameghatározás azonban ráillik a hasonlatnak a magyar stilisztikában elfogadott meghatározására is. Itt a különbséget Zalabai a következőképpen jelzi: „A hasonlat annyiban az igei metafora rokona, hogy a szituációpárhuzam két alany, két tárgy, két állítmány, két határozó között teremthet szemantikai kölcsönviszonyt; annyiban viszont eltér tőle, hogy megnevezi a viszonyítottat is, a viszonyítót is.”¹⁵ S fontos vonás, hogy – amint Zalabai példán is bebizonyítja – a hasonlat ellenáll a metaforává alakításnak: vagy képzavarba fullad, vagy szerkezete zilálódik szét. A szinez-tézia mint „kételemű szerkezet” a teljes metafora rokona. Tárgyalja a mű az ikonoknak az ősidőkbe visszanyúló lélektani eredetét, a meg-

személyesítést – némi megkülönböztetés céljából Tudor Vianu nyomán is a megszemélyesítő metafora szakkifejezést javasolja a megírandó magyar trópustörténet számára –, s a „költői lélek-vándorlás” egyéb eseteit, az animizációt, a tárgyiasítást.

A könyvet megjelenése idején többen is az addigi szlovákiai magyar irodalomelmélet leg-reprezentatívabb darabjaként üdvözölték. A kritikák között találunk arra vonatkozó utalást, hogy a retorika több ezer éves múltú tudományága világszerte reneszánszát éli, s a magyarok ismét késésben vannak, ezért is fontos a *Tűnődés a trópusokon* megjelenése. Koncsol László írta lektori jelentésének első bekezdésében: „...meggyőződése, hogy a magyar stilisztikai gondolkodásmód iránymutatója, magának a stilisztika tudományának pedig alapműve lesz.” Szegedy-Maszák Mihály – egyébként szintén elismerő cikkében – főként a francia szakirodalom nélkülözését nehezményezte, illetve arra utalt (s ez már a stilisztika egy új korszakát vetítette előre), hogy „a jövőben a retorikát célszerű lesz alárendelnünk a befogadás mibenlétét megvilágító szövegmagyarázás elveinek”. Szerdahelyi István ezzel szemben a következőket állítja: „A téma feldolgozásának monografikus teljessége azáltal kerekedik ki, hogy Zalabai Zsigmond az adott kérdésekben lényeges álláspontoknak úgyszólván mindegyikét tekintetbe veszi, megerősíti vagy vitatja. S nemcsak azokat, amelyek legközvetlenebbül kapcsolódnak a trópusok elméletéhez, hanem – ha fontosabbak – a közvetve érdekes koncepciókat is viszonylag tüzetesebben

elemzi. Ez utóbbiak sorában külön felhívnám a figyelmet *Az ikon tartalmának kitöltése* című fejezetre, amelyben a nálunk most oly divatos recepcióesztétikai (elegánsabban: hermeneutikai) problémák megoldására tesz kísérletet.” A „tudományos apparátus eleganciája” (Szerdahelyi), „az irodalomszemiotikai szempontok következetes szándékú figyelembevétele” (Voigt Vilmos) is a jellemzői e logikai, lélektani, jelentés-tani, stilisztikai, esztétikai vonatkozású, mindezek határterületeit érintő könyvnek, mely Pályi András szerint „a költészetről való elméleti gondolkodás sajátos perújítása”. Ő adta talán a legszébb jellemzést a monográfiáról: „Az út, melyen Zalabai végigvisz, s melynek során a modern lélektan és logika eredményeit is bőven kamatoztatja, a homo iconicus, a metaforaalkotó ember lelki portréjának, szellemi struktúrájának megrajzolásához vezet.” Bizonyára tendenciózan emelem itt ki a recepció által megfogalmazott pozitívumokat, de nem azért, hogy háttérbe szorítsam az ellenpontokat – voltak, akik néhány új fogalom levezetését nem tartották eléggé megalapozottnak, néhány kérdés tárgyalásmódját leegyszerűsítettnek vélték –, hanem annak igazolására, hogy Zalabai elérte fönt idézett célját: a szakma mozgósítását. Nem tekinthető véletlennek tehát, hogy a kettőskép fogalma már kézikönyvekben is szerepel. Korábban a Zsilka (Žilka) Tibor által összeállított *Poetický slovník* (Poétikai szótár) vette át a kettőskép terminus szlovák megfelelőjét. A budapesti Akadémiai Kiadó *Világirodalmi lexikon*ának Fónagy Iván (a kérdés talán legtekintélyesebb tudósa) írta me-

tafora címszavát a Zalabai könyvére való hivatkozás zárja (8. kötet, 331. p.), s a Martinkó Andrástól származó *trópus* szócikk szintén Zalabai terminusával, a szakirodalmi hivatkozások pedig a *Tűnődés a trópusokkal* fejeződnek be (15. kötet, 885. p.). A friss kézikönyvek közül Szerdahelyi István *Irodalomelméleti enciklopédiájában* (Budapest, 1995) és Vilcsek Béla *Az irodalomtudomány provokációja* (Budapest, 1995) című, a legfrissebb irodalomtudományi eredményekre épülő könyvében is szerepel a fogalom. Vilcsek, a metaforikus és metonímikus ismétlődésről írva „a kérdéskör legjobb magyar ismerője”-nek nevezi Zalabait. A Magyarországon fokozatosan bevezetett Nemzeti Alaptanterv szerint pedig már az általános iskola 5. osztályában tanítják a kettőskép fogalmát és a viszonyító-viszonyított megjelölést (dr. Széplaki György–dr. Vilcsek Béla: *Világjáró. Irodalomtankönyv és szöveggyűjtemény az általános iskolák 5. osztálya számára* [1996], 73–74. p.; dr. Széplaki György: *Tanmenetjavaslat a Világjáró című 5. osztályos irodalomtankönyv és szöveggyűjteményhez*, 13. p.). Kevés közvetlen bizonyítékunk van határon túli eredmények beépülésére a magyarországi szakmai vagy közgondolkodásba. Zalabai trópuselméletének integrálása ennek az útnak a járható voltát bizonyítja.

Nemzetiségismeret

1

Köztudott, hogy az 1968 utáni normalizáció előbb a cseh, majd a szlovák szellemi élet reformista szárnyát zúzta szét, a magyar kisebbségi kultúrát csak a hetvenes évek második harmadában érte el. Az Irodalmi Szemle az '68. augusztusi megszállás után még évekig határozottan igyekezett képviselni a kisebbségi közösség érdekeit, előbb politikai nyilatkozattal, kerekasztal-beszélgetés szervezésével, a megszállás megszabta helyzet elemzésével – Koncsol László tanulmányában –, később az esztétikai minőség őrzésével s a társadalomtudományok iránti nyitottságával.

A lapot ekkor előbb háromtagú szerkesztőgárda – Duba Gyula főszerkesztő, valamint Koncsol László és Tőzsér Árpád – irányítja. A politikai nyomás miatt a nyitrai főiskola magyar tanszékére menekülő Tőzsér Árpád helyére kerül Zalabai Zsigmond, akiből az 1974-ig még a Szemlében dolgozó – ezt követően politikai-etikai megfontolások alapján önként kiváló – Koncsol nevel esztétikailag igényes, a szerkesztői etika elveit következetesen betartó szerkesztőt. Zalabai 1972-től 1975-ig dolgozott a folyóiratnál, majd a Madách kiadó eredeti magyar irodalmi szerkesztőségébe távozott; az ő Fónod Zoltán igazgatónak tett ajánlásának köszönhetően Tóth László kerül ezután a lap szerkesztőségébe, az eltávozott Koncsol helyét pedig bizonyos időhiátus után, de még Tóth szerkesztővé válása előtt, Varga Imre tölti be. E három-négy évben a konszolidáció dacára a

csehszlovákiai magyar irodalom élvonala szerepel a Szemlében, s ebbe az élvonalba már beletartoznak az új generáció tagjai is; a költőkön kívül az 1972-es prózaantológia, a *Fekete szél* fölfedezettjei: Kovács Magda, Fülöp Antal, Bereck József, sőt az antológiában nem szereplő Grendel Lajos is ekkor adja közre első szövegeit. Ekkoriban már publikál a Vetés utáni költők egyik legjelesebbje, Balla Kálmán is. Fontos novelláikat adják a lapnak a közepgeneráció prózaírói közül Gál Sándor és Duba Gyula, de a normalizációban csúfos szerepet vállaló Rácz Olivér legszebb Álom Tivadar-elbeszélései közül is itt jelenik meg néhány.

Az irodalomtudományt cseh és szlovák strukturalisták is képviselik, a szovjet szemiotikát – amelyről Zsilka Tibor ír tanulmányt – maga Jurij Lotman. A felföldi magyar irodalomtudósok, kritikusok közül Koncsol László ekkor jelenteti meg máig mértékadó *Apokalipszis*-sorozatát, Ág Tibor palóc népdalgyűjteményének darabjai alapján a népköltészet metaforarendszerét világítja át, s Tózsér is szerepel tanulmánnyal. Zalaiban ezeknek az éveknek az egyik legsűrűbben publikáló kritikus, irodalomelméleti szakírója. Ebben az időszakaszba esik ismertetett első könyvének megjelenése.

Nem marad ki a laptestből a többrétű (nem-egyszer eltérő rangú) szellemi örökségre való reflexió. A szerzők fölelevenítik a magyar nyelvterület számos művelődéstörténeti hagyományát. A legmeglepőbb: még a Pozsonyban tanult Böhm Károlyról, az első magyar filozófiai rendszer megalkotójáról is olvashatunk egy nyomta-

tott oldalnyi terjedelemben, Nagy Barna tollából. Egy másik felföldi, eperjesi születésű, majd Pozsonyban élt, s a magyarországi filozófiai hagyományból ekkor még Böhmmelel együtt kiiktatott filozófusról, a nyolcvanas években oly népszerűvé vált Hamvas Béláról is szól egy rövid megemlékezés, Dévényi Iváné. Az első csehszlovákiai kisebbségtörténeti korszakról szóló tanulmányok viszont főként a munkásmozgalmi örökséget veszik át. Az összmagyar irodalomból a szerkesztők igyekeznek mozdíthatatlan mércét emelni: Weöres Sándortól is, s róla is olvashatunk a folyóiratban.

A Zalabai pályaalakulásához legszorosabban kapcsolódó vonulatot a „tájszámok” képezik, azaz az egy-egy számon belül saját rovatcím alatt (Hazai tükrök) vagy a főlaptestben közölt, három-négy eltérő típusú-műfajú írásból álló tematikus összeállítások. Az 1975. évi első számban a Mátyusföldről – ennek, s így a sorozatnak a bevezető jegyzetét Zalabai írja –, a harmadikban Párkányról, Léváról, Bényről, Kéméndről, a negyedikben Komáromról és környékéről, a nyolcadikban a Csallóközről találunk ilyen íráscsoportot. (Ez utóbbit már Tóth László szerkesztette, de Zalabai koncepciója szerint.) Alkalmat adnak ezek az összeállítások a honismereti-művelődéstörténeti hagyomány átgondolt s a lokális jelleg fölé emelkedő megelevenítésére. Szencről szólva Szenczi Molnár Albertet idézik meg – Tőzsér Árpád és Csanda Sándor róla szóló tanulmányai fogják közre Párkány Antal helyrajzát. A három év múlva Zalabai összeállításában megjelent *A Csallóköztől a Bodroghöz*

című kötet egyik magyarországi recenzense utalt arra, hogy nyilván e tájblokkok is inspirálhatták a szerkesztőt a kötet anyagának egybe-szedésére. Az ok-okozati összefüggés fordított: maga Zalabai, akinek tágabb koncepciója ezekben az években alakult még, maga is részt vett e számok megszervezésében – valószínűleg az ötlet is tőle származott –, s „nemzetiségismereti” programjának elemei szerkesztés közben is rendeződtek, hogy az említett könyvön át a saját kétkötetes falurajzába torkolljanak.

Az alakuló program összetett. Tény, hogy ez idő tájt a kultúrpolitika karámbában feszengő földi magyar tudományosság ritkán tud túllépni a néprajzi-helytörténeti témák kis terjedelmű, csekély szakmai rangú, és regionális szinten publikált írásokban való földolgozásán. Zalabai célja az élő tudományágak szakszerűbb működtetése, komplex tudományos élet szervezése – beleértve ebbe a szociológiát, statisztikát, demográfiát is –, s a nyert adatok közkinccsé tétele egy állapotát tudatosító és lehetőségeit kereső néptöredék számára. A honismereti-helytörténeti-művelődéstörténeti ismeretek terjesztését már az iskolás korúaknál el akarta kezdeni. Nyilatkozatának részlete egyszerre mutatja föl a terv átgondolt voltát, s (politikai) korlátait is:

„Ha rajtam múlna, olyan tantervet készítenék, amelyben föltétlenül jutna néhány óra a helyi hagyományoknak, a szülőföldismeretnek is. Mi több: bevezetnék egy olyan tantárgyat, amit nemzetiségismeretnek nevezhetnénk. Mire tanítana ez a tárgy? A nemzetiségünk létszámára, területi megoszlására, társadalmi rétegzettségére

vonatkozó adatokra, a nemzetiségi jogokat rögzítő alkotmánytörvényre, hat évtized nemzeti-segértörténetére, ide értve a dél-szlovákiai munkásmozgalom-történetet, s szlovák–magyar együttélés, együtttharcolás példáit is. Vajon melyik diák tudná megmondani például, hogy a szlovák nemzeti felkelésben hány magyar partizán és brigád harcolt?! Tartalmazna e tantárgy könyve egy kultúr- és irodalomtörténeti fejezetet is, összefoglalást a nemzetiségi kultúra intézményeiről, műhelyeiről, a CSEMADOK országos rendezvényeinek jellegéről, és így tovább, és így tovább. A sajtó cikkei, a Szemle tájszámai, *A Csallóköztől a Bodroghöz*ig típusú gyűjtemények, bármennyire hasznosak is, a tudatformálásban nem vetekedhetnek azzal a hatással és eredményességgel, amit az oktatás rend- és módszeressége válthatna ki – önismeretünket és az annyszor emlegetett csehszlovák hazafiság gondolatát erősítőn.”¹⁶

E program eredményei később több területen is megjelennek. S mert az oktatás-nevelés, a gyermeki érdeklődés és képesség fejlesztését Zalabai igen fontosnak tartja, elsőként az iskoláskorúakat érintő munkáit említem. Azokat a társszerzőkkel írt tankönyveket elsőrenden, amelyek a nem kötelező tantárgyként a tantervbe iktatható *Magyar nyelvi gyakorlatok* oktatását segítik elő. Az ezekbe sorolt, agytornára készítő nyelvtani, irodalmi kérdések és magyarázatok klasszikus és mai, magyarországi és csehszlovákiai magyar költők szépirodalmi munkáihoz fűződnek, néphagyományokra, az anyanyelv történelmi aspektusaira terelik a figyel-

met, a csehszlovákiai magyarság létével és előtörténetével kapcsolatos történeti-topográfiai, sőt statisztikai alapismereteket közvetítenek, s további adatok összegyűjtésére sarkallják a tizenhárom-tizennégy éves diákokat. A Simonné L. Rózsával és Vargáné T. Annával, illetve Kremer Lászlóval, Szuchyné Sz. Magdolnával és Vargáné T. Annával összeállított két tankönyv az alapiskola hetedik és nyolcadik osztályos tanulóinak készült, az első két kiadást is megért, s ha nem szűnt volna meg maga a tantárgy, ma is érdemes volna kiadni őket.

Központi problémának tűnt föl a kritikus szemében a legifjabb olvasók színvonalas irodalommal való ellátása. Az ezzel kapcsolatos kérdéseket két tanulmánya is tárgyalja. Az első az Irodalmi Szemlében 1974-ben, végleges változatában pedig a Mérlegprózában jelent meg a következő címmel: *„A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni...” (Töprengés a gyermekversről és a hazai magyar gyermekköltészetről)*.¹⁷ Kiindulópontja szerint az 1948 utáni csehszlovákiai magyar irodalomnak – a „harmadvirágzás” irodalmának –, noha több mint két évtizeden át húzódtott az alapozás folyamata, „immanensen irodalmi szerkezete” még a hetvenes években sem áll készen. A gyermekirodalom értékelhető eredményének az 1975 előtti termésből Zalabai csak a Koncsol László összeállította, s 1967-ben megjelent *Vadlúdtermő ritka fa* című versgyűjteményt tekintette, s „kollektív erőfeszítés”-ként aposztrofálta, amelynek azonban sokáig nem lett folytatása. A korábban az egész magyar nyelvterületen elhanyagolt műfajt Magyarorszá-

gon az élvonal – Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Tamkó Sirató Károly – újította meg, a „felnőtt”-költészettel egyenrangú teljesítményekben. Zalabai kifejti, hogy vannak minden korosztályhoz szóló, többretegű versek, de kiemeli a sajátyszerűen gyermekeknek szóló költemények főbb stílusjegyeit is. A gyermeklélektan ismeretét szabja meg a műfaj alapkövetelményeként. Fölsorolja a gyermeki gondolkodás több „sarkpontját”: ösztönös, alogikus, „szürrealista”, óhajszerű, érzelmi, konkrét és következtető mivoltát, amely a költőtől sajátos szóhasználatot, tematikát, szemléletmódot követel meg. A gyermekvers teremtsen olvasójában azonosulási képességet, ne húzza le „a közvetlen tanító-okító szándék”, ne legyen „közvetlen ismeretek tára”, nyelvezetében ne legyen sematikus, kopott. Elméleti bevezetője után aztán Zalabai bebizonyítja, hogy az 1973–1974 körül hosszú szünet után és nagy nekibuzdulással kiadott csehszlovákiai magyar gyermekverskötetek – nagyjából a műfaj általános hibáinak tárházai.

1979-ben még egy terjedelmes tanulmányban visszatért erre a tárgyra. *Csipkerózsika – ébredőfélben? Gyermek- és ifjúsági irodalmunk a hetvenes években*¹⁸ címmel történeti áttekintést is ad az 1948 utáni gyermekirodalom többi műneméről, s közvetlen összefüggéseket mutat föl a gyermek- és a felnőttirodalom állapota között. A háború utáni csehszlovákiai magyar költészet Fábry által már 1958-ban kárhoztatott jelenségei – sematizmus, provincializmus, diletantizmus – „a gyermekköltészet területére húzódtak vissza, s tartották magukat hosszú ideig, szinte napjain-

kig, többek között a kritika szemponttalansága és rendszertelensége miatt is”. Ebben az írásban Zalabai már a gyermekvers fejlődését regisztrálhatja – részben az általa összeállított antológiák révén –, a gyermekirodalom más műfajainak állapotát azonban továbbra is lehangolónak tartja.

A két tanulmány közös alapját képező elvekre épültek azok a Zalabai által a régi modell elleni hadüzenetként összeállított verseskötetek – *Tapsiraré-tapsórum* (1978), *Labdarózsa, nyári hó* (1979) –, amelyek a csehszlovákiai magyar gyermekirodalom koncepciózus átalakításának első dokumentumai lettek. A két kötet szerzői: Cselényi László, Dénes György, Gál Sándor, Kulcsár Ferenc, Ozsvald Árpád, Rácz Olivér, Simkó Tibor, Tóth Elemér, Tóth László, Tőzsér Árpád, Varga Imre, Veres János, Zs. Nagy Lajos. Közülük többen kifejezetten Zalabai kérésére kezdtek el gyermekverset írni, s bizonyíthatóan az ő biztatására született meg Varga Imre szép, könyvterjedelmű verses népmesefeldolgozása, a *Sárkányölő Jankó*. A gyermekirodalom igénynövelésének közvetlen társadalmi összefüggése is van. 1977–78-ra a szlovák oktatásügyben kidolgozták a magyar iskolák nacionalizálásának programját. Ekkor s nagyrészt emiatt alakult meg a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága (CsMKJB), amely elsőként éppen az iskolák védelmében adott közre politikai dokumentumokat. A hamarosan akcióba lépő belügy rövid idő alatt körülbelül ötven magyar értelmiségit hallgatott ki, többek között Zalabait is. Ő egyébként a szerkesztőként éppen általa létrehozott Elsőosztályosok Ajándékkönyve (EOÁK) sorozatban kiadott *Labdarózsa, nyári hó*

című kötetét népszerűsítő cikkében¹⁹ egyértelműen utalt a szlovákiai magyar iskolák vesztettségére. Említi néhány vers sztoriját, többek között Rosszcsont Laciét is, aki egy óriással elnyeli az iskolát, amely persze „azóta szerencsésen újraépült, *s remélhetőleg szeptemberben is állni fog*, Dél-Szlovákia-szerte, A Csallóköztől a Bodroghöz” (kiemelés tőlem – F.T.G.). Azóta a felföldi gyermekköltészet maradandó értékeit hozott létre; egyik objektív mércénk erre a magyarországi Kaláka Együttes által is megzenésített versek közönségikere. Zalabai két alaptanulója az elméletet mindaddig nélkülöző műfaj alakulásának szempontjából föltétlenül játszott akkor szerepet, mint a maga korában Fábry Zoltán *Kevesebb verset – több költészetet* című, esztétikai mérceemelést sürgető, sokat emlegetett tanulmánya. A sorozat a csehszlovákiai magyar gyermekirodalom nagykorúsodásának kezdetét jelenti. Az olvasói igényt s az ennek megfelelő kiadó szándékot jelzi a két kötet magas példányszáma: a *Tapsiraré-tapsórum* 10 800, a *Labdarózsa, nyári hó* 19 100 példányban jelent meg, s az utóbbit 9100 példányban vette át a magyarországi könyvterjesztés; ilyen mértékű átvételt addig soha nem ért meg a csehszlovákiai magyar gyermekkönyvkiadás. Zalabai ötletgazdaként több figyelemfelhívó cikket – például: *Mi az az EOÁK?* – írt, villáminterjúkat adott a sorozat népszerűsítésére. (A másik irodalmi könyvsorozat, amely az ő agyából pattant ki, a Csehszlovákiai Magyar Írók.)

A *Mérlegpróba* módszeresen fölépített kötet, tanulmányai jó része azokról a műfajokról, műnemekről íródott, amelyek vagy hiányoztak,

vagy méltatlan munkák révén képviseltettek a csehszlovákiai magyar írásbeliségben. Helyi változataikat ideológiailag az utósematizmus, esztétikailag a didakszis, a publicisztikus, illetve a kopáran realisztikus eszköztár uralta. A problematikus műfajok közé tartozik a tényirodalom – a nem fikciós műnemek –, amelynek produktumain leginkább kimutatható az ideológiai betápláltság. „Csontos Vilmos, Bábi Tibor és Duba Gyula művei közül – írja Zalabai *A műfaj neve: önismeret*²⁰ című tanulmányában – egyedül az utóbbi példázza meggyőző módon, hogy a valóságirodalom nemcsak információ, hanem formáció („gondolati szerkezet“, ill. esztétikumhordozó nyelvi képződmény) is. A harmadvirágzás jövőbeli valóságirodalmi alkotásainak meg kell küzdeniük a módszer, a stílus, a forma alakításával is.” S nem árt inspirálódniuk a két világháború közötti magyar szociográfiai irodalomból. Duba Gyula *Vajúdó parasztilága* a csehszlovákiai magyar falu átalakulásának máig legpontosabb ábrázolása, dacára annak, hogy a szerző túlértékeli benne a két háború közötti munkásmozgalmi hagyományt. Duba következetesen érvényesített koncepció révén mutatja be az életformaváltás folyamatát, beleértve azt a tendenciát is, amelyet „a mezőgazdaság szocialista átszervezése”-nek neveztek, s amely megrendítette a könyv hőse, a hajdani jobbágyból vált középparaszt helyzetét. A Duba által a nyelvhatár politikai nyomásra bekövetkező változásairól írtakra is vonatkozik Zalabai megállapítása, mely szerint a könyvbe foglaltak a többi magyar kisebbségi társadalomra is érvényesek.

A helyi jelleg ábrázolását Zalabai a többi műnem teljesítményein is vizsgálja. *Vidékiesség*, *vidékiesség* című tanulmányában²¹ provincializmus és regionalizmus határait jelöli ki két, a tájköltészet jegyében, de már a líra beszédmódváltásának kezdete után fogant és látszólag modern jegyeket tükröző verseskötet kapcsán, bebizonyítva, hogy a „deklaratív nemes célok” – ahogy Bretter György mondaná – képzavarokba fulladnak és provincializmusba vesznek, ha a szöveg nem mély élményből fakad s nem az átgondolt képi logika alakítja.

„Lévén minden irodalom helyi irodalom, lévén minden alkotónak a műzsája vidéki műzsa, aligha szükséges bizonygatni, hogy a satnyaság vagy a pompa nem a vidék televényén vagy éghajlatán múlik, hanem a mag minőségén: az írói képességen tehát” – ez Zalabai okadatolt meggyőződése. Alátámasztására William Faulkner és Jack London, Kodolányi János, Tömörkény István, a *A jó palócokat* író Mikszáth példáját említi, s Milan Rúfust idézi újra, a „már-már programszerűen regionális” költőt. A felvidéki magyar irodalom provincializmusát főként a jogfosztottság következményének tulajdonítható megkésettséggel, az első színre lépő nemzedék szintén történelmi okokból eredő naivságával és ösztönösségével, s az összetartozástudat hamis következtetéseket szülő – mert elnéző – etikai imperatívuszából következő igénytelenséggel magyarázza. Említi még a kapcsolattörténeti kérdések átgondoltságának hiányát, a magyarországi és a határon túli irodalmak kölcsönhatásának egyik sajátosságát: „Bizonyos témák – főképpen a nemzetiségtörténet korábban

elhallgatott eseményei – magukban hordják annak lehetőségét, hogy egy-egy nemzetiségi író betörjön a nemzeti irodalomba is, függetlenül attól, hogy hozott-e újat, jelentőset, soha nem volt az összmagyar regényirodalomba, az anyagformálás, a technika, a stílus, a szerkezet terén is.” Az etikai szempontok gyakran elnyomják az esztétikaiakat, holott ezeknek egyenrangúaknak kellene lenniük, s szerves egységbe kellene ötvöződniük. Rúfus szép és aforisztikus passzusát idézi a kritikus: „Szólongatni kell a szülőföldet. De vásári mód kiáltozni a nevét ma már nem kell.”

Zalabai tehát eloszlatja a dilettáns (de hazafias) vers társadalmi-politikai funkcionalitásáról szóló legendákat. Mint írja: a mű nem pusztán „létdokumentum”: „Az érték fogalma ugyanis nem-irodalmi (társadalmi-történelmi-szociológiai-politikai-etikai-pszichológia) és immanensen irodalmi összetevőkre (hagyomány, nyelv, forma, stílus, újítás, eredetiség stb.) bontható. Az igazi költészet nyilván egyik összetevőről sem mondhat le – szülőföldje a dualisztikus értékfogalom ege alatt terül el.”

Zalabai, nemzedéke prózaíróinak munkái közül, Bereck József kisrealista, „regionális realista” novellisztikájában és *Öregem, az utolsó* című regénye néhány részében fedezi föl ezt a dualizmust. Dicséri Bereck miniatűr képeit, a néprajzi jellegzetességek, közösségi tapasztalatok beépítését a szövegbe, a nemzetiségi környezetre utaló szlovák kifejezések és a tájszavak mértékletes alkalmazását, s az író hőseinek otthonosságát a tájban, az „itt – valahol máshol» sarkítotttságot”. Bereck, az előző nemzedékekhez tartozó próza-

írók, Duba, illetve Gál Sándor faluképéhez képest – melyet szintén jól fölépített szövegek is közvetítenek – az életmódváltás utáni tapasztalatokat rögzíti szociografikus pontossággal, intellektuális-elemző módszerrel, objektivitással, a hősök belső, lelki tartalmai iránti érzékenységgel. A kritikus tudatosítja a novellák jelentésárnyalatait, s bár megjelöli a szerinte legvalószínűbb értelmezést, nem zár ki más lehetőségeket sem. Kísérletet tett a próza állapotának általános fölmérésére is. *Küzdelem a kisprózával* című tanulmányában²² a csehszlovákiai magyar novella 1948 utáni történetének fázisait különíti el. Az ötvenes évek termését – részben Turczel Lajos nyomán – a formai és a tematikai korszerűtlenségben marasztalja el. Az elemi szakmai hibákon kívül az 1948–1963 között írt elbeszéléseknek két szemléleti hiányosságát fedezi föl: „Az első oka: népinek tudja és vallja magát a harmadvirágzás új novellistáinak a legtöbbje. Indítójuk a falu, élményforrásuk a paraszti közösség élete. Ösztöneik és eszményeik – a falu fölémelése a szocializmus kínálta lehetőségek között – mágnesként ehhez a közösséghez vonzzák őket. Népiesen akarnak hát szólni; a hűségkinyilvánítás azonban görccsé merevül, álnépiességgé sekélyül, korszerűtlenséggé pocsolódásodik.”

A kor prózája realistának tekinti magát – valójában pedig sematikus. Az e trendtől való szándékos eltérés sem eredményezett maradandó alkotást, legfeljebb lektúrt. A hatvanas évek a szemléleti változások kora. Megszületik a Grendel Lajos szerint egyébként műfajként problematikus, de eredményeiben értékelhető –

„szlovákiai magyar regény” Dobos László, Rácz Olivér, Egri Viktor, Mács József, Ordódy Katalin műveiben. Az e regénytípust termő szemléleti forma uralja még a következő évtizedet is – e szerint szerveződnek Dobos és Duba Gyula a hetvenes évek második felében írt újabb regényei –, de a novellisztika fő vonulatát – Rácz Olivér, Gál Sándor írásait – is ez a tematika határozza meg. Ezekben a művekben jelenik meg legkidolgozottabb formában a történelmi-szociográfiai megalapozottságú, vallomásos, lírai, emlékező próza, amelynek tárgya főként az 1938–1948 közötti kisebbségtörténet. Zala-bai írásának zárórészében a szűk körből való kitörés lehetőségét a következőkben látja: a novellisztikának ki kell terjednie a hatvan éves kisebbségtörténelem egészére, a vallomásos jelleg helyett az objektív szemléletnek kell uralnia a prózát, amelynek ugyanakkor a jelenbe is el kell érnie, fel kell dolgoznia az 1948 utáni társadalmi folyamatokat (ezt tekintette, mint láttuk, nővumnak Bereck József s egy kisebb írásában Fülöp Antal novelláiban), a szlovákiai magyar „társadalom” differenciálódását. Két lehetséges irányt ki is jelöl a kritikus: a történelmi novellát, illetve a parabolát, a látomást. „A kor kínálta témátár gazdagsága és kisprózánk tematikai szegényessége között, úgy véljük, ellentmondás feszül” – mondja Zalabai. És még egy hosszabb megjegyzés: „Legjobb novelláink formai változatosságával – úgy véljük – elégedettek lehetünk. Kevésbé örülhetünk viszont annak, amit »társadalmonkívüliség«-nek nevezünk; annak, hogy ezek az »általános

emberi», »lélektani« problémákat feszegető írások nem szocializálódnak, nem töltődnek föl eléggé a nemzetiségi társadalom által meghatározott kérdésekkel és jelentéssel. Az a fajta társadalmi témájú novella, amely egyféle szlovákiai magyar jelenidejűség szellemében íródott volna, ugyancsak ritkán olvasható; hirtelenében csak Grendel Lajos *Tanügyét* tudjuk említeni (Irodalmi Szemle, 1977/6), amely egy frappáns történet ürügyén mély gondolatisággal veti föl a »nemzetiségi csoportérdek« és a nemzetiségi egyén erkölcsi magatartásának lehetséges viszonyait.” (Nagy kár, bepótolandó mulasztás, hogy a szerző később nem írt a próza alakulásáról összefoglaló tanulmányt; az idő nem egy kérdésben őt igazolta. Nagy hasznára vált volna a szlovákiai magyar irodalomkritikai gondolkodásnak, ha Zalabai a szépprózai művekkel, az epika alakulástörténetével, a Grendel Lajos, Vajkai Miklós, Fülöp Antal, Talamon Alfonz műveiben megnyilvánuló esztétikai paradigmaváltással is legalább annyit foglalkozott volna, mint a lírával. Az Erdélyi Erzsébetnek és Nobel Ivánnak adott interjúbán utóbb maga is úgy nyilatkozott, hogy Komlós Aladárhoz, Lengyel Balázshoz, Alföldy Jenőhöz hasonlóan elsősorban lírakritikusnak tartja önmagát.)

A nemzetiségi önismeret neuralgikus pontjaihoz értünk. A kritikus többször kárhoztatta a csehszlovákiai magyar irodalmi önreflexiókat évtizedeken át meghatározó „kicsi, de a miénk”-szemléletet. 1979-ben jelent meg Fónod Zoltánnal közösen összeállított, s a csehszlovákiai magyar líra harminc évét bemutató versantológiája,

a *Jelenlét*, melynek kapcsán, s Balla Kálmánnak a válogatás túlméretezett, felhígított jellegét (főként az 1948 utáni „alapozó” nemzedék vonatkozásában) bíráló cikke nyomán hónapokig tartó vita tört ki a válogatás szempontjairól, s főképpen az 1948 utáni költőnemzedékek teljesítményének valóságos értékéről. (A *Van-e költészetünk?*-vita néhány főbb pontját Koncsol Lászlóról írt könyvemben érintettem, itt nincs módomban kitérni az elágazásaira. A teljes – s földolgozásra érdemes – vitaanyag megtalálható a Hét című pozsonyi hetilap 1979–1980-as évfolyamaiban.) A kiadványba Zalabai a modern líraszemlélet érvényesítéséért küzdő nemzedéktársai addigi munkáiból válogatott, s az ő összeállítói szempontjai nem váltak komoly kritika tárgyává. Logikus, hogy a polémia fő kérdésében a bírálók mellé áll (a zárójelekben a hivatkozott rokon álláspontok hangoztatóinak neve szerepel): „Ha igaz – márpedig szerintem is igaz –, hogy irodalmi gondolkodásunkat értékes és értéktelen művek egészségtelen nivellálása jellemzi (Balla Kálmán), s hogy prózánk és költészetünk még mindig valahol félúton tart az almanachjellegű írásbeliség és a valódi irodalom között (Grendel Lajos), akkor ennek összetett, bonyolult, tágabb kérdéskörrel érintkező okszövevénye kell, hogy legyen. Irodalmunk jelenlegi állapota aligha érthető meg a múlt vizsgálata nélkül: különösen ha e múlt olyannyira belenyúlik a mába, okaként egy jogosan kárhoztatott okozatnak – amit nevezhetünk provincializmusnak, belterjességnek, dilettantizmusnak, középszerűségnek, értékrendszer-hiánynak, mint esetünkben.”²³

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik Zalabai kiadói szerkesztői tevékenységének egy fontos pontja. Tekintve hogy több mint tíz éven át volt a Madách, az egyetlen rendszeresen és folyamatosan működő felföldi magyar könyvkiadó szerkesztője, illetve szerkesztőségvezetője, rengeteg könyv tartozott a hatáskörébe. E korszakban részben a korábbiaknál maradandóbb értékek születtek a csehszlovákiai magyar irodalomban, s ehhez az eredeti magyar irodalmi szerkesztőség tagjai hathatós segítséget nyújtottak, másrészt elkezdődött az újrasermatizálódás folyamata – ez viszont hatalmi döntés eredménye, s a szerkesztők nem tudták megakadályozni. Bizonyára igaz, amit Tőzsér Árpád állít: miután a normalizáció begyűrűzött a Szemlébe, „az ellenzéki gondolkodás központja [...] áttolódott a Madách Kiadó magyar irodalmi szerkesztőségébe”. S az is, hogy a szerkesztők következetes kiállásukkal nemegyszer győzelemre vitték egy-egy fontos kézirat ügyét a kiadó igazgatóságával, s a pártközpontból kivezényelt igazgatóval, Sárkány Árpáddal szemben. (Ezekben az években Balla Kálmán, Grendel Lajos, Kulcsár Ferenc, Tóth Károly, Szőke Edit tartoztak Zalabai közvetlen munkatársai közé.) Az értékmentő-értéktéremtő tendencia teret kap a Csehszlovákiai Magyar Írók című könyvsorozat tervében; megindításának ötletgazdája Zalabai volt, s másokkal együtt – Turczel Lajos, Szeberényi Zoltán, Fónod Zoltán – egyik tagja volt a sorozat koncepcióját, értékmérő szempontjait kidolgozó szerkesztőbizottsági munkacsoportnak. Erről írta Zalabai a felföldi magyar könyvkiadásról szó-

ló beszámolójában²⁴: „...irodalmunk belső fejlődéstörvényei szerint a viszonylag »legjobb« művek sorozatba foglalása nemcsak összegezés, hanem mérceemelés is: arra figyelmeztet, hogy a jövőben ennél a kinnal-keservvel kivívott esztétikai standardnál alább már nem adhatja sem az irodalom, sem a kiadó...” Zalabai a sorozat egyetlen könyvének, Szabó Béla két regényének (*A menyasszony – A család kedvence*) kiadásával nem értett egyet; ezt a könyvet a kiadónak a Pártközpont nyomására kellett megjelenetnie. Még két konkrét célja volt ugyanis a sorozatnak: „mai irodalmunk előidejének”, régóta elmulasztott „aktualizálása” – ezt szolgálta például Tamás Mihály, Szenes Piroska, Neubauer Pál, Egri Viktor könyveinek, a két háború közötti prózából, a lírából s az esszéirodalomból összeállított antológiáknak a sorozatba iktatása –, s a maradandó értékek újrakiadási gyakorlatának meghonosítása.

Zalabai a hetvenes évek második felében szép-irodalmi jellegű kötetszervező-összeállító munkájában szigorú értékszempontokat érvényesített következetesen; bizonyítja ezt a sorozatban az ő válogatásában megjelent két kötet. (Szőke József kézikönyve – *A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1981* – szerint Zalabai összeállításában jelent meg egy képzőművészeti tárgyú kötet is, a *Kisgaléria. Dél-Szlovákia festőinek, szobrászainak arcképcsarnoka*. Madách, 1977. Ez tévedés, a könyvnek Zalabai csak a belső, kiadói szerkesztője volt, szerző-összeállítója Kubička Kucsera Klára művészettörténész.) A „harmadvirágzás” első generációjához tartozó, ko-

moly tehetségű, de 1968-ban az új rezsim mellé állt Bábi Tibor életmű-válogatásában – *Keresek valakit* főcímmel 1981-ben jelent meg –, két szintézis-értékű nagyobb kompozíción, *A forrás énekén* és a *Könny a mikroszkóp alatt*-on kívül Zalabai nem egészen másfél tucat verset szerepeltet a költő többi verseskötetéből. A *Családi krónika* című novellaantológiába – alcíme szerint: *Csehszlovákiai magyar elbeszélők 1948–1979 (1981)* – pedig mindössze tíz szerzőtől választott írásokat. Az első köztársaságból átöröklődött írók közül Egri Viktortól és Szabó Bélától, a háború után megszólalók közül Rácz Olivértól, a középgenerációból Duba Gyulától és Gál Sándortól, a hetvenes évek elején debütálók közül Kovács Magdától, Bereck Józseftől, Kövesdi Jánostól, Grendel Lajostól és Fülöp Antaltól. Amint e kiadvány utószavában²⁵ le is írja: „Elsődleges válogatási szempontom – a kötet címében kifejezett tematikai meghatározottság mellett – az esztétikai volt; a dokumentatív jellegtől, ahol csak lehetett, óvakodtam. Számos, jól ismert szlovákiai magyar alkotó nevével nem találkozhat az olvasó e gyűjteményben – olyanokról van szó, akik az elbeszélés- és novellairodalmat nem művelik, vagy pedig életművükön belül a kispróza nem jelentős, nem írói hírnevet biztosító terület. Nem kerültek be e gyűjteménybe azok a pályakezdők sem, akik önálló novellás kötetig még nem jutottak el.” Zalabai – utaltam már rá – ritkán elemzett prózai munkákat, az eddig említetteken kívül Rácz Oliverről és Gál Sándorról írt különböző műfajokban, s a nemzedéke prózaíróit bemutató, 1972-ben megjelent *Fekete szél* című antológiáról adott

közre értékelő kritikát. Állásfoglalása később inkább közvetetten ismerhető meg, például az antológiaösszeállító elképzeléseiben. (S mert időben ez a legkésőbbi állásfoglalása, kénytelen vagyok itt idézni, bár tudom, hogy ezzel széttagoltam azt, amit Zalabai prózaszemléletéről elmondani érdemesnek ítélek. Az egész életmű összefüggései általában is csak ilyen keresztutalások révén húzhatók meg.) A *Családi krónika* 1980 februárjában datált zárójegyzetében így foglalja röviden össze mondandóját az akkori „fiatalok”-ról: „Tématárunk természetesen kevésbé »látványos« mint az idősebbeké; ám jó szemre, lélektani és erkölcsi érzékenységre vall, hogy a mindennapokban is fölfedezik a jó novellához nélkülözhetetlen nóvumot, kis életdarabot, amely tűnődésre készíti az embert. Közös vonásuk az is – hogy az életrajzi, vallomásos jelleggel szemben, amely idősebb íróink elbeszéléseinek sajátja – »objektívabb« prózát művelnek: hol látomás »emeli meg« a tárgyat (Kovács Magda), hol a valóság- és helyzetmodellálás szigorú intellektualizmusa (Grendel Lajos), hol meg az érzelmek aprólékos rezdüléseit is nyomon követő lélekbúvárló szenvedély (Bereck József).”

2

Az 1948 után újjászerveződő kisebbségi közművelődés területein az akkori idősebb és középgeneráció – élén a meglehetősen színvonalatlan, kollaboráns vagy funkcionárius elittel – az öntevékeny amatőr mozgalmakban élte ki kulturális-önszerveződési igényeit. Zalabai korosztálya is e mozgalmak kereteit használta föl –

mint már utaltam rá – összetettebb, nyitottabb világképének közvetítésére, népszínművek s a sematikus színdarabocskák helyett modernebb és érettebb irodalomra támaszkodva. A pozsonyi magyar szórvány lélekszámát egy időben a fővárosban dolgozó vezető értelmiség növelte, az új generáció több Pozsonyban dolgozó tagja inkább a közeli csallóközi, magyar többségű kisvárosokba húzódott, Zalabai például egyetemi éveiben alapított családjával, stúdiumait befejezve, Somorjára. Az ottani Csemadok-szervezetben is aktív közéleti munkát folytatott. A Csemadok 1957-től a normalizáció kezdetéig a tömegszervezeteket csoportosító Nemzeti Front tagja volt, s elvileg – illetve a reform éveiben a gyakorlatban is – a magyarság politikai érdekképviselői szerveként is funkcionált, előtte-utána a művelődésre korlátozódott a szerepe. Politikai és kulturális kérdésekben tanúsított ambivalenciáját az is alakította, hogy mikor milyen szerepet vállalt benne a szellemi elit. Zalabai – alább röviden ismertetendő amatőr színházi tevékenysége után – 1979–1980-ban – A Csemadok Somorjai Városi Szervezete Tallós Prohászka István Művelődési Klubjának vezetője volt, s ebben az évtizedben a Csemadok városi szervezete vezetőségének tagja. Szilvássy József közíróval, az Új Szó című napilap későbbi főszerkesztőjével 1974 őszén a már működő kezdeményezésből létrehozta a városi Csemadok Üzenet Irodalmi Színpadát, mely fönállásáig, 1979 májusáig körülbelül hetven alkalommal lépett föl. Az amatőr színpadi mozgalmat, mint a lehetséges társadalmi cselekvési formák egyikét, bizonyára részletesen föl

fogja dolgozni a várva (hiába) várt (cseh)szlovákiai magyar történeti szintézis alkotója.²⁶ Az Üzenet kisszínpad leglátványosabb tette Páskándi Géza *Távollevők vagy Ártatlanok avagy Generálvilágosság* című abszurdoidjának 1977-es bemutatója volt. A színdarabról, amelybe Páskándi a Duna-táji sorskérdésekről szőtt eszméit kódolta bele, egy általam problematikusnak tartott Zalabai-tanulmány született (melyre még visszatérek). Az Üzenet kisszínpadnak szánta Zalabai azokat a műsorösszeállításait is, amelyek a LITA (Szlovák Irodalmi Ügynökség) sokszorosított kiadványorozatában *Adjatok szállást az Igének!* címmel 1984-ben megjelentek. A négy műsorszövegből három egyszerű versösszeállítás: *Örökség* (a Szovjetunió finnugor népei költészetének nyelvvédő darabjaiból – ez a műsor színpadra is került, s ezúttal a szerzők állampolgársága nyújtott fedezéket ahhoz, hogy a kisebbség sorskérdéseit a nézők elé tárják); *Adjatok szállást az Igének!* (a második világháború utáni csehszlovákiai magyar költészetből); *Búcsúzik a lovacska* (az 1945 utáni magyar költészet lósírató, illetve a paraszti életformaváltásnak az összeállító által is megtapasztalt folyamatát idéző verseiből). Utolsónak említem – a füzetben is az utolsó helyen áll – az *Én, a csillagbognár* című műsort, amely műfaji meghatározása szerint Kisszínpadi forgatókönyv Kovács Magda azonos című elbeszéléseiből. A négy műsorszövegből ez az egy igényelt dramaturgiai munkát. Zalabai ezúttal nemzedéktársai prózatermésének egyik csúcsteljesítményét dolgozta föl. Egyetlen mondat álljon itt abból, ahogy a kritikus korábban Kovács Magdát

jellemezte: „Stílusával, metaforáival, hasonlataival szinte verssé izzított, de hangulatában balladikus prózája tömör, egy-két szóval elmondható eseménymag köré épül.”

A kiadvány utószava irodalom és táj kapcsolatának tudatosítását szolgálja: a Csallóköztől a Bodroghöz íg nyolc szlovákiai magyar tájegységhez fűződő szépirodalmi termésre hívja föl az adott tájegységeken működő kisszínpadok dramaturgjainak, rendezőinek figyelmét.

A Zalabai által összeállított vagy színpadra alkalmazott – s legtöbbször Szilvássy József rendezte – további műsorokat is meg kell említenem: 1975-ben színpadra vitték Nagy László *Rege a tűzről és jácintról* című versét, 1978-ban pedig a Zs. Nagy Lajos verseiből és szatíráiból *Emberke küzdj avagy Utazás Szatíriába* címmel összeállított műsorukkal értek el sikert. Az Üzenet bemutatói közül az elsőt említem utolsónak: a Zalabai és Szilvássy József összeállította, s füzetként is megjelent szöveg – „*Hej, Dunáról fúj a szél...*” – a Csallóköz múltját, régi mítoszait és az 1965-ös árvíz révén mítosszá növvő jelenét fűzi egybe. 1976-ban pedig a dunaszerdahelyi Fókusz Irodalmi Színpad mutatta be, Jarábikné Trúchly Gabriella rendezésében, Zalabainak a nemzedéktársai lírájának közkinccsé válását szolgáló *Átkelés* című, Tóth László, Kulcsár Ferenc, Varga Imre és Weöres Sándor verseiből szerkesztett műsorát.

A hetvenes években Zalabai tevékenysége úgy oszlik meg a kisszínpadi munka, a kritikaírás és a szerkesztés között, hogy a három egymást inspirálja. A következő évtizedben nem-

csak a színházi munkát fejezi be – bár zsűritagként még szerepel a találkozókön – hanem a kritikus is jóval ritkábban szólal meg, mint korábban, majd elhallgat. Azt, amit sejtek vagy tudok ennek okairól „a következő szakaszra tartom fenn” (Jakab Elek). Az évtizedfordulón a részleges pályamódosítás – a publikációk számát tekintve – nem válik nyilvánvalóvá. Szőke József bibliográfiájának vonatkozó kötete szerint 1979–1980-ban Zalabainak majdnem harminc publikációja jelenik meg a csehszlovákiai magyar sajtóban, váltakozó műfajokban. Legtöbbjük még érintkezik a kritikaírás határterületeivel. Egyre-másra robbannak ötletpetárdái ezekben a rövid, két-három gépelt oldalas cikkekben, jegyzetekben, recenziókban, kommentárokbán; minden egyes tárgyból levonja a csehszlovákiai magyar közélet, oktatás, nyelvhasználat szempontjából hasznosítható következtetéseket. Tematikusan öt-hat csoportba sorolhatók a fönt említett szövegek, de majdnem mind közös töről fakad, a tömegével forgatott, megemésztett könyv- és folyóirat-olvasmány mellé függesztett reflexió, adalék majd mindegyike. Beszámolók egyes felvidéki és magyarországi lapok fontosabbnak ítélt számairól, vagy romániai magyar lapok cikkeiről. Szemlék a cseh és a szlovák sajtóból. Figyelemfelkeltő, népszerűsítő recenziók a két nemzet irodalmának azon opuszaiból, amelyeket a Madách Kiadó magyarul megjelentetett. Kommentárok a gyermekirodalom eredményeiről, a magyarországi és csehszlovákiai tudományos vagy tudományos ismeretterjesztő, főként irodalom- vagy művelő-

déstörténeti (nem egyszer az ifjúságnak szánt) kiadványokhoz. Példa gyanánt a Hét 1979-es és 1980-as évfolyamaiból emelek ki néhányat – ezek ugyanis kulcsévek Zalabai pályáján. 1979-ben a huszonhatodik számban „*Itt és most*” – *de mást!* címmel a komáromi Jókai Napok színjátszó csoportjainak seregszemléjét minősíti, a huszonnyolcadikban László Gyula régészeti-őstörténeti könyvét – „*Emlékezzünk régiekről*” – recenzálja, a huszonkilencedikben egy Budapesten megjelent Szenczi Molnár Albert-könyvet ismertet. Az 1980-as évfolyam tizennegyedik számában Csonkai Vitéz Mihály (révkomáromi vonatkozású) Lilla-könyvét mutatja be, a huszonegyedikben – miután szóvá teszi a művelődéstörténet, sajtótörténet, tudománytörténet eredménytelenségét a két háború közötti csehszlovákiai magyar múlt kutatásában, s a folyóiratrepertóriumok (bibliográfiának nevezi őket) hiányát – közli a harmincas évekbeli Magyar Írás folyóirat néprajzi dolgozatainak listáját. A huszonegyedikben a felvidéki gyermek- és ifjúsági irodalom állapotát rögzíti. E változatosság nyilván az elaprózottság látszatát kelti. Tudni kell azonban: régebben is előfordult, hogy Zalabai több kisebb írását szerkesztette, „ragasztotta” együvé, a részletek értékeit jóval túlszárnyaló tanulmánnyá, azaz az első olvasat tanulságai később e változatos témakörökben is összegeződhettek volna. Ezek a tanulmányok most elmaradtak, így az írások csak az olvasóközönség közvetlen és friss tájékoztatásának érdemét bírhatják.

A trópuselmélet is nyelvi, stilisztikai tárgyú, s e diszciplínák funkcionálisan visszairányulnak a kisebbségi közösség nyelvhasználati kérdéseire. A nemzet, a nemzetiség, a nemzeti kisebbség fogalmainak elhatárolása Zalabait nem foglalkoztatta, hiszen a terminológia tisztázása elsősorban a közösségi identitás védelmének jogi feltételei szempontjából fontos. A hetvenes-nyolcvanas években e kérdéskör feszegetése nem az első nyilvánosság ügye. A közösség önazonossága tekintetében viszont az anyanyelv sorsa perdöntő, akár nemzetképző elem a nyelv, akár a prenemzeti öntudat kialakulása után létrejövő, s az egységesülést szolgáló-célzó derivatív jelenség. Zalabai átgondolta, hogy a valóságban a nyelv ügye jogi-közigazgatási, kulturális, identitásbeli kérdésekkel kapcsolódik össze. E fölismerés a forrása a nyelvhasználatot, nyelvhelyességet, az adekvát költői nyelvet, az idegen nyelvi hatásokat, s a köznyelv és az irodalmi nyelv viszonyát, a népi kifejezések köznyelvbe építhetőségét érintő közleményeinek. A nyolcvanas évek elején állította össze a két kiadást megért *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről* című kötetet. A könyv döntő mértékben a sajtóban már közreadott írásokból szerkesztődött egybe, de értékes forráscsoportot adnak a szerkesztő fölkérésére írt – főként szépirodalmi igényű – szövegek is.

Nem a hagyományos, aprólékos-komótos, köznyelvi hibákat, rossz nyelvhasználati sablonokat kárhoztató közleményeket tartalmaz ez a könyv, bár az egyik ciklusa – melyben Mayer Ju-

dit elméletileg megalapozott és példákban gazdag *Hibanapló*ja mellett Lacza Tihamér és Zalabai kisebb írásai szerepelnek – nyelvhelyesség-védelmi jellegű. Az összeállító emellett, az előszón, jegyzeteken, valamint Fábry Zoltán Kazinczy-esszéjén és Ozsvald Árpád Kazinczy-versén kívül – melyek mintegy mottóként szolgálnak – egy-egy problémacsoport köré szervezett öt ciklusra tagolta a kiadványt. Kiindulópontja – úgy gondolom – az, hogy a nyelv végül megvédi önmagát, tudja, milyen mértékben építheti magába az „idegen-szerűségeket”. Elsősorban a nyelvét veszítő ember szorul védelemre. Az első, *Anyanyelv és társadalom* című ciklusban a tudós Gyönyör József korábban ritkán közzétett adatok csoportosításával, statisztikai és demográfiai táblázatokkal és adatsoportokkal rögzíti Csehszlovákia népességének nemzetiségi megoszlását, a nemek arányát, a családi állapotokat, kimutatja a magyarok arányszámát a fontosabb településeken, s ezzel a csehszlovákiai magyar kisebbség leépülésének vészjósló tényeit idézi szikáran, illetve az anyanyelvhasználat jogi lehetőségeihez ad támpontokat. Bebizonyítja, hogy a magyar nyelv visszaszorulásának egyik döntő oka, hogy a kisebbség nem él még a törvények adta szabadsággal sem. (1989 után derült ki, s erről éppen egy másik Zalabai szerkesztette könyvben – *Mit ér a nyelvünk, ha magyar?* – olvashatunk: sokan ebből az eredetileg az Irodalmi Szemlében megjelent, s *A hűség nyelvében* nagy publicitást kapott tanulmányból tudták meg, hogy alkotmányos joguk a személynevük magyar nyelvtani szabályok szerinti anyakönyvi bejegyeztetése.) Az első kiadásban két Gyönyör-tanul-

mány szerepel – *Csehszlovákia népességének nemzetiségi megoszlása; Anyanyelvünk használatainak néhány időszerű kérdése* –, a második kiadásban már *A személynevek anyanyelvi változatainak anyakönyvi bejegyzéséről* című írása is helyet kapott. A második ciklus írásai anyanyelv és család viszonyáról szólnak, a gyermek nyelvéről, a kultúra áthagyományozásának esélyeiről. Ozsvald Árpád és Gyurcsó István verseinek világtörténeti, illetve kisebbségtörténeti rémlátomásait a költő Kulcsár Ferenc, Tóth László (az ő *A nyelvről* című szövegét a második kiadásból már ki kellett hagyni) és Keszeli Ferenc, a prózaíró Ordódy Katalin, a közíró Bodnár Gyula, a nyelvész Jakab István jegyzete hitelesíti napi – s főként a névválasztással kapcsolatos – tapasztalatok közreadásával. Az *Anyanyelv és iskola* című ciklusban a pszichiáter Somos Péter, s a költő Mihályi Molnár László is a kérdés lélektani aspektusairól ír, bebizonyítva, hogy a nyelvváltás, nyelvkeverés a gyermeknél a személyiségfejlődést torpedózza meg, Csáky Károly pedig az ipolyhidvégi iskolásokkal anyanyelvről, szülőföldről, nemzetiségi létről Zolczer János kezdeményezésére (az első kiadásban Zolczer és Csáky még közösen jegyezte a közleményt) kitöltetett kérdőív montázsszerű citálásával mutat rá a gyerekek művelődési igényeire, de helyesírási hiányosságaikra és kifejezésbeli szűkösségükre is. A kötet második kiadásában Fodor Zoltán több mint három íves tanulmányban foglalja össze a szlovákiai magyar nyelvű oktatás tényanyagának, a pedagógusképzésnek, az óvodáknak, a különböző iskolatípusoknak a legfontosabb adatait, s részletes áttekintést nyújt a ma-

gyarul (is) oktató szlovákiai középiskolákról. A következő ciklus tárgya a nyelvjárások és a köznyelv viszonya. Három nyelvjárás – a dunántúli, a palóc és az északkeleti – osztja meg dél-szlovákia magyar lakosságát, melynek négyötöde csak tájnyelven beszél. Kettős célt mutatnak a tanulmányok, esszék: egyrészt a tájnyelv köznyelviesítését, azt, hogy el kellene érni a diglossziának, a köznyelv és a népnyelv párhuzamos használatának állapotát, másrészt az értékek átmentését a tájnyelvből a köznyelvbe. Tárgyválasztásával és rendszerességével kiemelkedik e ciklusból a nyelvész Kovács László két tanulmánya – *Kísérlet a diglosszia állapotának fölmérésére alapiskoláink tanulóinak és tanítóinak beszédében; Nyelvjárásgyűjtésünk helyzete és távlatai* –, de Gágyor József tréfás népi szólás- és szójárásgyűjtése, az irodalomtörténész Turczel Lajos ipolyszalkai vonatkozású *Gyermekkorom és anyanyelvem* című esszéje is kitűnő, s fontos adalékokat ad Vas Ottó, Bodnár Gyula és Duba Gyula jegyzete és Batta György verse is. A *Fordítás és felelősség* című ciklus két nagyobb szövegegységre épül. Hubik István *A csehszlovákiai magyar fordítás általános problémái* című szövege elmélet és példatár, főként a tankönyvek nyelvének magyartalanságára és logikátlanságára figyelmeztet. A másik, az eredetileg az Irodalmi Szemlében megjelent érdekes vállalkozás, „az első csehszlovákiai magyar műfordítói verseny” eredményeit, Milan Rúfus *Spí, dobrú noc* című verse magyar átültetéseit tartalmazza a fordítók – Koncsol László, Kulcsár Ferenc, Ozsvald Árpád, Rácz Olivér, Tózsér Árpád, Veres János – kommentárjaival. A verseny jelentő-

ségét Zalabai a következőképpen foglalta össze: az effajta munkához szükséges bizonyosságnak két alapja van: „...a mesterség ismerete, a műfordítói munka tudatossága. E tudatosságnak két területet kell szuverén módon átfognia: a forrásnyelvi mű eszmei-nyelvi-poétikai-stilisztikai világát (interpretáció), illetve az e világnak megfelelő, magyarul újjáalkotandó eszmei-nyelvi-poétikai-stilisztikai ekvivalensek rétegét. A műfordító ily módon nem csupán az idegen nyelv ismeretéből s elemzési készségeiből tesz szakvizsgát minden egyes mű tolmácsolásakor, hanem anyanyelvének ismeretéből is: abból, hogy – élve a nyelv szelleme által megengedett választáslehetőségekkel – milyen fokon képes működtetni az anyanyelv szellemét mint esztétikai funkciót.”²⁷ E ciklus pedig átvezet a következőhöz, amelynek tárgya már az írói nyelv, s részben az irodalmi és a köznyelv viszonya; benne Rácz Olivér *Kicsi anyanyelv* és *Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc...*, Gál Sándor „*Ídesanyám*”, Cúth János *Legféltebb kincsiünk*, Koncsol László *Az anyanyelvről*, Tózsér Árpád *Nyelvtáj és irodalom* című esszéi olvashatók.

Amint arra Zalabai többször is utalt, a szlovákiai magyar írói nyelvhasználat önmagában is problematikus. De nem pusztán ez a baj. „Az effajta nyelvművelésre már csak azért is szükség van – nyilatkozta *A bűség nyelve* kapcsán –, mert a szlovákiai magyar nyelv vagy csak a legalacsonyabb szinten (az egyéni, familiáris nyelvhasználat szintjén), vagy csak a legmagasabb szinten (az irodalmi nyelv szférájában) funkcionál. A kettő közötti réteg, amelynek feladata az volna, hogy átfogja az

élet, a közélet, a gazdaságirányítás – egészét, részben hiányzik belőle, részben pedig csökevényesen fejlett, illetve terhelik az idegenszerűségek.”²⁸

A továbbiakban nem ismertetem majd ilyen részletesen a Zalabai által összeállított könyveket, itt részben a könyvnek a nemzetiségi kultúrában és közéletben betöltött szerepe indokolta az áttekintést, részben az a szándékom, hogy megvilágítsam a szerkesztőnek a problémaköröket differenciáló, s az átfedéseket nyilvánvalóvá tévő koncepcióját, továbbá szerzőválasztásának szempontjait: minél szélesebb alkotói kört igyekezett bevonni a munkába, támaszkodva a társadalomtudósokra, s nemzedéke többműfajú alkotóira is. Nem szóltam még Zalabainak a kötet több ciklusába elosztott írásairól. Ezek közül az apró jegyzetek régies, illetve idegenből átvett szavak jelentésvesztésével, a pontos jelentés meghatározásával – *Kies, kietlen; Fából vaskarikka* –, a gyermekköltészet fordításával – *Egy gyermekvers szómámora* –, illetve a magyar, szlovák, cseh makarónnyelv egyik változatával – *Hogy is mondjuk – katonául?* – kapcsolatosak, ez utóbbi jegyzet megadja a magyar bevonulók előtt ismeretlen katonai alapszavak anyanyelvi megfelelőit. A magaskultúrával kapcsolatos három írás közül kiemelkedik a két korábbi, 1970–1971-ből származó, a *Nyelvében él a – költészet* című stíluskritikája, amely az 1968–70-ben megjelent, nyelvhelyességi vétségektől és képzavaroktól hemzsegő csehszlovákiai magyar verseskötetek hibáit tipologizálja, illetve a *Más szemmel, más szóval*, amelyben 1971-ben a 20. századi, már nem hagyományos világ nyelvi le-

képezését, a „szókincsbeli innovációt” kéri számon a lírától. Visszaérkeztünk tehát kiindulópontunkhoz, az irodalomhoz. E nyelvművelő-nyelvvédő írások nem kaptak helyet Zalabai korai könyveiben. Csak az 1997-es *Irodalom és „irodalom”* tartalmaz belőlük néhányat. A *Csömény, lepencs, jázíkó... Forrásunk, ihletőnk: a népnyelv* – mint a cím sejteti is – világosan arra utal, hogy a köznyelv egységesülésével járó elszíntelenedést ellensúlyozandó föl lehet használni a népnyelv ritkább, és kifejező, érzékletes, hangulatfestő, költői szavainak garmadáját. A *Tájunk nyelve – nyelvünk tája* négy kisebb nyelvvédő írást foglal közös cím alá (köztük hármat *A hűség nyelvéből*). S a nyelvről szóló írásokból áll az 1998 februárjában megjelent *Koszorúk* című könyve.

A hűség nyelve a kritika majdnem maradéktalan elismerésében részesült. Egyetlen – s ennek látszólag ellentmondó – passzust másolok ide. A könyvet a Vajdaságban – Jugoszláviában – Szeli István ismertette részletesen. Egyetlen lényegi kifogása: „...egy kissé régiesnek, meghaladottnak tartjuk a herderi jóslatokban fogant borongást, nosztalgiát, ellágyulást, ami mint megkopott aranyfüst régi családi képek keretén, bevonja a könyv lapjait. Több kellett volna abból, amit Gyulai oly szépen mond: a »szellem érce«, az objektív, egyértelmű érvelés. Az ész »száraz okai« ma mozgósítóbbak lehetnek, mint a meghatódott révedezés az elmerülőnek látszó világban. Nem szükségtelennek, csak éppen hatástalannak látjuk a merengő lírát ebben a gazdasági szükségektől kormányzott, számítógépes, csupa-értelem világunkban.”

Az idézet egyik aspektusa fényt vet a két magyar nemzeti kisebbség állapotának akkori eltéréseire. A szabadabb délvidéki politikai légkörrel szemben a husáki Csehszlovákiában ekkor a beszédmód politikailag kivédhetetlenül determinált módozatai uralkodtak. A szarkazmus és irónia egyébként *A hűség nyelvében* is megjelenik. Keszeli Ferenc a névadás abszurd példáit sorolja föl. Az egyik a következőképpen hangzik: „Mindeneknél már csak az bombasztikusabb, amit egy szavahihető helyi nemzeti bizottsági elnök mesélt. Micsoda kálvária volt! Az történt, hogy a szülők az úr meghódítójának, a hős Gagarinnak nevét akarták adni a gyermeküknek. De nem ám a Jurijt, hanem azt, hogy Gagarin. Döme Gagarin. Hiába magyarázta nekik előbb türelmesen, aztán indulatosan, hogy a Gagarin nem utónév, az apa ennek ellenére is elment a legfelsőbb hivatalig. A gyerekeknek végül Rómeó lett a neve.”²⁹

Zalabai szövegei egyébként valóban nélkülözik a humort. Ellenpéldát ugyan tudok említeni: a *Vigadva sír a magyar. Hungarian Folklore Made in Slovakia* című, csikorgó szarkazmusú írását a Tiszatáj 1994-es évfolyamából (utóbb a *Koszorúk* című könyvében is megjelent), a rendszerváltás után föltámadó szlovák nacionalizmusról. A nyelvvédelem pár évvel később ugyanis a kisebbségi jogigényekkel kapcsolódik össze Zalabainál, azaz politizálódik, a „táblaháború” és a „névháború” dokumentumaiból összeállított, *Mit ér a nyelvünk, ha magyar* című könyvben.

Talán köztudott ma már, hogy az 1939-ben a harmadik birodalom segítségével létrehozott Szlo-

vák Köztársaság iránt Magyarországon komoly figyelmet tanúsítottak – maga az állam is, de főképpen a közírók. A Magyarországhoz visszacsatolt felföldi területek magyar publicistái a multikulturalizmus és a régi urbánus hagyomány tapasztalatait továbbították a magyarországi társadalom felé, s nem egyszer figyelmeztettek arra is, hogy a visszakerült területeken olyan személyekből kell megszervezni a köztisztviselői gárdát, akik ismerik a helyi viszonyokat, s főként ismerik a szlovák nemzetet. Itt most csak egyetlen példának tudok helyet szorítani: Borsody István *A magyar-szlovák kérdés alapvonalai* című füzetében a magyar társadalom egyik nagy teherterhelésének tekintette a magyarok és a nemzetiségek rendezetlen viszonyát; a magyarok – mint írja – az egykori közös államban gyakran követeltek előjogokat, bár ezen a téren utóbb önkritikát gyakoroltak. A bizalmatlanság most – azaz a füzet megírása és megjelenése (1939) idején – a szlovákokat jellemzi. A Szlovák Köztársaság létrejötte fölszabadította a népi energiákat, de az állam, sajnálatos módon, hitlerista és magyarellenes. Borsody az egymás ellen fenekedő nagyhatalmak – közülük a legsúlyosabb a németek nyomása – közöttes terében egy föderatív ütköző állam létrehozásának esélyeit latolgatja. S ezzel a háború előestéjén nincs egyedül.

Zalabai generációja szintén a Duna-völgyi békére és az itt élő nemzetek – régi szóval – összeműködésére gondolt, de ezt a hivatalos terminológiához alkalmazkodva internacionalizmusnak nevezte; taktikából, kényszerből, s a két világháború közötti szociológiai-politológiai iro-

dalom föltáratlansága okán is. E három ok sokuk gondolkodásában összemosódott.

Mindaz, ami 1944 előtt történt, elméletben még az egyirányú hivatalos propaganda dacára is rekonstruálható lett volna – erre irányuló átgondolt munkára a csehszlovákiai első nyilvánosságban nem lehetett mód, nyilván ezért nem is tett rá kísérletet senki. A saját sorskérdéseire reflektáló kisebbségi értelmiséget főként az akkori jelen problémái foglalkoztatták; történelmi emlékezete főként a diszkriminációs korszak földolgozatlan élményköréig ért. Janics Kálmán a hetvenes években írta *A bontalanság éveit*, s nem sokkal később részben körülötte csoportosult a későbbi ellenzéki magnak az a része, amelynek életkora folytán még nem lehetett élménye '68-ról. A kisebbségtörténet földolgozásában Turczel Lajos hatvanas évekbeli teljesítménye volt a legkomolyabb érték, a *Két kor megszgyén*, amely az 1918 és 1938 közötti két évtizedet fogta át. A fiataloknak oly sok segítséget nyújtó előző generáció tagjainak, Kónsol Lászlónak, Tőzsér Árpádnak az 1956-os élményköre – egyetemistaként a magyar szabadságharc megsegítésére szervezkedtek, de az útnak indulásuk előtti hajnalon megindult Budapest ellen a második, az elsőprő erejű november 4-i szovjet támadás – a rendszerváltásig homályban maradt. Nem állítom azt, hogy egy nemhivatalos történelemértékelés számos eleme nem épült be az ifjabb generáció gondolkodásába, de úgy gondolom, hogy egységes világképpé nem rendeződhetett.

Empirikus adatok hiányában nem tudható, hogy milyen arányokban maradt meg a falusi és

kisvárosi népességben az 1944–1949-ből eredő alapélmény: a kiszolgáltatottság és szorongás, de nyilvánvaló, hogy számottevő volt ez az élelérzés. Tudjuk: sokan gondolták, hogy ez az élmény föloldódik a szocializmus nyújtotta integrációs keretben. A nacionalizmus, sőt a „fasiszta nép” magyarokra vonatkoztatott vádja ezekben az évtizedekben nyíltan vagy burkoltan bármikor fölbukkanhatott. A háború után felnövekedő nemzedék gondolkodását e terhek 1968–1969 előtt nyilván nem nehezítették. A megszállás és a normalizáció azonban véglegesítette a szlovák sztalinisták és nacionalisták szövetségét. Jellemző, hogy Zalabai is írt egy cikket – nyilván e burkolt vádakat szétoszlatandó – a szlovák nemzeti felkelésben részt vevő magyarokról.

Tóth Károly az *Autonómia-kísértet* című tanulmányában a kommunista rezsim összeomlása előtti csehszlovákiai magyar irodalmat a „lojális ellenzékiesség” fogalmával határozta meg, amely – a társadalmi elvárásoknak megfelelően – afféle közösségi megmaradás-ideológiát képviselt.

A csehszlovákiai magyar kultúra – mint általában a kisebbségi kultúrák – irodalomcentrikus volt, s az irodalom olyan funkciókat – ideológiaképzés, politizálás – is vállalt a kultúra egyéb szegmenseinek hiányában, amelyeket értelemszerűen nem tudott betölteni. Biztos, hogy a diktatúra nyelvén is van mód a közösségi igények (persze kevésbé árnyalt) kifejezésére, s még azt sem tartom kizártnak – bár a kommunikációelmélet eredményei ezt szerintem nem igazolják –, hogy a kisebbség tagjai által a sajtó efféle üzene-

tei dekódolhatók. S főképpen nem vagyok meggyőződve ezeknek az üzeneteknek az értékéről. Lássunk példát erre a nyelvezetre! Balázs Béla *Életünk* című, a Madách Kiadó gondozásában „a Februári Győzelem negyedszázados évfordulójának tiszteletére” megjelent könyvének előszavát:

„Negyedszázada, hogy 1948. február 25-én a csehszlovák munkásosztály megdöntötte a burzsoázia uralmát és kezébe vette saját életének és az egész ország sorsának irányítását. Számunkra, csehszlovákiai magyarok számára a Februári Győzelem életet jelentő esemény volt. Amellett, hogy megszüntette az osztályelnyomást, közvetve megeremtette a nemzetiségi kérdés megoldásának feltételeit is. Nemcsak emberi és állampolgári jogainkat adta vissza, hanem – érvényt szerezve a marxista-leninista nemzetiségi politika szellemének – lehetővé tette, hogy visszanyerjük önbizalmunkat, a Csehszlovák Köztársaság iránt érzett szeretetünket, és kibontakoztassuk politikai, társadalmi és kulturális életünket. Az évforduló alkalmából érdemes legalább dióhéjban számot adni sikereinkről, érdemes megvizsgálni, honnan indultunk és hová érkeztünk.”³⁰

E szövegtípus ismeretében nem kétséges talán, milyen szűk mozgástérben feszengett a magyar értelmiség. S bár az, ami Zalabaitól idecédulázható, nyilvánvalóan nem tart rokonságot a pártzsargontól „megtermékenyült” szövegekkel, a sorok között kellett beszélnie a szlovák–magyar viszonyról is. A hetvenes évek végétől Durray Miklós köré csoportosuló Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága (CSMKJB) szövegeiben megszületik a kisebbségi politikai

radikalizmus nyelve, de egyetlen terjedelmesebb dokumentumon – *Jelentés a csehszlovákiai magyar kisebbség állapotáról* (Párizs 1982), kívül ez a nyelvezet rövid – napi –, a friss sérelmeket rögzítő híryananyagokban manifesztálódik, s e csoport még nem foglalkozik a csehszlovákiai társadalmi kérdésekkel, csak közössége állapotával és sérelmeivel. Bár ez bizonyára visszavezethető az autenticitás és a kapacitás hiányára, valamint a cseh és a magyar ellenzék közötti egyeztetési kísérletek eredménytelen voltára. Zalabai nem vállalt közvetlen szerepet a CSM-KJB munkájában; azt gondolom, ez nem is az ő dolga volt. Ennek ellenére, Duray Miklós kérésére elkészített egy háttérjelentést, problémamegoldási javaslatokat tartalmazó írást a csehszlovákiai magyar könyvkiadás állapotáról, hiányairól, működésképtelen műfajai (például a társadalmi művek) kiadásának sorsáról. Munkatervét valóban kár lett volna veszélyeztetni a nyílt politikai állásfoglalással. A kiadói munka a belügy szeme előtt zajlott. A kisebbségi kultúra visszaszorításának csak a legismertebb, s talán legátgondoltabb ága volt az, amely a magyar iskolák elleni attackban nyilvánult meg. Majdnem ilyen fontos volt a vezető értelmiség megbénítása, a minőségi és ideológiai kontraszelekció, a besúgórendszer működtetése. A kisebbségi intézmények belső életének feszültsége őrlött fel sokakat. Mindez árnyalt megközelítést igényel; kérdéses, mit tehetünk eszmetörténeti kritika tárgyává e tények ismeretében. Állítják, hogy e nyomás nem volt kibírhatatlan. Koncsol Lászlóról írt könyvemben (Koncsol szabadúszóvá válása

kapcsán s az ő álláspontját is idézve) azt mondtam erről, hogy személyes etika és érzékenység dönt abban, mikor lesz elég. Tény, a zaklatásnak mindenki személy szerint volt kitéve, s nem nyújthatott védelmet semmiféle közösségi – kisebbségi vagy szakmai – kollektív kapocs. A szervezeti keretből való kiválás nem is vált föltétlenül kárára a teljesítménynek: Püspöki Nagy Péter például Csehszlovákia egyetlen szabadfoglalkozású történészeként hozta létre a korszak – magyar kisebbségi vonatkozásban – legegységesebb történetírói teljesítményét. A belügyi kihallgatást követően Zalabai ugyanúgy elmenekül a Madách Kiadóból, mint például korábban Tőzsér az Irodalmi Szemléből Nyitrára. Lakóhelyén, a Somorjai Városi Honismereti Házban dolgozott tovább. Ott más, helyi, de lényegében hasonló típusú függőségben és kiszolgáltatottságban találta magát, ezért fél év múlva kilépett munkahelyéről. Tizenhárom hónapig szabadúszó volt, s csak egykori kollégáinak – Dobos László, Grendel Lajos, Kulcsár Ferenc, a főszerkesztő Hubik István és Mayer Judit – többszöri rábeszélésére tért vissza újra a Madách Kiadóba. Valamit valamiért: későbbi, évekig tartó depressziójának itt van az egyik gyökere.

A cenzurális-öncenzurális tényezők hatását Zalabai egy-két szövegén is kimutathatónak vélem. Ez ott fájdalmas, ahol az ideologikus szövegrészek nem „vörös farokként” illeszkednek a szöveghez – ahogy e jelenséget a kor szlengje nevezte –, tehát nem metszhetők le róla. Nem az engedményekről van szó tehát, hanem arról az illúzióról, hogy a történelmi és társadalmi fo-

lyamatok a hivatalos terminológiával szakszerűen leírhatók. Ezek az antinómiák Zalabai második kötete, a *Mérlegpróba* két tanulmányában tárulnak föl: a „kor” nem tud a parlamentáris demokrácia értékeiről, a század nem marxista társadalomtudományának eredményeiről, a fejlődés letétemenyésének a munkásmozgalmat tekinti, értéket csak e mozgalom vívmányainak tulajdonít. E sémák következtében szűkül be a két tanulmány értelmezéslehetősége. Zalabainak a Páskándi-darab színrevitele alkalmat adott az abszurdoid mű nemzeti mítoszokat visszájára fordító nyelvezetének dekódolására, s a régió belüli nemzeti megbékélés szükségességének megindoklására, de a *Duna-táji parabola* című tanulmány, amelyet egyébként Páskándi Géza nagyon szeretett – hiteles történelmi háttérkép hiányában –, végül belefullad az internacionalista közhelyekbe. Az internacionalizmus fogalma egyébként mást jelentett Zalabai számára, mint a pártzsargonban. Később megtalálta az általa rokonszenvesnek tartott, ideológiamentes megnevezést, s a szlovák–magyar kapcsolatokról szólva a „természetes népi együttélés” kifejezést használta. Az írás terminológiája és érvrendszere kapcsán emlékeztetnem kell arra, amit a gyakorlatban szemben a leninista eméletekre való hivatkozással mondtam már. Az írás utóéletéhez tartozik, hogy a reprezentatív *Helyünk Európában* című antológiában Fábry Zoltán tanulmánya mellett egyedül képviseli a háború utáni csehszlovákiai eszmetörténeti irodalmat. *Követelem a holnapot. Az Ady-líra és környéke* című tanulmányában Zalabai a költő helyi hatását tag-

lalja (magyar és szlovák vonatkozásban egyaránt), módszeresen összefoglalja a csehszlovákiai magyar líra társadalmi vonulatának típusait és értékeit – de mindent visszavezetni Adyhoz, illetve Adyt mint társtalan gondolkodót emelni ki abból a korból, amely a Huszadik Század című folyóiratot létrehívta, a tárgyyszerűség esélyeinek eljátszása nélkül aligha lehet. E szövegben mérhető leginkább Zalabai irányának egyik több helyütt kimutatható, s nem egyszer zavaró sajátságai: retorikus pátosza, amelyet szintén a társadalom egészéhez szólás szándéka indokol a szerző gondolkodásában. Zalabai ebben az írásában együtt emlegeti az Ady-versek egyik vonulatának büntudatos alaptónusát – és a költő internacionalizmusát. A kritikus impliciten a magyarság történelmi bűneit sulykoló vádak ellen védekezik, de az idézetek – egy másfajta értelmezés szerint – akár ezeket a vádak is alátámaszthatják. S a felföldi magyar költészetre gyakorolt kétségtelen Ady-hatásnak – főként a két világháború között – ez csak az egyik összetevője lehetett. Zalabai egy másik írásában azt mondja, hogy a komplex műelemzés, amelyre ő is törekedett, teljességében megvalósíthatatlan. Amint utóbb elismerte, e tanulmányban még a komplexitás igényét is fölalta, s ezzel ellentmondott saját, az *Ars criticā*-ban és a *Verstörténés* nyitófejezetében kifejtett esztétikai alapelveinek. Az volt a kiindulópontja, hogy az adott politikai helyzetben publicisztikus élű, retorikai meggyőző funkciót betöltő írással tudja megszólítani közösségét. S Zalabai, a pedagógus, mindig a megszólított közeghez szabja a

beszédmódot. A közösségét ostromozó-védő Ady-versek nyomán hasonló verseket emel ki a szlovákiai magyar irodalom vonulatai közül, de tartalomfölmondó módon fordítja le a közösségi önazonosság megőrzésére és az anyanyelvvédelem fontosságára fölhívó poétikai üzeneteket. Így ez az írás beilleszkedik az *Örökség* és az *Adjatok szállást az Igének!* című műsorai, a nyelvvédő tanulmányai, jegyzetei, glosszái, *A bús nyelv*, a nyelvháborúkról szóló későbbi kötetösszeállítása adta sorba. A kritikusok többsége ezt az írást – gondolom, éppen ilyen megfontolásokból – akceptálta is.

A felföldi magyar líra említett áramlatáról egyébként Zalabainak van fontos mondanivalója. Gál Sándor, Zs. Nagy Lajos, Tőzsér Árpád, Cselényi László, Dénes György, Ozsvald Árpád, Varga Imre ide sorolható munkái révén a társadalmi lírának kialakultak az antisematikus változatai is. Zalabai egyik, Koncsol László „költészettörténeti hosszmetaszeteiről” szóló cikkében³¹ utal a „másodlagos irodalmi kommunikáció” fejletlenségére, a felületes olvasói ítéletekre, sznobizmusra, amelyek következtében az olvasó a csehszlovákiai magyar lírát „kisebbrendű esztétikai megnyilatkozás”-nak gondolja, pedig „a csehszlovákiai magyar létformát a leghitelesebben éppen irodalmunk igyekszik, a maga áttételes kifejezőmódjának törvényeit követve, művészi képpé formálni.” (Ez egyébként nem jelenti Zalabainál – látjuk majd – a többi „tudatformák” fumigálását, sőt.) Koncsol tanulmányaiban jelentőségét főként abban látja, hogy eloszlatják e tévhiteket, ugyanakkor polemizál

pályatársa „antihős-tipológiájá”-val. A csehszlovákiai magyar költészet Koncsol szerint passzív vagy leépülő lírai alanyával szemben Zalabai egy önvédelmi, esztétikailag érvényes, de agitativ-optimista líra léte mellett érvel. Zalabai egyik kisszínpadi összeállítása, az *Adjatok szállást az Igének!* – a címet Varga Imrétől választotta – a közösség napi érdekeit is szolgáló líra fontosságára épül; maga a címadó vers, a szerkesztő értelmezése szerint, az anyanyelvi kultúra védelmére és fejlesztésére szólít fel.

E fejezetben többször érintett ponthoz érkezünk, a cseh, a szlovák és a magyar irodalom egymásmellettségéhez. Zalabai elméletben nem utasította el a csehszlovákiai irodalmi kontextus elvét, de annak egyoldalú voltát igen. Lapszemléiben nemcsak felhívta a figyelmet a friss cseh és szlovák értékekre, hanem azok ürügyén gyakran olyasmit mondott el, ami magyar kisebbségi vonatkozásban nem volt említendő. Sokszor példaadás végett támaszkodott cseh és szlovák szövegekre, hivatkozott a többségi szellemi életben zajló, a felföldi magyar kultúrában megszokottnál magasabb színvonalú polémiákra. A Csehszlovákiai Írók Szövetsége III. Kongresszusán bebizonyította, hogy nem valósult meg a kommunikáció: a program keretében cseh nyelvre például egyetlen csehszlovákiai magyar könyvet sem fordítottak le. A Madách Kiadó A Cseh Irodalom Könyvtára című sorozatának könyveihez írt rövid előszavai főként informatív-jellegűek; a Jan Neruda *Történetek a régi Prágából* című novellagyűjteményéhez írt bevezető említhető közülük, melyet egyik legjobb

bohemistánk, Rákos Péter „kitűnő”-nek, „úgy-
szólván minden lényeges mozzanatra kitérő”-
nek minősített (*Prágai diptychon* című írásában,
az Irodalmi Szemle 1985. 2. számában). Stanislav
Šmatlák *A szlovák líra erővonalai* című portré- és
esszéesorának adatait föltüntettem a könyvészeti
részben; de Zalabai neve – ezt tőle tudom – ki-
adói megfontolásokból került a kötetbe, s az
összeállítást maga a szerző végezte. A kompara-
tistikát Zalabai nemcsak a magyar–magyar vi-
szonyban sürgeti: Jan Števčeknek, a szlovák re-
gény rendszerelméletét konstruáló esztétának
éppen azt a tanulmányát fordította magyarra,
amely a szlovákiai magyar prózáról, s a két iro-
dalom lehetséges kapcsolatairól szól tizennégy
szlovákra fordított kötet alapján.

Zalabai egyébként sosem tekintette magát tu-
datos kultúraközvetítőnek, de kéttucatnyi szemlé-
je, cikke nyomán – írt például Ľubos Jurík szlovák
írókkal készült interjúkötetéről, Tőzsér Árpád ver-
seinek szlovák nyelvű kiadásáról, beszámolt Ján
Jonáš regényének kritikai recepciójáról –, állíthat-
juk, hogy a cseh–szlovák–magyar kapcsolatrend-
szerről kialakult a saját elképzelése, amelyet Tóth
László vele és Rudolf Chmellel készült interjúja
rögzít a leghitelesebben.³² A Milan Rúfus lírájából
és esszéiből leszűrt elméleti tanulságokat pedig,
mint már volt róla szó, beépítette az irodalmi re-
gionalizmusról alkotott elképzelésébe.

5

Főtebb, provokatív módon, nem zártam ki
annak lehetőségét, hogy a hetvenes évekbeli ide-
ológiai tájékozatlanságból erednek azok a pon-

tok, melyekkel vitatkozhatnék kom van egy-egy Zalabai-tanulmányban. Ebben az időszakban kezdődik viszont nála a hagyomány újrafelfedezésének folyamata is. Zalabai egy helyütt maga is beszél „a mondvacsinált hagyománytalanság kelepcejéről”, s többet is megpróbál rekuperálni az elnémított értékekből. (Lásd a Csehszlovákiai Magyar Írók sorozatot!) S nem csak az értékekből, hanem a múltra vonatkozó, aktuális ismeretanyagból is. Fontosnak tart, tudatosít egy súlyos problémát, amelyre 1938 előtt többen is utaltak. Arra, hogy – részben az etnikai változások, részben a húszas években hozott nyelvtörvény (ennek majd 1990-ben megszületik a párja) következtében – a szlovák területen fekvő városok magyar lakossága elszigetelődött a magyarságtól; népi utánpótlás hiányában sorsuk egy-két nemzedéken belül az asszimiláció lett. A sorsközösség tudata a dél-szlovákiai (majdnem) összefüggő területsáv magyarságából is hiányzik, s mint Gömör János írta: „A bodroközi nép jó ha az iskolában hall arról, hogy ebben az országban vannak a Csallóközben is magyarok. [...] A térbeli távolság elválasztja és más érdekkörbe csatolja őket.” Zalabai pedig, anélkül, hogy ismerné Gömör írását – legalábbis anélkül, hogy valaha hivatalozott volna rá –, így fogalmaz egy interjúban: „Némi túlzással azt mondhatnám: a csallóköziek nem tudják, hogy van valahol, az ország keleti részein, egy Bodroköz; s igaz mindez, sajnos, fordítva is.” Ha lehet, még rosszabb a helyzet a háború után, mint korábban. A már az első köztársaság idején megcsonkított helyi autonómiákat végleg fölszámolták, a nemzetiségi intézmény-

rendszert a fővárosba, Pozsonyba koncentrálták, a helyi szerveződések lokalizáltak. Zalabai egy későbbi tanulmányában, amelyet a *Verstörténés* egyik pillérének szánt, utal rá, hogy a Vetés-csoport is pozsonyi diákszállásokon szerveződött meg, s Pozsony maradt a nyolcvanas évek közepéig az irodalmi élet színtere. A hatvanas évek társadalmi pezsgését követően e vidékek autonóm szerveződéseinek összjátéka megszűnt, s a hetvenes évekbeli tétova, a csallóközi fiatal írók találkozóját rendszeresítő dunaszerdahelyi kezdeményezés kivételével, majdnem húsz éven át – a fiatal írók érsekújvári központú Iródia-mozgalmának megszervezéséig – a dél-szlovákiai városokból nem indult ki az egész magyar sávra kiterjedő mozgalom. (Amely sávból az északi városok már kiestek.) E fölismerés nyomán tudatosan részben a decentralizáció igénye, s részben – bár ez Zalabai írásaiban csak áttételes utalások révén ha megjelenik – a hiányérzet, annak a történelmi magyar polgárságnak a hiányáé, amelynek bekapcsolása a csehszlovákiai magyar írásbeliségbe irodalomszociológiai okokból tűnt volna fontosnak. E polgári örökséget – miután Rácz Olivér átállt a normalizátorok oldalára (s ennek meglett a következménye néhány regénye esztétikájában-etikájában) – egyedül Grendel Lajos képviselte méltó módon. Önálló tanulmánya Zalabainak Grendelről – akinek több könyvét egyébként ő szerkesztette – sajnos, nem született.

A hetvenes évek közepe táján elkezdődik Zalabai munkásságában a regionális sajátosságok, elmúlt és működő életformák, településtípusok, tájegységek számbavétele. Első pontként az Iro-

dalmi Szemle említett tájszámaira utalhatunk itt. Zalabai a Madách Kiadó szerkesztőjeként a kommunista hatalomátvétel harmincadik évfordulójának köszöntésére szolgáló keretet egy honismereti, népismereti, a felföldi magyar kistájakat riportok (csak kis részben úgynevezett termelési riportok) s érvényes szépirodalmi alkotások révén megidéző könyv – *A Csallóköztől a Bodrogrközig* (1977) – összeállítására és kiadására használja föl. A könyv szerkezete – amint azt a részfejezetek címe is mutatja – a magyarok lakta felföldi kistájak szerint tagolódik: *Csallóköz, szelíd Duna-táj; A Mátyusföld dicsérete; Komárom és környéke; A Garam mentén; Ipoly menti képek; Gömörország; Kassa és vidéke; A végek dicsérete*. (Az utolsó fejezet a Bodrogrközről szól.) Zalabai az előszóban – ez nyilván a kiadhatóság feltétele volt – a pártnak a burzsoázia uralmát megdöntő harcáról s a Februári Győzelemről értekezik. Az első lapokon, egy páros oldalra nyomtatott fotográfián, fekete ruhás, géppisztolyos civil rohamosztagosok feszülnek a képbe – a kötet törzsanyagát viszont tájversek, vallomások, riportok alkotják, bennük nem egyszer művelődéstörténeti emlékekről esik szó, s bár elszigetelhető elemként egyikben-másikban visszatér még a köszönetnyilvánítás a szocializmus megváltoztatta világért, de visszatetszően túlhálálkodó szöveg, Sas Andornak a „jégtörő és gyümölcshozó Február”-ról szóló köszöntéjén kívül, nincs a könyvben. E kötetnek is nagy erénye, Gyönyör József szerepeltése révén, a demográfiai-statisztikai alapismeretek közvetítése. A válogatásból kiderül

egyébként, hogy éppen az a nemzedék – a szerkesztő-összeállító generációja – írta a legtöbb tájverset, amelyet annak idején a szülőföld s a közösség megtagadásával vádoltak meg. Az igazi meglepetésnek azonban nem is e versek mutatkoznak, hanem az írói szülőföldportrék, a műfaj maradandó darabjai, Tőzsér Árpád Gömörőről, Kulcsár Ferenc Bodroglakról, Varga Imrénének a Szikince mentéről szóló esszéje, s nem utolsósorban Zalabainak a szülőfalujáról írt valómása, a *Történelem – szélárnyékban*, amelyben már ott van a következő évtizedben tető alá hozott két kötetnyi falurajz magja.

Értékelhetjük mindezt az írásbeliség szerkezeti arányainak átalakítására tett kísérletként is. A kitörési pontok egyike egy, a népművészetnél tágabban értelmezett népi kultúra beemelése az élő „magas”-kultúrába, a szociográfiai munka népszerűsítése, a tudományosság működőképességének fejlesztése a tudományos könyvkiadás elősegítése révén, majd 1989 után a kisebbségi dokumentumtár hamar megvalósuló terve.

A kisebbségi magyar tudományosság ezekben az évtizedekben nélkülözi az intézményes kereteket, a pénzt, s jóformán a szakembereket is, tehát az amatőrizmus bélyegét hordja magán. A kutatás és a publikálás jórészt ideológiai akadályokba ütközik, az egyéni vállalkozások sorsa pedig majdnem mindig a részleges vagy teljes kudarc. Tudomány címen ismeretterjesztő munkák vagy publicisztikai szövegek jelennek meg, Liskó József 1979 körüli programalkotásáig még a legfejlettebb néprajztudomány is lokális, értékben és publicitásban egyaránt. Zalabai már

a hetvenes évek második felében szóvá tette a kisebbségi magyar kultúra féloldalasságát, a történettudomány, a hely- és kultúrtörténet, a néprajz, a szociológia, a demográfia hiányát. 1977-ig a Madách az irodalomtörténeti tárgykúron kívül alig adott ki tudományos könyvet. Társadalomtudományi évkönyv csak a nyolcvanas években születik – „Zalabai Zsigmond kezdeményezésére”, írja Tóth Károly –, Új Minden Gyűjtemény címmel. A CSMÍ és az EOÁK mellett tehát ez volt a harmadik életképesnek bizonyult sorozatterve, melynek szerkesztését az első kötet megjelenése után kollégáira bízta. (Később kapcsolódott az évkönyvhöz az Új Minden Gyűjtemény Könyvtára című könyvsorozat. Ez utóbbi szerkesztőbizottságát optimálisan állították össze, néprajzkutatón és történészen kívül nyelvész, szociológus, filozófus és régész is szerepel benne – a sorozat megteremtői tudták, hogy közösségüknek a hagyományőrző történetiség mellett az úgynevezett kemény társadalomtudományok fejlesztésére is nagy szüksége van. E kezdeményezésből nőtt ki a rendszer összeomlását közvetlenül megelőzően az Irodalmi Szemlében megjelent *A tudomány feladata a Csehszlovákiában élő magyar nemzeti kisebbség fejlődésében. Javaslat a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség tudományos intézményrendszerének létrehozására* című dokumentum. A tervezetet a Szlovákiai Írók Szövetsége Magyar Tagozata és az Új Minden Gyűjtemény Szerkesztőbizottsága dolgozta ki 1989 nyarán. A részletes program az Új Minden Gyűjtemény 9., 1990-ben megjelent kötetében olvasható.)

Zalabai állította össze az Új Mindenes Gyűjtemény első, 1981-ben megjelent kötetét. Ámbár a kisebbségi problémákra közvetlenül reflektáló társadalomtudományokat csak egy közlemény képviseli a kötetben, a névsor és a tartalomjegyzék példás szerző- és tárgyválasztást tanúsít. Püspöki Nagy Péter a Szlovákia területén talált legrégebbi, a Római Birodalom korából származó írott szöveget fejtí meg. Blaskovics József, a nagy hírű prágai turkológus a hódoltság korából hoz gazdag adatokat dolgozatában és szövegközlése révén. Vadkerty Katalin a hagyományos világ múlásához kapcsolódó gazdaságtörténeti kérdést fejteget tanulmányában, fontos kisebbségtörténeti, művelődéstörténeti adalékokat hoz felszínre Mácza Mihály és Popély Gyula. A néprajz két ágát két írás képviseli: Dodekné Chovan Ilonáé és B. Kovács Istváné. Közvetlen adatSOROKRA épülő munka Mihály Gézáé a társadalmi átalakulás és a gazdaság visszahatásáról a népesedésre.

A szociológiai szemlélet és a tudománnyal határos szociografikus megközelítésmód is hiányzott a kisebbségi kultúrából. Zalabai kétkötetes falurajza megírásának ez az elméleti indítéka. Van azonban emellett egy személyes is, amelynek írásos nyomával már évekkel a *Mindenekről számot adok* első részleteinek folyóiratbeli közléseit megelőzően találkozhatunk. Az összeállítónak *A Csallóköztől a Bodroghöz* című antológiában szereplő szülőföldvallomása³³ előtt az a (Szent) Ágostontól származó mottó áll, amit Bretter György, az erdélyi filozófus is az egyik tanulmánya elé illesztett: „Mit akarok én megérteni?

Az idő jelentőségét és belső mivoltát.” A somorjai blokklakásból szülőfalujába családotul hazalátogató író az otthon történelmi emlékeit és kulturális kincseit újra fölfedezve nemzedéke útját és szülőtájához való viszonyát rekonstruálja. A nemzedék szélárnyékban él, nyomban „világviharok” elülte után született ugyan, de a közvetlen múltból is alig lát valamit. A megmaradt fotográfiák és a szülők elbeszélései nyomán megelevenedő emlékképek – az Ipolypásztóra érkező szlovák részesaratók, lengyel menekültek, a Garam menti front, a kiürítés és a katonahalottak, egy Brünn melletti munkatábor, a kitelepítés – tágulnak ki, s épülnek bele a falurajz két kötetébe. Fontos forrás a hivatalos történelemértelmezésnek sokszor ellentmondó népi emlékezet, amely azonban már beszűkült és csonka. „Olyan világba születtem bele – összegezi Zalabai a mondanivalóját –, amelynek a népi kultúra már nem, az egyetemes kultúra még nem volt a sajátja. Az előbbi már kiszorult belőle, az utóbbi még csak kezdte megközelíteni.”

A gyermekkori emlékek, köztük a könyvolvasó nagyapáé, kérdések sorának újrafogalmazására készíti az író a valóság és irodalom kapcsolatáról, provincializmusról és kozmopolitizmusról, a szlovákiai magyar regényről, olvasói elvárásokról és olvasói felkészültségről, moderniségről és hagyományról, s arról, hogy az olvasó miért nem tudja befogadni a modern irodalmat.

A *Mérlegpróbába* sorolt, a tény- és memoáriróadalomról szóló, s már idézett tanulmányban Zalabai utal a két világháború közötti „valóság-irodalom” földidézésének szükségességére.

Szerencsére nemcsak a munkáirodalmi vonulata (amelyhez, leszámítva Fábry és Balogh Edgár írásait, kritikusan viszonyul), hanem a polgári irodalom reprezentatív eredményére, a Sziklay Ferenc, Gömöry János, Jócsik Lajos, Szalatnai Rezső, Darkó István városportréiból (és Szvatkó Pál bevezető tanulmányából – bár Szvatkó nevét Zalabai nem említi) álló, a Tátra folyóirat könyvsorozatában megjelent *Szlovenszkói városképek* című kötetére is. A műfaj kortárs szövegeitől egyszerre kéri számon az esztétikai megformáltságot, a vallomásos erőt, és a tényanyag gazdagságát. A bevezetőben konkrét formát ölt az ítélet: „A hagyományokkal való szembesülés hiányában, illetőleg egy új minőségű (komplex nemzetiségi önismeret felé mutató) betájolódás hiányában, s egyrészt a társadalomtudományi (történelmi, hely- és kultúrtörténeti, néprajzi, de különösen szociológiai) nézőponttal gazdagított, másrészt a szépirodalom forma- és eszköztárával megújított non-fikciós irodalom ismeretének hiányában valóságirodalomról mint tudatos, koncepciózus irányzatról a harmadvirágzáson belül nem is beszélhetünk.”³⁴ Valóban, Duba említett szociográfiáján – amely azonban egy szűkebb időszakot fog át – és Gál Sándor *Mesét mondok, valóságot* című könyvén kívül – amelyben viszont aránytalanul nagy szerepet kap az író folklórgyűjtése – nincs értékelhető eredmény a műfajban. Az a komplex mű, amelyet a kritikus számon kért, éppen az ő könyveiben születik majd meg.

A korábbi kisebbségtörténeti korszakokban viszonylag sok helytörténeti-honismereti kiad-

vány jelent meg, de főként körülhatárolt területre, egy-egy településre, kistájra kiterjedő, szűkebb tárgyán túl nem mutató, kevésbé megkomponált, sokszor csak egy-egy forráscsoportra támaszkodó, s általában kis terjedelmű munkák voltak ezek. (Tóth Lászlóval közösen írt *Próbafelvételek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomról* című könyvünkben iparkodtam röviden számot adni e könyvek értékeiből, ez fölment fölsorolásuk alól.) A két világháború közötti falukutató irodalom eredményeihez – Kovács Imre, Szabó Zoltán, Illyés Gyula műveihez – hasonlítható-mérhető könyv egyáltalán nem jött létre a csehszlovákiai magyar irodalom első két periódusában. A *Minde- nekről számot adok* és a *Hazahív a harangszó* című Zalabai-művek recenziói találtak is párhuzamot ezekkel a Magyarországon akkor még újrakiad(hat)atlan munkákkal. Egyébként a kritikusok nem is tudták egyértelműen meghatározni a Zalabai-könyvek műfaját. A két mű több műfaj – sőt több tudomány – határmezsgyéjén áll. A két kötet egymáshoz való viszonya is kérdéses. Magam Balla Kálmánnal értek egyet, aki a második kötetről írván, azt nem az első folytatásának, hanem ikerdarabjának nevezte. Tény, hogy az író eltérő módszereket alkalmaz a két könyvben – a váltást egyébként a tárgy indokolja is. Az elsőben ugyanis a történeti, a másodikban a néprajzi szempont dominál.

Zalabait nem az értelmiség – gyakran üres – szolgálatmítosza vezérelte a falurajz megírásában; egynek tekinti magát Ipolypásztor lakosai közül, aki azonban sajátos képessége, képzett-

sége és ismeretanyaga okán visszajuttat valamit a falunak abból, amit annak segítségével megszerzett. Tudatosan úgy írta meg a könyveket, hogy a falusi olvasóközönség is be tudja fogadni azokat. Sokat őriz azonban a történelmi falusi értelmiség – főként a protestáns lelkész – a faluhoz és népéhez való kötődéséből. Egyik fő forráscsoportja az egyik múlt századi református pap hagyatékában megőrzött dokumentumanyag volt. Történelemszemléletét pedig a református honorácior réteg demokratikus és nyitott vonulatának világképe határozza meg.

Sallay György lelkipásztornak az Ipolypásztó név eredetével kapcsolatos tűnődéseivel kezdődik az első kötet, a falu, illetve a környező táj prehisztorikumával folytatódik, majd – a *Határjárás* című alfejezetben – a dűlőnevek s a belterületi egységek taglalását s ahol a szerzőnek módja van rá, magyarázatát is magában foglaló, szépírói igényű és szakszerű topográfiai leírással végződik a *Mindenekről számot adok* bevezető fejezete. A történelmi tények ismertetésénél is érezhető a kettősség: Zalabai higgadt történészként s íróként egyaránt jelen van a szövegben.

A fejezetek arányosan, korszakokra bontva, a falu és a kistáj lehetőleg teljes meglévő dokumentációjára – levéltári forrásokra, kéziratos hagyatékokra, tudományos munkákra, sőt a népi emlékezetre is – támaszkodva dolgozzák fel a falu történetét, középpontjában mindig a gazdasági-kulturális fejlődési lehetőségeiben a kortól determinált lakossággal, a magyar törzsi telepések (a várjobbágyok) és a főként pogányokból lett rabzolgák feltörekvő ivadékaiból egységesülő pa-

rasztsággal. A közeli főváros, Esztergom, egyben királyi székhely volt, s Ipolypásztó, ahol királyi udvarház is állt, a tipikus szolgáltatófalvak közé tartozott Szent László koráig, aki a Hunt-Pázmánoknak adományozta a települést is magában foglaló birtokot. Innen kezdve az Anjoukig a falutörténet, a források szerint, főként birtokviszályok története; a tulajdonosok még az esztergomi érsekkel is perbe szállnak. A tatár pusztítás következtében Esztergom elveszti székvárosi rangját, s vonzáskörzetének népessége is megritkul; ezt ellensúlyozandó elkezdődik az újraneépítés. Az 1321–1382 közötti „nyugalmas emberöltő” egyszerre hozza magával a jobbágy érdekvédelmét, a korszerű, árutermelő, háromnyomásos gazdálkodást, a piacgazdálkodás kezdeteit – s az állandó adózást. Mátyás uralkodásának idején a falu emelkedik: Ipolypásztó már oppidum, azaz mezőváros. Kéthárom nemzedékenként azonban beköszönt a kiszolgáltatottság kora. A 13–14. század fordulóján Csák Máté katonái ülnek tíz éven át a drégelyi várban, Mátyás alatt a cseh Jiskra zsoldosai zsebrákolnak (Habsburg zsoldban), a Dózsa-parasztháború után alkalmazzák a jobbágy röghöz kötését. A törökjárás korában Pásztó sorsa elüt az átlag magyar falvakétól: a hódoltság és a királyság határán áll, kétfelé adózik (a könyvben szerepelnek például a török adóösszeírás Ipolypásztóra vonatkozó részletei is), környékét tehát hadak perzselik föl. Nem csoda, a korszak számos ismert és/vagy fontos eseménye zajlik errefelé: a szalkai csata, Drégely pusztulása Szondi György halálával az Ipoly-környéki végvárvonat eleste idején, kilencven évvel később pedig a párkányi csata. A hódoltság idején

a rájáknak, a törökök alattvalóinak a lélekszáma csökken, Pásztó elveszti mezővárosi rangját, de gyakoriak a rablások, fosztogatások is, noha a közviszonyok ellenőrzésére ott a párkányi – csekerdényi – török helyőrség. A két birodalom határán az erőviszonyok váltakozása szerint gyakorolja hol ez, hol az a közhatalmat (létrejön a parasztvármegye is), de az ideiglenes, majd a végleges felszabadulás következtében az 1550-es évektől, a császáriak időleges győzelmei révén, a protestáns pásztóiak csöbörből vödörbe esnek, bár sokáig megtörik rajtuk az ellenreformáció ereje; templomukat is csak 1703-ban zárják be. A vallásszabadságot visszaállító Rákóczi-szabadságharc idején a környéknek kulcsszerep jut, a fejedelem és generálisai tudatában vannak az általuk többszöri próbálkozás után elfoglalt, majd újra elveszített Esztergom stratégiai jelentőségének. Másfélszáz évvel később a falu pártolja a reform s a forradalom eszméit, s fiait az 1848–1849-es szabadságharc tűzébe veti; a két függetlenségi mozgalom között azonban jelentős átalakulás történik a kistáj életében. Újabb telepítési hullám érkezik, északról szlovákok húzódnak le a Dunához – bár ez a falu etnikai képét még nem változtatja meg. Kialakul a két elkülönülő társadalmi réteg: a jobbágycé és a zsellércé. A második jobbágyság kora szaporítja a terheket, panaszlevelek születnek „az mi nagy és Súlyos dolgaink és nyomorúságra változott igyünk” dolgában. A szétzilált jogrendszert állítja helyre az 1769-es, az országos úrbérrendezési eljárás keretén belül összeállított, jogokat és kötelezettségeket rögzítő, s a kötetbe teljes egészében besorolt terjedelmes urbárium, amely a

jobbágyfelszabadítás évéig, 1848-ig megszabta a nép helyzetét. S újra vallásbékét teremt II. József Türelmi Rendelete, melynek egyik eredményeként a falu renováltatja „sokáig ostromlott várhoz hasonlítható” templomát. A rendelet bizonyos megkötésekkel garantálta a protestáns iskolaalapítás jogát – de Pásztón ezzel csak legalizált egy régen megkezdődött folyamatot. Zalabai büszkén írta le: „Híven a reformáció művelődéspolitikai törekvéseihez, melyek a nép számára is hozzáférhetővé tették – mai szóval úgy is mondhatnánk: demokratizálták – a közhasznú ismeretek elsajátítását, Ipolypásztó közössége már jóval a Türelmi Rendelet előtt felkarolta a népoktatás ügyét, létrehozva Hont megye második legrégebb vagy tán a legeslegrégebb iskoláját.”³⁵ A kultúra két legfontosabb vidéki intézménye a kezükben van tehát. Ezzel is összefügg, hogy szaporodnak a források: Zalabai közölni tudja példának okáért a templombeli viselkedés „kis illem- és erkölcsstan”-át. Szőlőterület-nagyság, jármosökörszám sorolódik egymás után Zalabai szövegében, majd az istencsapások: marhavész, kolera, árvíz. A szabadságharc után független gazdává váló volt jobbágyok a szabad versenyhez való alkalmazkodás révén modernizálódó kultúrájának tényezői alátámasztják a könyv egyik utolsó alfejezetének címét: *A boldogulás évtizedei*. Bár a cím után ott a dátum – 1890–1914 –, nem kétséges, hogy a meghatározás a dualizmus egész korszakára illik; az Anjouk és Mátyás király ideje után ez a harmadik olyan időrész, amely megteremti az egyenletes gyarapodás esélyét. Ezt a korszakot és a könyvet az első világháború, s a cseh légiók megjelenése zárja le.

A szakemberek is elismerték, hogy a szerző szigorúan tartotta magát a forrásokhoz, a segítségükkel formált történelmi képbe nem toldott be semmit, amit nem tudott alátámasztani adatokkal. S valóban, legfeljebb óvatos következtetéseket vont le ott, ahol a történelem lehetséges elágazásai nem voltak okadatolhatóak. A tárgyyszerűsége azonban folyton-folyvást átüt a személyes elkötelezettség. Maga a címválasztás egyszerre mutatja ennek létét és szeméres voltát. Ezért idézem itt a könyvbe beépített számos régi irat, följegyzés, oklevél, panaszoslevél egyikének – a falubírói eskünek – a töredékét, melyből az író a könyv címét kiemelte:

„...a közönséges dolgot mindenkor a' magam különös dolgainak eleibe teszem, a Hellységnek javát és akárminémű Jövedelmét magam hasznárra nem fordítom, sem el nem vesztegetem, sem másoknak el vesztegetni nem engedem, ha nem mindenben a Köz Jónak hasznát, elő menetelét, boldogságát elő mozdítom, és másokkal is minden törvényes uton és módon elő mozdítatom. A jó Rendet és tilalmat tartom és másokkal is megtartatom, minden személy válogatás nélkül, gazdagnak, szegénynek, özvegynek, árvának igaz törvént szolgáltatók, az ártatlannak ügyét lelkem esmérete szerént fel fogom, az erőszak tévő ellen oltalmazom, az álnok zavarkodást semmiben el nem nézem, hanem a' gonoszságnak tselekvőit meg büntetem (: vagy a Feljebb valóknak a büntetés végett béjelentem :), senkit irigységből, haragból, bosszú álló nemtelen kívánságból kárral, veszedelemmel nem illetek, másoknak jó példával elő megyek, idejében mindenekről számot adok. – Isten engem úgy segéllyen.”³⁶

Más szempontok alakítják a *Hazabíró a harangszó* vonalvezetését. Az első világháború halottainak megidézésével kezdődik, s a szövegbe beiktatott, két alfejezetet képező visszaemlékezéssel folytatódik a könyv, a nyitrai 14. ezred katonájaként orosz fogságba esett Menyhár János vallomásaival, aki az őszirózsás forradalom előestéjén ér haza – akkor még – Magyarországra. Nem sokkal később a falu a frontvonalba kerül, s az Ipoly-menti legények természetesen a Vörös Hadsereg oldalán vesznek részt a megszállók elleni harcban. Az összeomlás után cseh hivatalnokréteg és csendőrség rendezkedik be Pásztón, s bár a Csehszlovák Köztársaság „demokratikus légkörét” a kisebbségek kevésbé érzékelhették, a hatóság nem borítja föl az élet rendjét. Az új országhatár drasztikusan vágja át a birtokhatárokat, de 1920-ig szabad az átjárás, később pedig elegendő szabadságot biztosítanak a határátlépésre följogosító úrlapok. Zalabai külön tárgyalja a gazdaréteg, s külön a cselédek, napszámosok, törpebirtokosok helyzetét a Köztársaságban, amelynek nacionalizmusát éppen ez utóbbiak sorsa példázza: a földreformból lényegében kizárják őket a cseh és szlovák telepesek javára. A gazdák egzisztenciális állapotát az adórendszer és a harmincas évek elejére begyűrűző világválság rendítik meg. Az önellátó társadalom munkafolyamataiban külön fejezetben tárgyalja Zalabai az asszony munkák metódusait, majd a szokás- és hiedelemvilágra tér rá. Az *Édesanya-nyelven* című fejezet részletesen taglalja a szóejtést, a mássalhangzókat, képzőket, ragokat, egybegyűjti a legjellegzetesebb táj-

szavakat, mindig figyelve a nyugati palóc nyelvjárástól való eltérésekre, s a sajátságosságokat egy mese közreadásával világítja meg. Végigköveti aztán a falu tagjának életútját, a gyermekvilágtól – az ezt tárgyaló fejezetbe csoportos játékok, gyermekjátékdalok leírása épül be – a házasságon – a párválasztástól a lakodalom rendjéig és folklórjáig – át a temetési gyászszertartásig. *Jeles napok, ünnepnapok* című fejezetében a téli és a tavaszi ünnepkör, a gazdasági és a kulturális ünnepek eseményeinek bemutatásával tagolja a mindennapokat, s alfejezetet szentel Móricz Zsigmond ipolysági látogatásának. A közélet alakulásának sorolása a Magyarországhoz való visszacsatolással, a háborús évekkel ér véget. Az eredeti, az 1945–1949 közötti megpróbáltatásokról szóló zárófejezetet ugyanis kicenzúrázták a falurajzból; 1994-ben jelent meg a Tiszatájban, s szerepel az író éppen sajtó alatt lévő könyvében.

Összességében a hagyományos paraszti lét átalakulásának kezdetét rögzíti a munka, egy sajátos, kisebbségi paraszti közösség sorsán át, melynek kulturális kincsei, Zalabai gyűjtőszervevényének köszönhetően, illusztrálják az élet folyamatának minden egyes fázisát.

A falutörténet – kistörténelem. A könyv, irodalmi értékén túl, modern történetírói szempontokat tudatosít – például a mentalitástörténetét –; bebizonyítja, hogy elődeink sorsát rekonstruálva a história saját ügyünké lesz. A telepítés- és birtoktörténet, a királyok kora, a török hódoltság és a szabadságharcok két évszázada egységgé szerveződik, s a kronológia mögött a gazda-

sági és kulturális szokásait váltó nép történelemben forgolódása válik láthatóvá, míg – szó szerint – a túlélésre törekszik. Balázs Géza a két könyv együttes kiadása kapcsán írta le szép esszéjében, hogy e módszer szerint lehetne tanítani a diákoknak a történelmet: „Egy adott közösség életén, történetén, életterének komplexitásán (földrajzi környezet, nyelv, települések, hódítások, kulturális hatások stb.) keresztül el-sajátítani a nagy közösség történelmét. Mert egyébként minden történelem csak elvonatkoztatás, vázlagszerűség, nagyvonalúság és dogma.” Mindkét kötetben támaszkodik Zalabai a szóbeli népi emlékezetre, amelyet nagyapja segítségével a múlt század elejéig hiánytalanul sikerült rekonstruálnia. A mondák és a gyér források összevetésével még tovább is – a szájhagyomány szerint valaha a község közepén álló várról a könyvben forrásként használt dokumentumok bizonyítják, hogy valóban létezett, mégpedig pontosan ott, ahová a nép helyezte. A két módszert az 1918-as határváltozás választja el, ami Ipolypásztót kiszakítja addigi társadalmi-kulturális közegéből, s határfaluvá teszi. Népét pedig egyszerre sújtja a hagyományok felszámolását szorgalmazó többségi elnyomás, és az életformaváltás modernizációs problémacsoportja. A *Hazabíró a harangszó* az utolsó pillanatban menti meg a jövőnek, szakszerű módon, a két háború közötti paraszti világ szellemi hagyatékát. A nyelvjárásbeli jellegzetességek rögzítésének tudományos megbízhatóságát Szabó József igazolta (ő egyébként azt is hangsúlyozta, hogy a nyelvtudomány szá-

mára Ipolypásztó ismeretlen terület: korábban semmilyen nyelvészeti közlemény nem jelent meg a faluról), a kötet nagy részét adó, a hagyományos életmódot bemutató leírások és a közreadott folklórgyűjtés fontosságát pedig Kósa László. A néprajztudós a falurajz műfajmegjelölést találónak, a könyv módszerét tanulságosnak, a gyűjtött anyagot pedig a szakma által hasznosíthatónak tartotta. A falurajz a népi szokások, a munka, az ünnepek, a nemek szerinti munkamegosztás és a népi hagyományok meg a nyelvjárás terén teljesnek nevezhető. Volt, aki hiányolta a két háború közötti társadalmi beágyazottság átfogó, hiteles rajzát. Azaz nem is hiányolta, hanem megállapította, hogy e vonások nyilván azért nem szerepelnek a könyvben, mert a tanulságokat a múlt e szeletének időbeli közelsége miatt nem lehet – vagy nem szabad – levonni. Tény viszont, hogy azokat az eseményeket, amelyek révén a falu a tágabb közösséggel lépett kapcsolatba – például egy dalosverseny közvetítését a pozsonyi rádióban, a Móricz-előadást –, Zalabai részletesen ismerteti a könyvben. Én azt hiszem tehát, hogy a fönti „hiány” oka egyszerűen az, hogy az író a tágabb társadalmi összefüggésekből csak azt a keveset emelte be a könyvbe, amely valóban részévé vált a falutörténetnek. A közösség sorsát alakító nagypolitika nem szűrődött le a falubeliek tudatáig. S ez nem csak annak a kornak volt a sajátos vonása. Zalabai író-olvasó találkozók (csak a falurajzok megjelenését több tucat ilyen találkozó követte), vagy az amatőr színpadi mozgalom tagjaként, utóbb zsűritagként saját

becslése szerint legalább 250 szlovákiai, magyarok által is lakott faluban, városban (ez a szám a magyar, magyar–szlovák vegyes településeknek majdnem a felét teszi ki) fordult meg, s állt közönség előtt. (Falurajzának összkiadása 18 100 példányban jelent meg – ebből 6100 került forgalomba Magyarországon.) Az 1970-es és 1980-as években a Csemadok által szervezett ünnepségsorozatokon, író-olvasó-találkozókon sokkal több érdeklődő vett részt, mint például a hasonló magyarországi rendezvényeken – a csehszlovákiai magyar töredéktársadalom a kultúra ügyében, saját érdekében ennek ellenére nehezen bizonyult mozgósíthatónak.

Depresszió

1

A nyolcvanas években Zalabai kritikusai tevékenysége, úgy tűnt föl – majdnem egy évtizedre szünetel. E szünet aztán folytatódik, átível a rendszerváltás korszakán. 1989 előtt esett szó külön a nemzedék költőinek és prózaíróinak elhallgatásáról, s külön az övéről is; a két jelenséget azonban nem volt szokás összekapcsolni. Az *Egyszemű éjszaka* és a *Fekete szél* szereplői vagy fokozatosan elnémulnak, vagy jó esetben tízhúsz év elteltével publikálnak újra rendszeresen. Ketten, részben más műfajokra áttérve, folyamatosan jelen vannak az irodalomban – Tóth László és Varga Imre –, de főként a magyarorszáigiban; ők fizikai értelemben is kiszorulnak Csehszlovákiából. Otthon egyenletes teljesítményt talán csak ketten nyújtanak: Kulcsár Ferenc és az antológián kívül színre lépett Grendel Lajos. Miért válik tehát külön megjegyzések tárgyává, hogy Zalabai egy évtizeden át nem írt kritikát? Talán a kritika művekre, létrejöttükre gyakorolt hatásának elismerése rejlik ebben. Ha majd megszületnek az írói visszaemlékezések e korról, közvetlen adataink is lesznek arról, amiről ma még főként a személyes kommunikáció tudósít: Zalabai nemzedéktársai majd mindegyikére hatott.

Hallgatásában része van a „kevésbé inspiratív” (hogy eufemisztikusan fogalmazzak) politikai közegnek, a normalizáció tartósította értékrendzavarnak, az irodalom szerepe tisztázatlanságának,

a társadalmi elvárás hiányának. S főként a mindezekre és még ezer jelenségre, személyesekre is, rezonáló idegrendszer érzékenységének. Nehezen nyugszunk bele, hogy a szikár fogalmakban és stilisztikai jelrendszerben gondolkodó elemző-interpretátor is fogékony lehet a mindennapi életet romboló, mozgástérszűkítő történeti folyamatokra. Ezek még Zalabai lendületét is meg tudták törni. Ki olvas kritikát, elméletet ott, ahol regényt sem olvasnak? A cenzor, példának okáért. A kritikusnak meg kell küzdenie az olvasóközönség konzervativizmusával, az irodalmi élet kisszerű voltával s az ideológia kritikaellenességével is. A kultúrpolitika rosszhiszemű, mindenütt lázadást gyanít – azt hiszem, nem is alaptalanul –, s nagyobb biztonsággal olvas a sorok között, mint az, akinek a szöveg szól. A szlovákiai magyar próza és líra nyelve a rendszer vége felé egyre egyértelműbbé válik. S ha a szépirodalom dekódolható, akkor az üzeneteket lefordító irodalomkritika sokszorosan az. Zalabai nem akarta följelenteni társait. Sem pedig saját magát.

2

Amikor 1989. novemberében a rezsim bevettette rohamosztagait a tüntetők ellen – tehát a forradalom győzelme előtt –, Zalabai visszaadta pártkönyvét a pozsonyi egyetem pártalapszervezete vezetőjének. A forradalom szószékeire nem állt ki, de döntését vállalta, s azzal indokolta meg, hogy nem akar azok közé tartozni, akik olyan fiatalok csoportjait veretik szét a rendőrséggel, mint amilyeneket ő és az egyetem oktatói. Az Egyetem Diákpárlamentje a forrada-

lom napjaiban átvette a kezdeményezést; ők választották meg Zalabait a magyar tanszék vezetőjének.

Ő már a rendszerváltást megelőző utolsó szakaszban részt vesz egy politikai szöveg összeállításában. A magyar radikális ellenzék mellett a párt számára „szalonképes” értelmiség is megfogalmazta a kisebbség sérelmeit. Az ezt rögzítő dokumentum, a *Kultúra, átalakítás, demokratizálás*, amely a hivatalos terminológián belül bizonyos pontokon igen határozottan csoportosítja és nevezi meg a tennivalókat, számos megbeszélés során, többszörös konzultáció eredményeként alakult. Nyelvi formába Zalabai öntötte, a szöveg problémakörök szerinti tagolásában és szakszerűsítésében régi barátjára, a szintén Somorján élő Végh Lászlóra, a kormány mellett működő nemzetiségi hivatal munkatársára támaszkodva. Az egyik aláírója volt Zalabai a „harminchárom” dokumentuma címen ismert 1989 februárjában készült, s „a legfelsőbb párt- és állami szervekhez” elküldött beadványnak is, amely a demográfiai, nyelvhasználati, oktatásügyi, kulturális, jogi helyzetet elemezte a magyarok szempontjából. A dokumentum benyújtását követően a magyar íróársadalom képviselőit tárgyalni hívták a pozsonyi pártközpontba, ezen részt vett természetesen ő is. A tüntetéssorozat napjaiban pedig Zalabai fogalmazta meg a Szlovákiai Írók Szövetsége Magyar Szekciója Vezetőségének „Csehszlovákia magyar népe”-t a forradalmi erőkhöz való csatlakozásra fölhívó, a nemzeti elkülönülés ellen agitáló programszövegét.

Csehszlovákiában részben már az ellenzék irányít, amikor 1989 decemberében eldördülnek a fegyverek a legszilárdabb kommunista diktatúra, Románia városaiban. A szlovákiai magyarság azonnal kinyilvánítja szolidaritását: vagy az első magyar politikai szerveződés, a Független Magyar Kezdeményezés fölszólítására, vagy spontán akcióban fölvasárolja a dél-szlovákiai települések élelmiszerboltjainak készleteit, s a segélyszállítmányok elindulnak Erdély felé. Zalabai kezdeményezésére és irányításával megalakul a Csemadok Központi Bizottsága Romániai Válságstábja, amely meghirdeti A felvidéki magyarság Erdélyért mozgalmát, s a Pozsonytól Léváig húzódó területen (a komáromi járás kivételével, ahol a magyar színház mozgósít) tizenhat kamionnyi, teherautónyi ruha- és élelmiszerszállítmányt gyűjt össze, majd juttat el a kalotaszegi magyar falvakba, illetve egy kolozsvári központi nagyraktárba. Az Erdélyből Szilveszter napján visszatérő transzport vezetője Zalabai Zsigmond, illetőleg Dobos László.

Visszatérte után Zalabai több síkon is részt vesz a kisebbségi élet szervezésében. Oktatási-közművelődési koncepción dolgozik, gyűjteményt szervez, cikkeket ír a szabad sajtóba, egyesületek létrehozásában forgolódik. Ennek egyik dokumentuma a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma, „a társadalom minden rétege felé nyitott, demokratikus polgári kezdeményezés”, amely előzményének tartotta a harminchármas levelét, s amelynek 1989. december 10-én kelt programnyilatkozatát szintén ő fogalmazta. A Fórum a Csemadokon belül megnyilatkozó „szabad szellemi-

ségű eszmeáramlatként, vitafórumként és szakértői javaslattevő csoportként” definiálta önmagát, s kijelölte szakcsoportjainak – Alkotmányügyi és Kisebbségjogi, Oktatásügyi, Kulturális, Családvédelmi és Társadalomlélektani, Településfejlesztési és Környezetvédelmi – feladatkörét is. Zalabai nehezményezte a megalakuló magyar pártok egymás közötti, s szerinte értelmetlen vitáit arról, hogy „ki a jobb magyar”, ezért kapcsolódott bele az egyetlen olyan szervezet munkájába, amely – megújulása után – szerinte egységesen képviselhetette a kisebbség kulturális érdekeit. Az elitváltás kérdésében elfoglalt álláspontja szerint a kommunista korszak magyar tisztségviselőit nem lehet egységesen kollaboránsnak tekinteni – minden esetben meg kell vonni a teljesítmény egyenlegét. A kulturális és a közélet különböző szintjein nyilatkozik meg, a legalsótól a legfölsőig. Szülőfaluja történelmi emlékezetének ébren tartása céljából többek között ő kezdeményezi az emlékműállítást a település második világháború idejébeli halottainak, s az 1947-es kitelepítéseket idéző – Dél-Szlovákiában az első – emléktábla leleplezését az ipolypásztói templomban. Az ünnepségen jelen voltak azok is, akik még éltek a Magyarországra telepítettek közül. Ekkor mondott emlékbeszédében emlékeztetett Zalabai az iskola fontosságára – ezt követően indult el a később sikeresnek bizonyuló mozgalom az iskolakörzetiesítés idején bezárt alsó tagozatos magyar iskola újbóli megnyitására.

Zalabai fölszólal az 1990. szeptember 22-én létrejött Csehszlovákiai Magyar Könyv- és Irodalombarátok Társasága alakuló ülésén (jellemző

kortünet: ekkor már Dél-Szlovákiát „alacsony nyomású” könyves övezetnek, a szellem „mostoha peremvidék”-ének kénytelen minősíteni, főként a terjesztés megoldatlansága miatt – tíz évvel korábban még arról tudósított, hogy a felmérések szerint a magyar kisebbség az országos átlagnál több könyvet vásárol).

A pozsonyi egyetem magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszéke vezetőjének minőségében a hagyományos szakpárok helyett – az idegen nyelvek társadalmi presztízisének növekedését regisztrálva – a „nyelvi kombinációk”-ra, s az újraindított magyar-esztétika szakra való jelentkezést propagálja, öntevékenységre biztatja a diákokat a speciális szakpárok megteremtésének követelésében, levéltáros, népművelő, pszichológus, könyvtáros szakok felvételét javasolja a magyar mellé. *Losonci káté* című, a Csemadok programjába beiktatott beszédében a szlovákiai magyar oktatási rendszer átszervezésének tervezett menetét foglalja össze. Az egyetemen az ő irányításával s az ő kapcsolatai révén sikerült létrehozni a magyar nyelv- és irodalomtudományi kabinettet, amelynek munkájába iparkodott bevonni a magyar szakmai élvonalat. Vendégtanárokat szervezett, segített megteremteni az oktatás infrastruktúráját, megszervezte a *Tanszéki Hírmondó* című, évkönyvszerű kiadvány megjelenését, s a munkafolyamatokban mozgósította a diákokat is. Mind ebben az alapítványi formára támaszkodott – az elsők között ismerte föl annak jelentőségét –, s a munkatársa, Szabómihály Gizella segítségével létrehozott, bejegyeztetett Szenczi Molnár Albert Alapítványról azt nyilatkozta, hogy általa az egye-

tem huszonnyolc tanszéke közül egyedül az övék képes önálló gazdálkodásra. (Az Alapítvány tevékenységéről és eredményeiről tájékoztat a sajtó-visszhangot is tartalmazó *Szenczivel szolgál a szellem* című kiadvány.)

Anélkül, hogy közvetlenül politizált volna, összefoglalta téziseit a kisebbséget érintő legfontosabb politikai-jogi-oktatásügyi kérdésekről. Ezeket tartalmazta a Tabajdi Csaba miniszterhelyettesnek, annak kérésére, egy személyes beszélgetést követően írt emlékeztetője, amely azonban nem jutott el Budapestre. E szerint a szlovák–magyar viszony rendezésének alapjaként a kölcsönösségi elvet fogadja el. Ez azonban nem a második világháború idejebeli Szlovák Köztársaság és Magyarország közötti paritásos rendszert jelenti – azt, hogy tételesen annyi jogot kapjanak a szlovákiai magyarok, mint a magyarországi szlovákok –: Zalabai nem menyinyiségi, hanem elvi paritásról beszél. A felek között egyeztetett nemzetiségpolitikára van szükség, amely az ezeréves együttélés hagyományaira támaszkodik és konkrét igényeket elégít ki. Három fő problémacsoportot érintenek a javaslatok: az alkotmányügy és kisebbségvédelem, az oktatásügy, továbbá a tudományos intézmények ügyét. Alább ebből a szövegből emelem ki a fontosabbnak ítélt téziseket. A kisebbségek mindkét országban kapjanak kollektív jogokat, s azok megsértése minősüljön törvénysértésnek – ez a javaslatcsoport kiindulópontja. A kisebbségek kulturális, érdekvédelmi és politikai szervezetei az általuk képviselt arányszámának megfelelően részesüljenek az állami költségvetésből, illetve az al-

kormányba kell foglalni azt is, hogy a közpénzek elosztásánál, a nemzetiségstatisztika megbízhatatlan adatait ellensúlyozandó, 25%-kal nagyobb lélekszámmal számoljon a törvényhozó. Szerepeljen mindkét alkotmányban, hogy a kisebbség az anyanemzet része, s ne minősüljön a belügyekbe való beavatkozásnak, ha az „anya”-ország kormánya javaslatot tesz a másik állam kisebbségi problémáinak megoldására. Legyen joga az „anya”-országnak és a Nyugaton élő nemzettagoknak anyagi segítséget nyújtani a kisebbség számára. A kisebbségek tagjai használhassák a nyilvánosságban nemzeti szimbólumaikat és énekelhessék nemzeti dalaikat – a Himnusz is. Szögezze le az alkotmány, hogy azokon a területeken, ahol a kisebbség arányszáma eléri a 10%-ot, nyelve hivatalos nyelvnek minősül. Nyilvánítsa ki az alaptörvény, hogy a két nyelvűség érték, ennek „lokális-provinciális, szűkkörű használati határait kitágítandó” a magasabb szintű közigazgatási egységekben a közhivatalok mellett létesítsenek fordítószolgálatot, hogy a kisebbségi polgár anyanyelvén kaphasson választ a beadványaira. A nem anyanyelvükön dolgozó hivatalnokok kapjanak nyelvpótlékot. Népszámlálások alkalmával a nemzetiségi területen működő számlálóbizottságban legyenek többségben a nemzetiségi számlálóbiztosok. A kérdőívek legyenek kétnyelvűek. A törvényhozó a népszámlálásnál kérdezzen rá a nemzetiség mellett az anyanyelvre is, s a költségvetést kulturális-oktatási kérdésekben e (nyilvánvalóan magasabb) szám szerint szabják meg. Visszamenőleges hatállyal szüntessék meg a névhasználattal kapcso-

latos diszkriminatív intézkedéseket, a hivatalos adatrögzítő dokumentumok (például a személyazonossági igazolvány) legyenek kétnyelvűek. A hadseregben szervezzék meg a kisebbségi alakulatokat, amelyekben a szolgálati nyelv anyanyelvű vagy kétnyelvű legyen, a bevonulóknak nyomtassanak katonai szótárt. Kormányközi, a két anyanemzetet és a kisebbsége(ke)t képviselő tagokból hozzanak létre javaslattevő és ellenőrzési joggal bíró bizottságot, amely felülbírálja a kisebbségi jogok érvényesítését, és konkretizálja az újonnan fölmerült, megoldásra váró kérdéseket. A magyar és a csehszlovák kormány forduljon az ENSZ-hez és az UNESCO-hoz az anyanyelv szabad használatának érdekében minden olyan országot érintően, ahol magyarok vagy szlovákok élnek. Engedélyezzék az országok a településnevek anyanyelven történő hivatalos megnevezését, a kisebbségi történelmi emlékhelyek visszaállítását, őrzését.

A nemzetiségi intézmények posztsztalinista struktúráját át kell építeni, ebbe beleértendő a vezetőségcsere is. A budapesti Népművelési Intézetten vagy a szlovák nemzetiségi szövetségen belül alakítsanak szlovák osztályt, s a magyarországi szlovák közösségek alkalmazzanak felső- vagy legalább középfokú végzettséggel rendelkező szlovák népművelőket, akiket Pozsonyban képezzenek ki „kormányközi alapon” – a csehszlovákiai magyar falvak számára szintén képezzenek népművelőket. Hasonló módon történjék a lelkészek és a tömegkommunikációban dolgozó szakemberek képzése. Ha szlovákiai magyarok „anya”-országi képzése anyagi akadá-

lyokba ütközne, biztosítsanak magyarországi vendégtanárokat. Magyarországon hozzanak létre szlovák író-, újságíró- és műfordító-szövetséget. Az „egyszárnyú”, folklór- és irodalomközpontú kisebbségi kultúra fejlesztése érdekében mindkét „anya”-ország támogassa a képzőművészetet, színházművészetet, teremtsék meg a dokumentumfilm-készítés, stúdióalakítás, természettudományos ismeretterjesztés feltételeit. Javasolta az emlékeztető levél díjak létrehozását, az információcsere gyorsítását egy gyorshírlap-szolgálati vállalkozás megteremtésével, színházak és amatőr csoportok rendszeres vendégjátékait, a tájház-hálózat kibővítését, Budapesten egy szlovakológiai intézet létrehozását (amely vizsgálódásaiba bevonná a romániai és szerbiai szlovákokat is; Zalabai az intézet kutatási területét és létszámkeretét is megadja), s egy szlovák–magyar intézetét is. Az oktatásügy terén fontosnak tartja az óvodahálózat kibővítését, azt, hogy tizennyolc éves korig az oktatás teljes mértékben – a szakiskolák, szakmunkásképző intézetek vonatkozásában is – anyanyelvű legyen, ezt szolgálná az országok közötti tankönyvcseré, szlovák–magyar terminológiai szójegyzék-kiegészítéssel. Nélkülözhetetlennek tartja a szöveg a magyarországi szlovák pedagógusok anyanyelvű képzését a későbbi cél érdekében: hogy a szlovák nyelvet is oktató iskolák szlovák tanítási nyelvű iskolákká válhassanak; a magyar felsőoktatási intézményekbe a szlovák nemzetiségűeknek a kisebbségi arányszámon fölüli fölvételét a hiányzó kisebbségi értelmiség, szakembergárda pótlására, illetve képzésüket Pozsonyban és

Nyitrán, vagy onnan érkező vendégtanárok bevonásával. Az alkotmánybíróság mellett szorgalmazza egy nemzetiségi alkotmánybíróság létrehozását. Továbbá: a Csehszlovák–Magyar Történelmi Vegyesbizottság vezetőségének cseréjét és munkaprogramjának megújítását, a két nemzet közötti vitás pontok, a diszkriminációs korszak, a kassai kormányprogram, „az 1979–1989 között keltett magyarellenessé szlovák hisztéria tömeglélektani hatását” vizsgálándó. Ha a szlovák fél fölhagyna a kisantantossá szemlélettel – jegyzi meg –, sikerülne megszabadulnia a magyarokat érintő előítéletektől (például az „utolsó csatlós”-elmélettől). Az egymás nyelvére fordított antológia megjelentetését, az átgondolt kultúrértékcserét proponálja még, a legtávlatosabb programpontja pedig ez: „Javaslom, hogy hosszú távú tervként a Vegyesbizottság vizsgálja meg egy szuverén államokból álló, laza Duna-Európai konföderáció kialakításának lehetőségeit, ami az EGK hasonló törekvéseinek mintájára jönne létre, ellensúlyozandó az orosz és a (nagy) német mammutbirodalmat.” Mintha csak a negyven évvel korábbi állapotok térnének vissza: Zalabai odáig jut el, mint a korábban idézett Borsody István a második világháború idején. Ez a levél az utolsó előtti dokumentuma Zalabai munkásságában annak a témakörnek és problémacsoportnak, amelyet az Új Mindenes Gyűjtemény, a *Kultúra, átalakítás, demokratizálás*, a *Pro Patria* című befejezetlen, a Csemadok Országos Választmányának 1990. októberi ülésén ismertetett kézirat (melyben a kulturális-oktatási kérdések mellett egy gazdasági program alapelemei is szerepelnek, s amelyet a

választmány támogatott), a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma alapszövege, a *Losonci Káté*, s – érintőlegesen – a „harminchármas” dokumentumának oktatással, tudományossággal, kultúrával foglalkozó passzusai demonstrálnak. Az egész tervezet, mely a levélben konkretizálódik, a születő demokrácia alapelveiből indul ki, de már 1990-ben egyértelművé válik, hogy az országos liberalizálódást meg fogja lékelni a szlovák nacionalizmus. Zalabai úgy véli, önerőből kell előteremteni a magyar közművelődés és tudományosság forrásait. A legtágabb cselekvési tér a Bibliotheca Hungarica fölépítésének ötletével nyílik meg. Zalabaiban egyetemi oktató korában születik meg a szlovákiai magyarságra vonatkozó nyomtatott dokumentumok és kéziratos források hiánytalan összegyűjtésének terve, egy olyan tudományos gyűjtemény és kutatókönyvtár kialakításáé, amelyre a kisebbség múltjának és jelenének interdiszciplináris kutatását lehetne alapozni. A Bibliotheca Hungaricáról megjelent füzet utal a kezdeményezés egyik előzményére: Balázs Béla még a hetvenes években a Csemadokon belül kísérletezett hasonlóval, de tervét elgáncsolták. (Tudjuk, a nyolcvanas években Hodossy Gyula, az Iródia-mozgalom szervezője is efféle tervet dédelgetett – s éppen Somorján kívánta megvalósítani.) Az „ötletgazda” Zalabai mellett Presinszky Lajos helytörténész, a Somorjai Városi Honismereti Ház vezetője írta alá a gyűjtemény megteremtésére fölhívó dokumentumot, mely először az Új Szó 1990. november 7-i számában jelent meg. (További közléseinek adatait lásd a „*Gondolatok a könyvtárban*” című fü-

zet 23. oldalának lábjegyzetében. Az ötlet sajtó-visszhangja, a gyűjtemény alakulástörténete szintén benne foglaltatik a füzetben.) A Bibliotheca könyvtárból, kisnyomtatványtárból, levél- és kéz-irattárból, illetve folyóirattárból áll. Noha máig számos – főként anyagi – gonddal küzd (ezek megoldására hozták létre az alapítók 1992 márciusában a Bibliotheca Hungarica Alapítványt, melynek alapszabályzatát a hozzájuk csatlakozó Végh László dolgozta ki), a meglévő, a Csema-dok könyvgyűjteményére alapozott, s magán-adományokból bővülő gyűjteményét sikerült véglegesen elhelyezni a somorjai könyvtár épü-letében, s közadakozásból létrehozni a kutató-munkát segítő infrastruktúrát. A Bibliotheca könyvtári részének gyűjtőkörei a következők: „a) az egykori Felvidék magyar vonatkozású hon-ismereti, helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi, egyszóval: önismereti irodalma; b) szlovákiai magyar szerzők szépirodalmi és tár-sadalomtudományi művei; c) a szlovákiai ma-gyarság történelmére, a nemzetiségi kérdésre vonatkozó magyar és idegen (szlovák, cseh, an-gol stb.) nyelvű szakirodalom (szociológia, poli-tológia, demográfia stb.); d) magyar–szlovák, magyar–cseh kapcsolattörténeti irodalom; e) a hungarológiai diszciplínák műveléséhez szüksé-ges alapmunkák, monográfiák, kézikönyvek, le-xikonok, szótárak stb.”³⁷ Zalabai 7000–7500 cím-re becsülte az e tárgykörökbe tartozó kiadványo-kat, a gyűjtés első időszakában ennek körülbelül a fele halmozódott föl. Ekkor a kezdeti lendület elakadt. Mára viszont tág kapcsolatrendszerre ala-kult ki a Bibliotheca Hungaricának – fontos ma-

gyarországi közgyűjtemények tartoznak ebbe, s a magyarországi Művelődési és Közoktatási Minisztérium is –, úgyhogy megindulhat a földolgozás munkája. A Bibliotheca nemrégiben betago-
lódott a dunaszerdahelyi székhelyű Fórum Tudományos Intézetbe. Zalabai a munkában éveken át csak érintőlegesen vett részt. Tevékenységének minden ágát – előbb 1995 nyaráig, majd kis szünet után máig – a betegség szakította meg.

3

Téved, aki a depressziót a rosszkedvvel azonosítja, valamely finom, állandó lehangoltsággal, spleennel; olyan „negatív életérzés”-sel, amelyet manapság sokan a „pozitív” világképpel, beállítotttsággal vélnek leküzdhetőnek. A depresszió-
st rendszeresen üldözik tanácsaikkal azok, akik semmit sem tudnak e betegségről.

A depresszió dezintegrálja a gondolkodást, megfoszt a szellemi teljesítményekkel való együttműködés esélyétől. A depressziós számára csak egyetlen probléma létezik. Lehet, hogy egész életében nem érintette meg, most viszont csontig hatoló köd gyanánt telepszik az agyba. Nem marad kétségünk afelől, hogy maradék életünk már ebben a légnyomásban telik el. A depressziós reggel fölébred, leül a fallal szemben, s éveken át nap mint nap várja, hogy este legyen. Nem néz körül, mielőtt lelép a járdáról, s előbb-utóbb föltehetően elüti majd az autó. A betegség érdemtelenül ér, egyszerre jön és legázol – jobb esetben oktanul és nyom nélkül távozik, mint Camus-nél a pestis. Zalabai esete a rosszabbik eset, ő nyolc esztendőt töltött a depresszió rabságában.

Lehet, hogy a depresszió hajlam dolga is, de vagy az okai, vagy a következményei nyilvánvalóan biokémiaiak. Zalabai esetében az előzmények között számításba kell venni a folyamatos szellemi túlterheltséget, másfél évtizedes, tervszerinti feszes munkaritmusát, az egyre konkrétabbá váló ideológiai nyomást, s a kettő közti feszültséget. Kezdődött a rendőrségi kihallgatással, zaklatással, s folytatódott a Madách Kiadó-beli áldatlan állapotokkal – melyeknek föloldására Zalabai panaszos, vagy tiltakozó leveleket küldött Válek kulturális miniszternek, sőt a pártközpontba is. Grendel Lajos és a fiatal írók ügyében pedig, akiket a hivatal latens ellenségeknek minősített, Ján Solovičnál, a Szlovákiai Írók Szövetsége akkori vezető titkáránál csikart ki kihallgatást. „Népfrontos” arculatához ugyanis még hozzátartozik az a tény is, hogy a nyolcvanas években két választmányi időszakon át vezetőségi tagja volt a Szlovákiai Írók Szövetsége Magyar Szekciójának, s ebben az időben részt vett a Szlovák Irodalmi Alap lektori (kritikusi) testületének munkájában. A nyolcvanas évek utolsó harmadától a kilencvenesek elejéig pedig a Madách-díj-szakvéleményező bizottságában is, mely a korábbi, ideológiai szempontokat érvényesítő gárdával szemben értékkiválasztó tevékenységet folytatott: ekkor kapott díjat Rákos Péter, Balla Kálmán, Grendel Lajos, Bettes István, Kulcsár Ferenc. (1991-től, alakulásától tagja Zalabai a Csehszlovákiai – 1993-tól Szlovákiai – Magyar Írók Társaságának, 1990-ben pedig egyike volt a határon túli íróknak, akiket a Magyar Írók Szövetsége rendkívüli tagjának választottak.)

E kategóriát külpolitikai okokból kellett létrehozni; ma az akkori rendkívüli tagok már jelzőtlen, azaz „rendes” tagok.

A betegségét kiváltó másik összetevőről Zalabai maga is nyilatkozott a *Verstörténés* című könyvében. Ez a romániai harcok alatt szervezett segélyszállítmányok útjához köthető. A Kolozsváron folytatott tárgyalások lendülete, ugyanakkor a csehszlovákiai politikai változások, s a kisebbségi gazdasági és kulturális élet újjászervezésének fölcsillámló lehetőségei egy minden ágazatra kiterjedő program építésére sarkallták Zalabait. Depressziójának – mely egy mániás szakasszal kezdődött – ez a végső oka: a soha nem tapasztalt helyzet, a szabadság föl kínálta lehetőségek, amelyek utóbb délibábos álmoknak bizonyultak csupán. A több évtizedes megkésettiséget tudatosítva azonnal neki akart fogni a közösségi kultúra – sőt a gazdasági élet – átépítésének. A demokrácia viszont az erők játéka is. Zalabai egész tervezetét a szocializmusban – nemzetiségpolitikai megfontolásokból – működtetett intézményrendszerre építette, s azt akarta kiegészíteni, annak tevékenységét elmélyíteni. A bukott rendszer azonban magával rántotta ezeket az intézményeket is. A központosított kultúraszervezés összeomlását lassan váltotta föl az önkormányzati rendszer fékezett kiépülése, s nehézkesen indult be a decentralizáció. Csehszlovákia kettéválásával, Vladimír Mečiar harmadik miniszterelnökségével pedig jóformán megszűnt a kultúrát – különösen a kisebbségit – támogató állami dotáció, azaz az adó bizonyos mértékű visszajuttatása a nemzetiségi intézmé-

nyek működési költségei gyanánt. Zalabai betegsége – saját megfogalmazása szerint: Morbus (Minoritatis) Hungaricus, Széchenyi szavával élve: „a magyar mélakór”. Következménye – az első szakaszban – a négy évig tartó írásképtelenség. Első pszichiátriai kezelésére nem sokkal az erdélyi út után kerül sor.

4

Öt vaskosabb-vékonyabb, felföldi kötődésű irodalom- és művelődéstörténeti értékekhez, illetve a kisebbségtörténeti eseményekhez kapcsolódó kiadvány készült el Zalabai munkája nyomán vagy részvételével a betegség szünetében – mindegyik összefüggésben van a Bibliotheca Hungarica munkájával. Az irodalomtörténész-kritikus régi terve a magyar költészet felföldi tárgyú darabjainak s egyéb forrásszövegeknek az összegyűjtése, tipologizálása és közreadása. A lemásolt verskollekciók összefűzött dossziékban halmozódnak, de vannak már e tervnek eredményei is. Zalabai Szenczi Molnár Albert naplójából és egyéb munkáiból együvé másolt rekonstruált életrajza *„Szorgos adósa vagyok hazámnak”* avagy *„Életemnek le-írása”* címmel jelent meg. A fölhasznált források, Szenczi Molnár munkái az utóbbi évtizedekben Magyarországon is, Erdélyben is megjelentek. A Benkő Samu által összeállított, s a bukaresti központú Kriterion Kiadó Téka sorozatában 1984-ben kiadott *Napló és más írások* című könyv, amely egyébként nem járt a felföldi magyar filológia sanyarú helyzetét nem egyszer fölpanaszló Zalabai kezében, rá-

adásul ugyanarra az 1976-os alapkiadásra – *Szenci Molnár Albert válogatott művei* (Tolnai Gábor irányításával sajtó alá rendezte Vásárhelyi Judit) támaszkodik, mint a „*Szorgos adósa vagyok...*” Ez a könyvecske tehát, melynek gerincét szintén a Napló adja, inkább a szlovákiai magyar olvasó számára szolgál fontos „nemzetiségismereti” adalékokkal. (A felföldi Szenci Molnár-kultusz kialakításában – emlékezzünk az Irodalmi Szemle vonatkozó tájszámára – Zalabainak már korábban is volt szerepe.) Tény viszont, hogy a különböző munkákból egymás mellé montírozott részletekből folyamatos szöveg jön létre, amely lefedi a tudós költő életútjának nagy részét. Új kiadása, kibővítve a magyar költők a zsoldárfordítóról írt vagy neki ajánlott verseivel, a közeljövőben jelenik meg. (*Szenczivel szolgál a szellem* címmel pedig a Szenci Molnár Albert Alapítvány pályafutását ismertető füzet hagyta el a nyomdát Zalabai ötvenedik születésnapján.) Összmagyar viszonylatban is hiánypótló vállalkozás viszont a *Jer, Magyar Lantom*: a századelő óta ez az első Baróti Szabó Dávid-válogatás. Zalabai nem használhatta föl a költő munkáinak mindegyik kiadását, a kötet szerkezete és jegyzetanyaga mégis tartalmazhat újdonságokat a Baróti-filológia számára. Amint az összeállító maga hangsúlyozza utószavában: az 1802-es kiadás óta e könyv tartalmazza a költő legtöbb verssorát. Itt került sor első ízben a versek tematikus elrendezésére; Baróti maga verseformák szerint csoportosította ciklusokba hexameterben, disztichonokban, illetve „a klasszikus időmérték állandósult strófaszerkezeteiben, pél-

dául az általa kedvelt szapphói strófában írott” verseit. Szilágyi Márton kritikájában rámutatott a „népszerű kiadás” fontosságára, s arra, hogy – eltérően a magyarországi népszerű szövegkiadások szövegromlásokat átörökítő jellegétől – képzett filológus gondozta a könyvet. A kötet második ciklusa – *Itt az ékbóval kötekedve játszván* – egyébként a kassai irodalmi megújulásban is vezérszerepet játszó költő felföldi tárgyú, főként Virthez kötődő élményeit földolgozó verseit gyűjti csokorba. Szilágyi Márton a szerkezeti-textológiai megoldások kapcsán kérdéseket tesz föl, s itt-ott kételyeit fejezi ki; ezek szigorúan szakmai jellegűek, így taglalásuk e kis-monográfiában fölösleges. Zalabai bő, sokszempontú jegyzetanyagot fűzött a könyvhöz. Bennem a politikatörténeti vonatkozásúak hagytak hiányérzetet: az összeállító nem tudatosítja II. József politikája a magyarságra gyakorolt hatásának többértelműségét. Baróti – ez a könyvből bebizonyosodik – nagy költő, de nemzetfogalma, a korszak legtisztább gondolkodóiéhoz, a Vérmezőn kivégzett Hajnóczy Józseféhez és Őz Páléhoz képest konzervatív; a rendi – előjogokat tartósító – koncepcióból indul ki.

Három további kötet a kisebbségtörténet közzelmúltjához kapcsolódik. *A Víz, víz, víz, víz. Az 1965-ös csallóközi árvíz publicisztikai és szépirodalmi anyagaiból* című kiadványba Presinszky Lajos gyűjtötte a korabeli napilapközleményeket, s iktatta be Hegely Ferencnek az eseményekről szóló könyvéből napi bontásban kiemelt passzusok mögé, Zalabai pedig a könyv harmadik ciklusát adó szépirodalmi szövegeket, illetve Do-

bos Lászlónak az első ciklust egymagában képező, az eseménysor felvetette társadalmi kérdéseket soroló cikkét rendezte. Azokra a gondolatokra rímelt e könyv Zalabai összeállította része, amelyeket annak idején az epika határainak kitágításáról mondott. Közössége 1949–1968 közötti történetének legdrámaibb eseménye volt az 1965-ös árvíz. Egész településeket – köztük Gútát, az ország akkori legnagyobb faluját, s fél Komáromot is elöntötte az ár. A mentési munkálatok, a gyors körgátemelés következtében „emberéletben nem esett kár”, de lakóházak ezek omlottak a vízbe vagy váltak lakhatatlanná, egész kisközösségek életkeretei mosódtak el, s a kitelepítettekben felidéződtek a diszkriminációs korszak élménykörei. Az árvíz egyszerre idéz történelmet és mítoszt – s bár a rá vonatkozó szépirodalmi anyag minősége ezt egészében nem igazolja, azt hiszem, Zalabai nem tévedett, amikor azt állította, hogy nagy regénytéma rejlik a tárgyban. Az a regény azonban, amelynek nyitófejezete éppen az árvíz színhelyén és időpontjában játszódik – Dobos László *Egy szál ingben* című munkája – noha a „szlovákiai magyar regény”-sorozat közösség-lekületi szempontból fontos darabja, végül szétolvad a részletekben. Cselényi Lászlónak a szlovákiai magyar lírában eredetinek minősülő szövegkompozíciója sem tudja megteremteni a mítoszt, ami a célja volt, de ezen is, s a többi szövegen, Tózsér Árpád, Ozsvald Árpád, Keszeli Ferenc, sőt Szitási Ferenc és Gyüre Lajos versén, Keszeli és Cselényi riportján, Bereck József novelláján is átüt az élmény intenzitása. Irodalmi értékkel mindegyik szöveg rendelkezik.

A Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994 című összeállítás a szlovákiai magyar társadalom friss, történelmi jelentőségű élményei dokumentálásának szándékával született meg. Egy évvel a „bársonyos forradalom” után a csehszlovákiai magyar kérdés a visszarendeződés hívei, a demokratizálódási folyamat megállításában érdekelt sovinszták – s részben a kommunisták – számára a hatalom megragadásának ürügye lett. A Matica slovenská törvényjavaslata a szlovák nyelv kizárólagos államnyelvvé tételére, s a magyar kitiltására a közéletből, egyszerre sértette az emberi jogokat s a föderalizált állam szövetségi alkotmányát. A tömegtudatmanipulációs mechanizmus törvényhozáásra kényszerítette a parlamentet. A kormány – amelynek a Független Magyar Kezdeményezés is a tagja volt – végül egy emberségesebb, de így is diszkriminatív nyelvtörvényt vitt keresztül, amely viszonylag szabad jogértelmezést tett lehetővé. A közlekedést irányító közigazgatási szervek, hivatkozva a törvény harmadik paragrafusának negyedik bekezdésére – „A községek és városok azon részei, az utcák, a terek, a középületek nevei és más földrajzi nevek a hivatalos nyelven jelöltetnek meg” – radikálisan begyűjtették a dél-szlovákiai településeken kirakott magyar helynévtáblákat, s ez végeláthatatlan parlamenti- és sajtópolémiát, demonstrációkat, polgári engedetlenségi mozgalmat váltott ki. A magyarok – az eljárás jóformán egyetlen önvédelmi rendszerüket, az önkormányzatiság elvét aknázták alá – konokul védték saját jogér-

telmezésüket: amit a törvény nem tilt, az megengedett. Kérdéses, hogy e vitában melyik értelmezés a helyes – Gyönyör József például szakszerűen érvelt amellett, hogy a törvényhozó szándéka a hivatalos nyelv kizárólagos érvényesítése volt –, tény viszont, hogy a nyelvtörvény nem volt összhangban más, érvényben lévő törvényekkel, sértette az emberi jogokat, és az Európa Tanács ajánlását – noha Csehszlovákiát annak fejében vették föl az ET-be, hogy tiszteletben tartja a kisebbségi és emberi jogokat. A magyar politikai erők ezúttal egységesen léptek föl a jogérvényesítés érdekében, világnézettől függetlenül. A névháború a magyar személynevek anyanyelvi szabályok szerinti bejegyzése körül robbant ki. Korábban hivatalos rendelet s az azt kiegészítő névjegyzék szabta meg, hogy milyen magyar utóneveket lehet adni az újszülötteknek, azoknak pedig, akik csak felnőtt korukban tudták meg, hogy az 1959-es törvény értelmében születésüket követően nevük anyanyelvükön is bejegyeztethető lett volna, a bürokrácia labirintusain át juthattak csak el – ha egyáltalán – nevük magyar változatának bejegyeztetéséig. A hölgyek esetében pedig kötelező volt a nőnemre utaló szlovák végződés (-ová) feltüntetése a névben. Végül mindkét kérdésben sikerült kiharcolni az emberi jogoknak, a magyar kisebbség politikai akaratának és a logikának is megfelelő törvényi szabályozást. E két vita magyar sajtóanyagából ad terjedelmes összeállítást e kötet, amely Zalabai szándéka szerint a „hagyományos grammatikai keretektől, a rutinszerű nyelvművelésből kilépő” nyelvtudományi ága-

zatoknak, pszicholingvisztikának, szociolingvisztikának, a „politizáló nyelvészetnek” is nyújt adalékokat, s így kapcsolódik az összeállító munkásságának a két anyanyelvi tárgyú műsor-összeállításában, *A hűség nyelvében*, illetve nyelvi vonatkozású, nyelvvédő cikkeiben manifestálódó folyamatába. Az utószó egyébként, helyesen, megadja a tárgyhoz tartozó, s a könyvben nem szereplő, 1993-ig publikált cikkek bibliográfiai adatait is. Ellentmondásos viszont, hogy az 1990–1993-as évek esetében hét sajtótermékre, 1994-re vonatkozóan viszont csak az Új Szóra terjedt ki a kutatás. S meggondolandó, hogy a szlovák sajtóközleményekből nem kellett volna-e kiemelni azokat, amelyekből körvonalazhatók lettek volna a fő tendenciák. A válogatáshoz szolgáló alapanyag a Bibliotheca Hungarica tulajdona. A gyűjtemény első nagy nyilvános erőpróbája az a pályázat volt, melyben a „hontalanság évei”, a diszkriminációs korszak élményeinek megírására, illetve korabeli írásos dokumentumok beküldésére szólították föl a kortanúkat. A pályázati anyagból összeállított könyv céljára és jellegére, s Zalabai ezzel kapcsolatos munkájának összetett voltára mutat rá az előzéklap: *„Magyar jeremiád. Visszaemlékezések, versek, dokumentumok a deportálásról és a kitelepítésről, 1946–1948. Összeállította, a pályázati felhívást, a pályázatértékelő szövegeket és a verskommentárokat írta Zalabai Zsigmond.”* A korszakról született történelmi monográfia, megjelentek dokumentumgyűjtemények, s Tóth László és Molnár Imre az ezen évekre vonatkozó népi források egy részét is

közreadta már. A népi emlékezet megőrzésére, produktumai összegyűjtésére és értékelésére viszont a Bibliotheca Hungarica tette a legátfogóbb kísérletet. Esztétikai érvényessége viszonylag kevés szövegnek van (jórészt inkább dokumentatív hitelük) – elsősorban a versek kisebbik hányadának. Ezek viszont alkalmat szolgáltattak Zalabainak arra, hogy átgondolja a szlovákiai magyar irodalom történetének már egyébként is megingott periodizációját. Egyik tanulmánya idevágó passzusa szerint a diszkriminációs korszakot, éppen e népi források okán – melyek mindenképpen hitelesebbek az ötvenes évek verseinél – önálló irodalomtörténeti szakasznak tekinthetjük.

Az említett tanulmány Zalabai *Irodalom és „iroda-lom”* (1997) című könyvében jelent meg. A kötetecskét az összeállító, Tóth László, joggal nevezte „kaleidoszkópnak”, amely „szemelget” Zalabai kötetben meg nem jelent „tanulmányai, vitacikkei, emlékbeszédei, esszéi, elemzései, kispublicisztikái, nyelvművelő jegyzetei és különböző alkalmakból adott interjúi” között. Az idézett fülszöveg szinte több műfajt, -formát jelöl meg, mint ahány írás a kötetbe belefért. Azok közül, amelyekre e kismonográfiában utaltam, itt szerepel az említetten kívül még a szlovákiai magyar gyermekirodalomról írt második, a *Csipkerózsika – ébredőfélben?* főcímű tanulmány, az 1979-es költészet-vitában született vitacikk, Zalabai kisebb, *A büség nyelvében* szereplő nyelvvédő cikkei (közös cím alatt), egy tanulmány irodalmi és tájnyelv kapcsolatáról, tisztelgő beszédek Széchenyi és Bartók emléke előtt, melyek kijelölik

az összmagyar kultúrához való kapcsolódási pontokat. Két interjú zárja a könyvet. Az egyikben Melaj Erzsébet Zalabai Fábry-díja kapcsán a rendszerváltás utáni tevékenységéről faggatja az író, a másikban Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván tesz föl kérdéseket, melyek alkalmat adnak a pályakép vázlatos összegezésére.

5

1995-ben jelent meg Zalabai *Verstörténés* főcímmű, nemzedéke lírikusairól, a nemzedékét követő költői csoportok tagjairól s a nemzedékköziokről szóló hosszabb-rövidebb tanulmányainak, jegyzeteinek, recenzióinak, sőt néhány lektori jelentésének elméleti fejezetekkel ötvözött, három tanulmánypillérre épített, sajátos szerkezetű irodalomtörténi monográfiává szerkesztett produktuma, a tárgykör eddigi legteljesebb, tudományos igényű földolgozása. A cím arra a fölismerésre utal, hogy a szintézis megírásához még nincs távlat, s hogy nem csupán maga az irodalom folyamatszerű, hanem ilyennek kell(ene) lennie az irodalomtörténet-írásnak is. A líra vizsgálata mellett a szerző fontosnak tartja a kritikai közgondolkodását s a kettő egymásra gyakorolt hatását is. A könyv első pillére, a *Verstörténés, kritikátörténés I., avagy Újabb ars critica*, éppen egy ideális kritikai közgondolkodás elméletét vázolja föl. Zalabai nem tér el a könyvem bevezetőjében leszögezett alapelveitől, sőt a korábban alkalmazott kritikusi módszerét is érvényesnek tekinti. Vállalhatónak bizonyulnak a húsz évvel, tíz évvel korábbi, kifinomult elemzéstechnikán, erudíción alapuló, mitológiai, néprajzi, művelődéstör-

téneti, filozófiai, sőt fizikai utalásokkal átszótt tanulmányaiba foglalt ítéletei, melyekben a befogadásesztétika szempontjai is helyet kapnak. A történeti folyamatok pregnánsan kirajzolódnak a pillér-fejezetekből; a szerző fölvezet az irodalomszociológiai háttérrel, s elvégzi „a kritika kritikája”-t is: az 1989-ben lezáruló korszak utolsó éveiben kidolgozott, a hetvenes évek második felében, s a nyolcvanas években indultakról írt terjedelmesebb dolgozataiban rámutat a költőkre vonatkozó kritikai irodalom esetenkénti pártideológiai ihletettségére és szakmai megalapozatlanságára. Tanulmányok, portrék, recepciótörténet rétegződik egymásra a kisesszé-betéteket magában foglaló jegyzetapparátussal, s a tárgyalt költők vonatkozásában az eddig legterjedelmesebbnek minősíthető bibliográfiával záruló könyvben. Végleg kiderül, hogy Zalabai még saját nemzedéke költői eredményeit sem foglalta össze eddig végleges érvénnyel. Közülük Tóth Lászlóról, Varga Imréről, Kmeczkó Mihályról, Kulcsár Ferencről, Keszeli Ferencről, Szitási Ferencről, Mikola Anikóról írt kisebb-nagyobb elemzéseket (néhányikra a maga helyén utaltam is). Korábban sejthető volt – s utóbb ezt le is írta –, hogy dédelgetett terve nemzedéke négy tagja költői munkásságának (kis)monografikus számbavétele. E négy munkából egyetlenegy készült el – a finom megfigyelésekben, lélektani elemzésekben gazdag Mikola Anikó-tanulmány, amely egészében beilleszkedik a kötetbe. Varga Imre, Kulcsár Ferenc, Tóth László első könyveit Zalabai nagy apparátussal vizsgálta – az elsők között értelmezte helytállóan –, további munká-

ikről viszont vagy semmi sincs a *Verstörténés*-ben, vagy csak töredékek. Megdőlt ugyanakkor az a dogma is, hogy Zalabai egy-másfél évtizeden át egyáltalán nem értelmezte a líra akkori állapotát. A kötetben ugyanis az 1989 előtt föllépő utolsó csoportok-vonulatok eredményei is mérlegre tétettek – nemegyszer kéziratból publikált tanulmányokban, több kötet alapján íródott remek portrévázlatokban, s éppen ezek tűnnek a legátgondoltabb alfejezeteknek. A nemzedékközi alkotók közül – a rájuk vonatkozó történelmi-elméleti bevezetőt követően – Kövesdi Károlyról, Barak Lászlóról, illetve a kritikusan szemlélt Varga Erzsébetről írt terjedelmesebb portrékat a szerző, Balla Kálmán számára rokonszenves lírájáról pedig egy kisebb recenziót és egy lektori jelentést ad közre. Beiktatta a könyvbe az általam már idézett *Egyszemű éjszaka – kétszemű kritika* című tanulmányát Varga Imréék csoportjáról s a *Próbaút a parnasszusra* című, 1987-es előadását az Iródia-nemzedék lírikusairól. Az utóbbiak közül Krausz Tivadarnak, Hizsniai Zoltánnak, illetve a tőle alkatilag meglehetősen különböző, világképét természettudományi fölismerésekre építő s létfilozófiai lírát művelő Farnbauer Gábornak szentel értő tanulmányt. A nemzedéktársainál fiatalabb alkotókról írt portréiban majdnem minden esetben biztonsággal mutatja föl az említettek lírájának máig képviselt, illetve – mert Balla Kálmán azóta nem publikál – máig érvényes jellegzetességeit.

A kötetet egységessé teszi voltaképpen tárgya: a szlovákiai magyar költészet 1970-ben, az *Egyszemű éjszaka* megjelenésével kezdődő beszéd-

mód-váltása. A líra korábbi állapotát – ahogy azt a szerző nagydoktori értekezésének téziseiben összefoglalja, „a konvenció gyakorlata határozta meg. A radikális paradigmaváltás, az invenció esztétikájának zavarokkal is járó, üresjáratokat is magával hozó, ám letisztult formájában nem lebecsülendő értékeket teremtő, a magyarországi kritika által is elismeréssel fogadott érvényesítése a felvidéki magyar líra alakulásának, fejlődésének a történetében soha korábban nem tapasztalt mértékben változtatta meg költészetünk jellegét – a tájainkon a korábban honos »beszélő költészet«-tel szemben (Tózsér Árpád kifejezése), a hagyományos érzelemkifejező, alanyi, »realista«, »valóságtükröző« költészettel szemben teret követelt magának az ún. »kreációs líra« (H. Markiewicz), amely a költeményt immár nem szimplifikált-realistán vagy ideologikus-realistán felfogott tükörnek tartja, hanem inkább öntörvényű, a maga immanens belső törvényszerűségeihez igazodó »világ-szimbólum«-nak, »világ-metaforá«-nak, »világ-hasonlat«-nak, a narratológusok manapság gyakran használt szavával: »lehetséges világ«-nak, Cs. Gyimesi Éva kifejezésével élve: »teremtett világ«-nak. Ebben a jelenségben, ezekkel a szavakkal ragadható meg a konvenció esztétikájával szembeszegülő innovációs esztétika lényege; azé a líraértelmezése, amely 1970 óta olyannyira átalakította a szlovákiai magyar költészetet – a hosszúra nyúlt konszolidáció kedvezőtlen irodalompolitikai körülményei ellenére is! – hogy, legalábbis ami az esztétikailag jegyzendő-számon tartandó teljesítményeket illeti, ma már ez mondhatja magáénak a vezető szerepet.”³⁸

Mentség

1998. február 12. A somorjai Bavária étteremben nemigen talál ülőhelyet, aki későn érkezett; igaz, azok közül is sokan fölállnak, akik ültek eddig. Az ötvenéves Zalabai Zsigmondot köszönti egymás után a város szlovák polgármestere – aki reméli, hogy jobbra fordul a szlovákiai magyar kultúra sorsa –, majd egy-egy képviselője révén a pozsonyi magyar nagykövetség, a Magyarok Világszövetsége, a Rákóczi Szövetség, Ipolypász-tó, a szülőfaluja... s barátai, bár ők inkább már bor mellett, míg Zsiga sorra járja az asztalokat, s dedikálja a magyar nyelvről szóló írásokat tartalmazó *Koszorúk* című könyvének bibliofil példányait. A könyvet betegsége alatt állították össze, gondozták, s születésnapjára jelentették meg barátai: Huszár László, Bárdos Gábor, Végh László. Ez a könyv még mindig a régi termésből való. A képzettársítások már fölcillannak, de Zsiga még nem tud írni. Dedikálni tud. Nemcsak a nevét firkantja a könyvbe néhány semleges szó alá: gyakran egy-másfél oldalnyi, s mindig személyre szabott szöveget ír. Mindenkit számon tart, és mindenre emlékezik. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy ma ennyien jöttek el ide, írók szerkesztők, közéleti emberek, régi munkatársak, ünnepelni őt. Talán csak én érzem úgy, hogy kilógok a sorból; most akarok pontot tenni annak a könyvnek a végére, amelyik róla szól. Ha ez a könyv csak azért jelenne meg, mert Zalabai éppen most ötvenéves – ez a szerző és kiadó reménytelen provincializmusá-

ról vallana. Nem erről van szó. Könyvet nem azért kell írni valakiről, mert „megérdemli”. Ha nem azért, mert hiteles kortanú volt. Nem gondolom azt, hogy könyvem irodalomtörténeti tárgyú volna. Azok a kérdések, amelyekre kitértem benne, a kisebbségtörténet részét képezik.

Zsiga dedikál. Ma itt, a Baváriában, barátainak és „harcostársainak”, tegnap talán éppen a Derby nevű vendéglátó-üzemegységben, ahol régebben sűrűn léptek asztalához a melósok, akik meg akarták szerezni valamelyik könyvét, amely az ő sorsukról szól, vagy hiteles forrásból akarták megtudni egy-egy szlovák szakkifejezés magyar megfelelőjét. Ez Zsiga: egyik nap a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében ismertette doktori téziseit, másnap egy falu népének beszélt az irodalom vagy a közösség történetéről, harmadnap a köldökcsapról azoknak, akik betértek egy sörre a Derbybe. Hajlamos lettem volna kérdésekkel zárni e könyvet: Mekkorra közvetlen, mérhető hatása volt Zalabai munkásságának az olvasókra, nemzettöredékére vagy az összmagyar kultúrára? Sikert-e visszaforgatni a kultúrába mindazokat az értékeket, amelyeket összegyűjtött, amelyeket megalkotott? S hol van az a kritériumrendszer, amely alapján erre válaszolhatunk? – kérdeztem volna, minthogy szkeptikus vagyok. Kétségtelen, hogy olykor meghökkent valami. Például Zalabai könyveinek összpéldányszáma: saját munkái, ha nem tévedek, 28 300 példányban jelentek meg és fogytak el – ebből 8000 Magyarországon –, ami, tudományos munkák lévén, nem jelent keveset. Még meglepőbb az eredmény, ha ehhez

hozzászámítom az összeállításait: az összpéldányszám meghaladja a száznegyvenezeret. S elvétele lehet látni a könyvesboltokban egyet-egyet a munkáiból.

Közhasználatú lett néhány szívéhez nőtt szókapcsolata. *A Csallóköztől a Bodroghöz* – így jelölik a szlovákiai magyar területsávot mindenfelé. A faluprogramokat pedig általában *Hazabíró a harangszó* címmel szervezik ezeken a tájakon. „Akciórádiusa” a népneveléstől, a népműveléstől, a hagyománymentéstől a stilisztikán át a tudomány- s az alapítványszervezésig terjed. S e széles fronton való megnyilvánulásainak legfőbb jegye: a koherenciája. Ezért vagyunk itt ennyien a Baváriában, s ennek szól itt a figyelem. Ezért a remény, hogy Zalabai a jövő héten újra tanítani fog, s tető alá hozza azt a három-négy monográfiát, amit megígért.

1998. február 13. Még akarok kérdezni tőle néhány dolgot e könyvhöz, tisztázni egy-két apró adatot, de arra, hogy választ kapok, már alig van esély. Szemem láttára készül átvenni fölötté a hatalmat a „magyar mélékór”.

Este Vontszemű József, történelmi csallóközi cigányprímások utóda húzza nekünk – és azt hiszem, magának is. Füst Milán-arca van. A dolgozószobában viszont Ady-hangulat.

Zalabai, nem úgy, mint más ember – megfontoltan mulat. Nem azt énekeljük, ami épp az eszünkbe jut, elvégre egy kitűnő pedagógus a vezér. Zsiga vaskos füzetet kerít elő, talán kétszázötven dalszöveg van belejegyezve, s differenciálva fűjük reggelig sorrendben a kuruc-, a

betyár- s a többi dalokat. Emelkedik a hangulat; már én sem gondolok arra, hogy esetleg nem látom többé a lányaimat s a fiamat. Csönd van különben, csak az öreg cigány vonóján szikrázik a fény. Hamarost zuhogni fog az égből valami.

Az utolsó lustrum

Ötvenöt éves korában, 2003. december 26-án hunyt el, Somorján helyezték örök nyugalomra. E könyv második, bővített kiadása – tudomásul véve a pálya lezárult voltát – Zalabai utolsó öt évében megjelent munkáinak figyelembevételével egészíti ki teljesítményének listáját, az első végső mérleget megvonva.

E kismonográfia 1998-ban megjelent kiadásába, a főszöveg utolsó mondatába már bele volt kódolva ez a vég; természetesen csak távoli, múló és sötét fenyegetésként. Azok, akik mellette voltak, tudták Zalabairól, hogy élni és dolgozni akart. Azt is, hogy ennek a kettőnek csak együtt van számára becse. Sejtettük, illetve tartottunk tőle, hogy ami hátra van, nem lesz számára lakodalmas út, de az, hogy végleg átfordulhat a mérleg, csak futó pillanatokra döbbsent belém. Erről többet nem jegyzek föl ide.

A 2000-ben Szilvássy Józsefnek adott és a Katedrában megjelent interjújában Zalabai még változatlanul a terveit sorolta, eddig az időpon-tig keveset adott föl belőlük. A készülő Szenczi Molnár-összeállítás mellett még számos munkát sorolt föl; inkább idézem, amit erről mondott, mert van e tervek között olyan, amelynek jellege nem világos; nem mindig derül ki, tanulmányról vagy összeállításról van-e szó. Rögzítsék tehát az ő szavai azt, amit tudni lehet róluk: „...szeretném mielőbb kiadni Kassák Lajos érsek-újvári és szlovákiai kapcsolatait nyomon követő munkámat, és kiadóra vár öt antológiám is.

Ebből kettő a magyar történelem verses felvidéki megjelenítése, esszékkal, magyarázatokkal, adatokkal kiegészítve. Összegyűlt egy felvidéki protestáns és egy katolikus antológia is. Ötödiként pedig *Magyar Bohémia* címmel azt a mintegy kétszáz magyar verset szeretném közreadni, amelynek cseh vonatkozása és kötődése van. Kéthárom szöveg-összeállítással tartozom Hont megyének. Még hatvanon innen szeretnék letenni az asztalra két-három olyan alapművet is, mint amilyen a *Tűnődés a trópusokon* volt. Szeretnék egy történeti trópusant írni, mert ilyen magyar nyelven nincs, miként alapos magyar stilisztika sincs, ezért ezt a hiányt is szeretném pótolni. Szeretnék egy erotikus szimbólumszótárt is összeállítani, mert ilyen jelképekben rendkívül gazdag a magyar népköltészet.”³⁹ Az egy évvel korábban K. Cséfalvay Eszternek adott interjúbán azt nyilatkozta még, hogy az Ipolypásztóról szóló falurajzat trilógiává szeretné kiegészíteni, s hogy *A kifordított ember* címmel „a depresszió természetrajzáról” is írni szeretne még.

Úgy látszik tehát, hogy a nemzedéktársairól szóló kismonográfiák megírásának tervét ez időkben talán föladta már. A Kassákról szóló munka tudomásom szerint nem készült el; az Irodalmi Szemlében közölt *Filosznapló*-részletéből arra következtethetünk, hogy a Lilium Aurum Kiadónak akart összeállítani egy könyvecskét Kassák felföldi vonatkozású írásaiból, s nyilván ezek elé írt volna terjedelmesebb tanulmányt. Ebből csak néhány filológiai megjegyzés látott napvilágot. Ehelyett a felföldi kötődésű költők közül egy jóval kisebb súlyúról írt dolgozatot: Sajó Sándor-

ról, előszóként egy szintén a Liliom Aurumnál megjelenendő Sajó-kötethez. (Igaz, ebben nem mitizálja a költőt – de e tanulmánynak inkább csak a helyi vonatkozású irodalmi jelenségek egyikét regisztráló szerepe lehetett.) A „kiadóra váró öt antológiá”-ból mindössze egy jelent meg, a *Verses magyar Bohémia*. A többiről nekem nem beszélt; nem tartom kizártnak, hogy a felföldi tárgyú nagy versgyűjteményét, vagy annak egy részét bontotta volna tematikus csoportokra. Mert, amint arra e könyv első kiadásában is utaltam már, hosszú időn át gyűjtötte a felföldi témájú magyar verseket, a lehető teljességre törekedve, talán azért is, hogy egybeláthatók legyenek e nyelvváltozatok; tudta ugyanis, hogy a közösségi emlékezet nem feltétlenül elvszerűen szelektál. Az egyébként, ha a hagyatékból esetleg nem kerülnek elő elkülönített egységekként e válogatások, nem azt bizonyítja majd, hogy Zalabai a levegőbe beszélt. Egyszer említette, hogy több antológiáját is negyedóra alatt állította össze; ez nem úgy értendő, hogy ennyi időt szánt egy-egy könyvre, hanem úgy, hogy a többször, sokáig, több menetben böngészett-rendszerezett anyag már ott volt a fejében, s aztán csak le kellett emelni a polcról a kiszemelt opuszokat. A történeti trópustan is több éves terv lehetett; én úgy emlékszem, a múlt évtized közepe táján a középkori és/vagy a kora újkori magyar költészet trópusainak elemzésére készült. Az erotikus szimbólumszótárról annyit tudok, hogy a szemiotika e témába vágó szövegei (nem egy kéziratot szakdolgozat, disszertáció is) már 1998 környékén ott tornyosultak a dolgozószobájában.

Ezután azonban már csak néhány kisebb tanulmány került ki a keze alól. Visszaemlékezése egyetemi tanári éveire, azoknak az akcióknak a részletes taglalásával, amelyek révén a diktatúra sokáig megakadályozta, hogy az egyetemre kerüljön, egy méltatás Szeberényi Zoltánnak a kilencvenes években megújult munkásságáról; a többi, cikkek, glosszák, forrásközlések, filológiai és szövegtani följegyzések, főként az Irodalmi Szemlében megjelent sorozatában, a *Filosznaplóban*.

Egyetlen, saját írásaiból álló könyve ebből az időből *A Látók Titka*. Néhány hónappal az ötvenedik születésnapja után jelent meg, s válogatott írásai voltak benne. Nincs módom arra, hogy méltassam az összeállítás érdemeit; az ugyanis nagyrészt a saját munkám. Ha jól emlékszem, éppen a születésnap ünnepség előtt következett be Zalabai betegségének újabb kritikus szakasza, s a könyv megjelentetését tervező kiadó rám bízta a feladatot. Az alapot, amint azt a könyvzáró jegyzetben írtam is, az a Zsiga által fénymásoltatott cikkgyűjtemény képezte, amely kötetben meg nem jelent írásokat – javarészt kisebb cikkeket – tartalmazott; ebből értelemszerűen nem lehetett reprezentatív könyvet összerakni. Valószínűleg Zalabainak sem ez volt a szándéka. Miután már világossá vált, hogy a munka rám hárul, folyamatosan egyeztetni próbáltam vele. A könyv szerkezetét ismerte tehát, s nagyjából azt is tudta, hogy mit akarok besorolni a kötetbe.

Azt tartottam helyénvalónak, ha a kész kötet fölvillantja az életműnek legalább a körvonalait. Tekintettel arra, hogy Zalabai legsikerültebb vers-

elemzéseit a három évvel korábban megjelent *Verstörténés* tartalmazta már, luxusnak tartottam volna, ha ezek egy részével újra megtöltünk egy kötetet, amikor több tucat olyan írás is a kezünkben van, amely egy vagy több évtizeddel azelőtt jelent meg utoljára. S minthogy a három fiatal(abb) költőgeneráció jelentős alkotóiról szóló portrék így eleve kimaradtak a válogatásból, ki kellett hagyni egy olyan elemzéscsoportot is, amelynek tárgya a korábbi generációk jelesebb tagjainak lírája volt. Ugyanis Zalabai – pályája elején, illetve első felében – nemzedéktársaién kívül szakszerűen elemezte például Ozsvald Árpád és Veres János köteteit is. Ezek az írások egyik könyvében sem jelentek meg, jóllehet a folytonosság szempontjából lényegesek, s ezek az életművek az általa módszeresebben vizsgált líravonulat előzményeiként, a lehetséges motívumátfedések miatt is méltók a figyelemre. Így azonban, hogy a *Verstörténés* darabjai kimaradtak *A Látók Titká*ból, ezeknek a kritikáknak a besorolása sem jöhetett szóba.

A válogatott kötet négy ciklusból áll; a harmadik az irodalomé. Ide azok az átfogó tanulmányok kerültek – köztük olyan is, amelyik e végleges formájában Csehszlovákiában még nem jelent meg –, amelyek folyamatában ragadják meg a második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar irodalmat, pontosabban elsősorban a lírát, aztán a gyermekirodalmat, s néhány írás olvasható itt az epikáról, illetve besoroltam a „valóság”-irodalomról szóló, főntebb utalt tanulmányt is, továbbá olyan szövegeket, amelyek az irodalommal mint nyelvi jelenséggel foglalkoztak; így például a

ciklus nyitódarabjaként a *Gondolatok két hírvers nyomán* című írást, mely a hontalanság éveinek megrázkódtatásait rögzítő spontán versszövegekre reflektál. Az első ciklusban Zalabai Zsigmondal készült interjúk olvashatók; Tóth Lászlótól például megkaptam azt a terjedelmes szöveget, melynek egy töredéke jelent csak meg korábban, s melynek érdekessége és nívója, hogy egy háromszereplős beszélgetést rögzített: a harmadik résztvevő Rudolf Chmel volt. Tóth 1989 körül, a „bársonyos forradalom” előtt készítette párhuzamos interjúkból álló sorozatát, melynek darabjaiban egy-egy szlovák és magyar alkotót faggatott ugyanazon témakörökről; e darabban Zalabai és Chmel nyilatkozik irodalmi kontextusokról, a nemzeti kisebbségek problematikájáról, s természetesen a csehszlovákiai magyarságról és kultúrájáról. Méltán lehetett ez a szöveg az egész életmű bemutatására szolgáló válogatás egyik bevezetője.

A második ciklus Zalabai faluélményéhez kapcsolódik: közösen választottunk ki néhány jellegzetes, fontos korszakokat idéző részletet a falumonográfia két kötetéből, ezek elé került a szülőfölddel való viszonyát érintő első írása, a *Történelem – szélárnyékban*, amely, amint írtam is, *A Csallóköztől a Bodroghöz*ig című, általa szerkesztett antológiában jelent meg, s e részleteket a falumonográfiának az 1945–1948 közötti korszakról szóló része zárta le, amely megírása idején nem láthatott napvilágot: a Tiszatáj közölte 1994-ben. Ez a szöveg nyilván beépült volna a falukönyv tervezett harmadik, „a húszas években született nemzedék” életútját földolgozó kötetébe.

Utolsó ciklusként húsz rövidebb – irodalom-publicisztikai, közéleti – szöveg, Zalabaival készült kisinterjú szerepel a kiadványban, abból a bizonyos fénymásolat-gyűjteményből. Ezek közül az írások közül néhány a „csehszlovákiai magyar irodalom”-nak a magyarországihoz és a „csehszlovák”-hoz való viszonyával kapcsolatos,⁴⁰ többnyire pedig az irodalom- és intézményszervezés, könyvterjesztés, az oktatás témájával függenek össze – ott van köztük a *Losonci káté* is –, van köztük olyan, amelyik a hetvenes évek közepén készült, legtöbbjük pedig a kilencvenes évek első felében; a legfrissebb írások – az azonosítható dátumozásúakról beszélek – 1995-ben íródtak.⁴¹ Lát-ható talán az eddigiekből, hogy Zalabai több „alkotói területének” keresztmetszetét szerettem volna fölvázolni, amellet, hogy fontos írások újraközlésére láttam esélyt. Arról, hogy e szándékom egyébként méltányolható lett volna-e, nem győződhettem meg; a magyarországi és a szlovákiai kritikairodalom ugyanis – így vettem észre akkor – tudomást sem vett a könyvről. Valószínű, hogy azóta sem méltatta vagy bírálta senki – Bereck Zsuzsa bibliográfiájában nem találtam rá vonatkozó tételt.

Kettő készült el Zalabai fönt felsorolt, nagyobb horderejű szerkesztői munkái közül. Elsőként a *Szenczi Molnár Albert emlékezete* című vaskos kiadvány; a zsoltárfordító iránti tiszteletének újabb dokumentuma, amelynek tervezett kiadásáról már korábban szóltam. Szenczi személyisége testesíthette meg számára azt az alkotó magyar – a „nemzetiségismeret” által felölelt tájon otthonos – értelmiségit, aki

azonnal reagál a friss nyugat-európai szellemi áramlatokra, akit vonz az ismeretlen világ, de odakünn is, részben legalább, itthonra dolgozik; adott esetben az itthoni eszmék érvényességét igazolja – mint Szenczi Molnár Albert a Bocskai-apológia németföldi kiadásával. Ebben a kötetben adja közre Zalabai harmadízben az általa komponált Szenczi Molnár-önéletrajzot. A kötet első ciklusának – mely éppen az életpályát óhajtja idézni – ez a gerince, ez egészül ki különböző típusú szövegekkel, Benedek Elek ifjúságnak szánt kis Szenczi-életrajzával, Féja Géza esszéjével, illetve a Tóth-Máthé Miklós regényéből kiválasztott fejezetekkel. Így többféle érdeklődési körbe, illetve több korosztályhoz tartozó ember számára teszi Zalabai olvasmánnyá ezt a tartalmában oly gazdag emlékkönyvet. A második ciklus a Szenczi által művelt diszciplínákról és műnemekről szól, a reneszánsz költőről Tőzsér Árpád emlékezetes tanulmányát, költészetének utóéletéről Varga Erzsébetét tartalmazza, közli Szathmári Istvának 1972-ben Szencen elhangzott előadását az életmű nyelvészeti vonatkozásairól, Csanda Sándor összehasonlító tanulmányát a Szenczi-zsoltárok szlovák fordításairól, P. Vásárhelyi Juditét az imádságfordító Szencziről, s mindezek előtt Kovács Sándor Iván *Szenczi Molnár Redivivus*-át a reneszánsz költőről, annak nyugat-európai, főként itáliai élményeiről. A harmadik ciklus főképpen a líráé – egymást váltják a Szenczi-féle zsoltárfordítások meg a költő egyéb szövegei s a XX. századi magyar költészet őt idéző versei.

A filológus és a komparatista nyilatkozik meg az utolsó, a Szilvássy-interjúban említett Zalabai-kiadványban; a *Verses magyar Bobémia* nem pusztán versgyűjtemény. A klasszikusainktól, a kora újkori kisebb rangú, de a témában otthonos költőktől a szlovákiai magyar líra legfiatalabb nemzedékéig terjedő szerzői körből összegyűjtött valóban csaknem kétszáz – együtt a két nemzet, múlt, kultúra csaknem hét évszázados egymásba szövődését, egymásból is fejlődő voltát bizonyító – verset az összeállító történelmi, irodalomtörténeti, életrajzi vonásokból szerkesztett, szerzői világképeket fölvezető, kapcsolatrendszeret átvilágító kisesszével és jegyzetapparátussal látta el, megrajzolván a két nemzet költészeti s részben esztétikai vonatkozású kapcsolattörténetének egész keresztmetszetét. Ebből a kötetből is egy terjedelmesebb tanulmány nőhetett volna ki, hiszen annak a filológiai munkának, amelyen ez a dolgozat épült volna, a túlnyomó részét Zalabai elvégezte. A kortárs lírikusokhoz levélben fordult, kérve, világítsák meg cseh tárgyú verses szövegük életrajzi-lélektani hátterét – e levelekből nemegyszer idéz is; máskor meg maga bontja ki a háttér-információkból a cseh vonatkozásokat bizonyító anyagot. Így illeszti be Simkó Tibor *A hajnali búszak* című versét – melyről szerzője ezt nyilatkozta: „szimbolista vers, nem emlékszem, hogy konkrét élmény hozta volna ki belőlem” –, balladás tömörsége, motívumai, kulcsszavai (s nyilván szerzőjének a kötetben más helyütt ismertetett, cseh földön nyert tapasztalatai) okán a gyűjteménybe. Zalabai számára ugyanis a vers a Fe-

hér-hegyi vereség után Magyarországra menekült cseh protestánsokat eleveníti meg. Az egész – a német császárok *Rímes krónikájából* fordított költeményekkel, valamint Ilosvai Selymes Péter versével nyitó, Bolemant Lászlóéval záruló – gyűjtemény ugyanis a történelmi érintkezések-kapcsolatok kronológiája szerint halad, nem feltétlenül a szövegek megírásának vagy közzétételének ideje szerint, így következhet egymásra Madách Imre és Tőzsér Árpád egy-egy szövege, majd Bocatius János három verse. Nem hagyta ki az összeállító a válogatásból azoknak a korszakoknak a verses emléanyagát sem, amelyekben a két nemzet – illetve a két nemzet államai – ellenséggként álltak szemben egymással. Azok, akik a kilencvenes évek kisebbségvédő szövegeinek határozottságát esetleg túlzottnak tartották, most talán meglepődhettek azon, hogy Zalabai a keretszövegekben milyen nyilvánvalóan (de taktikai mellékszövegek nélkül) törekszik az egyensúlyra: A magyarok számláján a legnagyobb tehertételként ott van Zsigmond király husziták elleni hadjárata, a csehekén pedig a hontalanság éveinek korszaka, 1945–1948/49. (Az utolsó évekből származó egyik kisebb közleménye bizonyítja továbbá, hogy a magyar–cseh, magyar–szlovák kapcsolatok ápolása nem szólamszerű nála; e nemzetek szellemi javai közvetlenül is megérintették, a sorsává váltak. 2000-ben a bazini pszichiátrián megszerette és lefordította a csoportterápiák keretében elhangzó szlovák népdalokat, műhelyforgácsszerű jegyzeteivel kísérve közre is adta az eredeti és a magyar

változatukat, remélve, hogy esetleg „magyar ajkakon is felcsendülnek majd”.)

A *Verses magyar Bohémiát* Zalabai Rákos Péternek ajánlotta, s talán ez a gesztus volt az egyik utolsó fontos kapcsolata az irodalomelmélettel, az utolsó kötések egyike, mely a megíratlan munkáihoz kapcsolta. Részletes tanulmány nem csak ebből az anyagból nem nőtt ki, hanem a másik, a felföldi versgyűjteményből sem, de abból is napvilágot látott egy – igaz, vékony, bolti forgalomba nem került, s mindössze ötven példányos – kiadvány. Ez pedig egy másik általa tisztelt irodalomtudós nevéhez kapcsolódott, tanáraéhoz, Zeman Lászlóéhoz, akinek hetvenötödik születésnapjára összeállította az eperjesi témájú, illetve vonatkozású versek sorozatát. (A valamivel több mint kéttucatnyi opuszhoz Végh László válogatott a történelmi Eperjest idéző képanyagot.) Ez már Zalabai utolsó hónapjainak produktuma, mondják, ezt a munkát is szinte mániákus gyorsasággal, de vitázva-pörölve végezte el. *Filozsnaaplő*jának utolsó bejegyzései halála után jelentek meg az Irodalmi Szemle 2004. 1. számában; ott a neve, fekete keretben, s alatta a rövid jegyzettel ellátott, kéziratból közölt, a XVIII. századból származó „barokkos halálvers”. De az összefüggés talán mégsem ilyen nyilvánvaló. 2003 nyarán a pozsonyi magyar tanszék hírvers-pályázatát megkapva tollat fogott, s három évtized elmúltával újra verseket írt, pontosabban (remek) rigmusokat fabrikált. Nem emlékszem egyetlen írására sem, amelyen legalább elmosolyodhattam volna, barátai sírversei voltak az első ilyen opuszai. Ott vannak

köztük azok is, amelyeket önmaga sírja fölé írt, így a *Weöres-szemmel, kancsalul* is:

„Zalabai! Zalabai! ü!
Valahai! Valahai! ó!”

Amikor ezek a sorok a kezembe kerültek, három hónapja nem élt már.

*

Végezetül még két – a személyén túli – jelenségről, röviden. E kismonográfiáról első, 1998-as megjelenése után (tudomásom szerint két recenzió jelent meg róla, Dusza Istváné a Csallóközben és Szabó Józsefé az Új Dunatájban) kevés visszajelzést kaptam. Az egyiket Balázs Bélától, akinek könyvéből a normalizáció hivatalos nyelvezetét tükröző passzust citáltam. Meltánytalannak tartotta azt a képet, amit könyvem róla sugallt. Részben azért, mert ő mindig is baloldalinak tartotta magát, de nem volt híve a diktatúrának, részben azért, mert amit írt, a magyar kisebbségi közösség érdekében írta. Noha a baloldal-jobboldal meghatározások gyakran tévesek és e címkék szinte kivétel nélkül definiálatlanok, abban megegyezhetünk, hogy a baloldálnak van számos olyan áramlata, amelynek képviselői nem árulnak egy gyékényen a kommunista diktatúra ideológusaival, sőt, amelyek felszámolása a diktatúra megteremtésének előfeltétele volt – gondolkodok itt elsősorban a klasszikus szociáldemokráciára. De a szocdem irányzatok fellazítása részben belülről kezdődött, a kriptokommunisták révén. Nem lényegtelen az sem, hogy a szociáldemok-

raták a legtöbb szovjetizált országban még annyi ellenállást sem tanúsítottak a kommunista rezsim idején, mint a liberális, illetve a népi „szekértáborok”. Az pedig, hogy valaki a normalizáció hivatalos ideológiáját terjeszti, s közben magában melengeti egy „tisztá baloldaliság” eszméit, nos, ez nem a hősies elszántság jele.

Azt sem vonom kétségbe, hogy akár Balázs Béla, akár mások meggyőződésük szerint közösségük érdekében tették, amit tettek – de azt nem várhatja el tőlem senki, hogy erkölcsi vonatkozásokban alacsonyabb mércét állítsak föl, mint az utókor, amely – ne adjuk föl a reményt – nemsokára mindannyiunkat megítél majd. Elhiszem, hogy a hatvanas–nyolcvanas évek funkcionáriusai gyakran erős nyomás alatt álltak; tudom, hogy az a világ úgy volt megszerkesztve, hogy mindenki ellenzékben *is* érezhette magát – a párttagok természetesen a párton belül. Ezért is lenne fontos, hogy akik akkor – vagy akkori megítélésünk szerint – *azon* az oldalon álltak, megírják a memoárjukat. Ha ezt a lehető objektivitással végzik el, ez a legfontosabb, amit a közösségükért tehetnek.

A leglényegesebb visszajelzés Bárdi Nándor barátomtól érkezett, aki azt állapította meg: föltűnő a csehszlovákiai és a magyarországi szellemi elit kapcsolatainak a könyvből áradó hiánya; mintha Zalabai és nemzedéke elszigetelődött volna a magyarországi irodalmi élettől. Ennek a megjegyzésnek a háttérében nyilván az az ismeret állt, hogy Zalabai a magyar irodalom egységében gondolkodott. (Amit erről a legfontosabbnak tartottam – utólag – elmondani, az a

kismonográfia új kiadásának utolsó fejezetévé előléptetett cikkemben olvasható.)

Kétségtelen, hogy Zalabai – s erről munkám elszórt utalásaiból, például az első kötete szerkezetéről, illetve a sokáig csak napilapokban olvasható, köteteibe be nem sorolt recenziókról szólókból azért nyerhet némi ismeretet az olvasó – kisebb-nagyobb intenzitással igyekezett számon tartani (legalábbis elolvasni) az össz-magyar irodalom újabb produktumait, de közvetlenül egyre inkább a Csehszlovákiában aktuálisnak ítélt jelenségekkel foglalkozott, szinte vészjósló következetességgel szűkítette le témáit. (Bár az elméletibb dolgozatainak hivatkozásai nem feltétlenül ezekhez kapcsolódtak elsősorban. Igaz, ezek száma is csekély az utolsó egy-másfél évtizedben. Szerepet játszhatott ebben az az elszigeteltség is, amelyet szigorú munkatempója s talán alkata mellett a rendszerváltást megelőző éveknek az a csehszlovákiai hatalmi rendelkezése is okozott, amely csehszlovák állampolgároknak a Magyarországra való utazását lényegesen korlátozta. Ő fontosnak tartotta az átgondolását, újraértelmezését az akkori magyar–magyar viszonynak, amely részben a magyarországi szakmai és közvélemény csehszlovákiai magyarok iránti – sokan így láttuk ezt akkor, és ma is úgy gondolom, ez nem volt alaptalan – nagyfokú közömbösségéből eredt. Az esetek aránytalanul nagyobb hányadában a felföldi írástudók keresték a kapcsolatokat a magyarországiakkal, ez fordítva kevésbé volt jellemző; a magyar kultúra centrumából a határon túlra irányuló figyelmet

nagyrészt az erdélyi helyzet kötötte le. Hogy ezt a nyolcvanas évek ottani állapotai igazolták is, éppen Zalabai 1989. decemberi cselekedeteivel is alátámasztható. Érzésem szerint ő az erdélyieket alkatilag önmagához, közössége tagjaihoz közelebb állónak érezte, mint a magyarországiakat (ez nem volt egyedi jelenség a határon túli magyarok körében), de – amint egyszer említette – korábbi, 1989 előtti romániai útja alkalmával egyetlen íróemberrel sem sikerült találkoznia. Valamikor össze kellene gyűjteni a szellemi elit – szerintem (a CSKP és kormányai elvárásait kielégítően) gyér – személyes kapcsolatait illető dokumentumokat is; nem tartom kizártnak, hogy a magyarországi korlátozott érdeklődés csak az egyik vetülete volt annak a látszólagos politikai passzivitásnak, amelyről legkésőbb 1944 óta nyilvánvaló, hogy nem a szervezett, néma ellenállás, hanem a közöny vagy a tehetlenség megnyilatkozása.

1989 után az *irodalmi élet* kapcsolatai előbb szorosabbra fonódtak, majd a csoportok atomizálódtak. Ez utóbbi főként a demokratikus fordulat jellegéből adódott, de kétlem, hogy pusztán pozitívumokkal járt volna; egyik következménye az, hogy – tapasztalataim szerint – a magyar irodalom különböző ágainak egymásról való tudása egyre hiányosabb. Mert bármiként ítéltük is meg 1989 előtt a csehszlovákiai magyar irodalom magyarországi recepciójának töredékes és sokszor szakszerűtlen voltát, a felföldi teljesítmények értékelése, sőt számbavétele annak jobb darabjai nélkül annyira hiányos volna, hogy még az efféle

gyorsmérleg – tudniillik az enyém – föllállításának esélyei is kétségessé válnának.

Ámbár az, hogy Zalabai utolsó könyveinek úgyszólván elmaradt a magyarországi fogadtatása, nem tűnik föl szabályerősítő kivételként. Úgy látom: általános tünet.

De – konstrukció*

Be vagyunk zárva korunkba – annak, aki kívülről néz be évtizedeink ablakain, érthetetlen gesztikulálásnak tűnik föl minden mozdulatunk; nem kizárt, hogy mindaz, amit mondunk, az utókor által ellentétes értelemben vétetik majd. Én magam már régen ráébredtem arra: az, hogy egy irodalomtörténeti korszakról milyen kép alakul ki az utókor szemében, nagyrészt attól függ, hogy ki kit él túl: az, aki életben marad, azt állíthat – és gyakran azt is állít –, amit éppen akar. Ezer oka, magyarázata lehet egy történelmi kép – akár tudatos, akár öntudatlan – átszerkesztésének, s a historikus ezzel szemben csak annyit tehet, hogy maga elé teszi a forrásokat. De számolnia kell azzal, hogy a legjelentősebb dokumentumokat nem érte el. Lehet, hogy azok meg sem születtek – hányan hallgattak azok közül, akiknek beszélniük kellett volna? S hányan mondtak „igazat” azok közül, akik mindvégig beszéltek? Másfelől: hány igazság ment veszendőbe már amiatt, hogy az emberiség tudása – bár a világ nyilván megismerhetetlen – relatíve mégis gyarapszik; hány koncepció omlott össze, mert később előkerült néhány ismeretlen adat? Ifjabb koromban, úgy emlékszem, eleget aggódtam emiatt. Aztán elolvastam Thomas S.

* 2004 januárjában Végh László kért meg arra, hogy írjak nekrológot Zalabai Zsigmondról a Fórum Társadalomtudományi Szemle számára. Ez a szöveg ezért született meg, s *Utókor, identitás* főcímmel a folyóirat 2004. 1. számában látott napvilágot.

Kuhn híres, a paradigmaváltásról szóló könyvét, *A tudományos forradalmak szerkezete* címűt.

Abban persze rejlik némi „méltánytalanság”, hogy új korok éppen azokat a szellemi hagyatékokat lövik rommá, amelyek a régi világképet rendszerbe foglalták – amelyek nélkül nem lenne tudomány.

Zalabai Zsigmond életműve ott gyökerezik a hatvanas–hetvenes–nyolcvanas évek csehszlovákiai magyar viszonyaiban, és a korszak szellemi állapotának nyomait viseli magán. Szó sincs arról természetesen, hogy valamilyen hivatalos esztétikai trend tükröződnék benne, hiszen éppen azok egyike volt, akik következetesen dolgoztak annak lebontásán. Csupán az történt ezzel az életművel is, hogy szinte mindvégig szemlélhető benne – *noha a visszajáráról* – az az eszmei rendszer, amellyel vitába szállt. Az utókor ugyanis gyakran nem bíbelődik a részletekkel. Nem tartom kizártnak, hogy – ha sokáig élünk – még olvashatunk efféle mondatokat: „Thomas Mann és Márai Sándor pályája ígéretesen indult, de, fájdalom, a nemzetiszocializmus korában éltek, és annak hatása alól a prózájukban sem tudtak kitérni.”

Éppen abban az időben, amikor Zalabai Zsigmond ötvenedik születésnapjának megünneplésére készültünk, született meg az az elmélet, amely szerint az ő munkásságában szinte pályakezde óta az „immanens esztétikai kategóriák” rovására az irodalmi művek szociológiai beágyazottságának követelménye a központi norma, s hogy mítosz alakult ki körülötte, amellyel egyrészt értelmetlen, másrészt szükséges szembeállni. Ezek a – remélem, nem pontatlanul in-

terpretált – gondolatok Németh Zoltán *A Prométheusz-változó. (Zalabai Zsigmondról és a „szlovákiai magyar” irodalomról)* című, több alkalommal is megjelent írásából, szerzője egyik kulcsszövegéből valók, amelyről azt feltételezem, hogy a Zalabai-recepció leghosszabb pályát befutó darabja lesz. Szövegváltozatait nem vettem össze, *A kapus öröme a tizenegyesnél* című Németh-kötet van a kezem ügyében, az abban lévő változatot olvastam újra. Mielőtt reflexiókat fűznék hozzá, el kell azonban takarítanom egy morális akadályt.

Ha van Zalabai-mítosz, akkor – minthogy könyvet írtam Zsigárról – annak valószínűleg én tűnök föl az első számú propagandistájaként. A kismonográfia azonban nem e mítosz táplálására született. Egyszerűen azért készült el, mert a két Lászlóval, Tóthtal és Barakkal, a Nap Kiadó szerkesztőjével és igazgatójával egyetértettem abban, hogy a (cseh)szlovákiai magyar irodalom idősebb és középgenerációja fontosabb tagjainak életművét mérlegre kellene tenni már. (A legtisztább lelkiismerettel mondhatom, hogy ez itt nem apológia. Nem hinném, hogy Németh Zoltánnak példának okáért az én könyvemmel lenne valami baja; semmi okom feltételezni, hogy olvasta. Hiszen Zalabait sem olvasta – legfeljebb a könyveit, amelyekről írt.) Az effajta történeti szempontú könyv persze nem vállalhatta az irodalomelméleti kérdések pertraktálását – nem is ez volt a dolga, és nem is ez a szakterületem –, de szempontjait, úgy vélem ma is, igazolja az, hogy Zalabai sorsán keresztül megjeleníthető a kisebbségtörténet utolsó ötven éve. Mint ahogy

abban is bizonyos vagyok, hogy pályája és műve nem elsősorban (vagy nem csak) az elmélet tárgya, hanem a történetírásé: az eszme-, a művelődés- és intézménytörténeté. Egyes életműveknek az uralkodó esztétikai dogmák szerint való megítélését természetesen nem tartom céliránytalannak, de nem gondolnám, hogy a ma még viszonylag friss elméletek csokra egy idő múlva nem lesz a történelemé vagy az enyészeté. Arra, hogy „kinek volt igaza”, esetleg visszatérhetünk ötven év múlva, amikor már sem Zalabai, sem bírálói módszere és eszköztára nem lesz része a korszellemnek. Amelynek hatása alól amúgy is jobb megszabadulni. Ezzel együtt nagy veszteségnek tartom, hogy Zalabai az utolsó évtized esztétikai disputáiban – amelyek egyik tétje az ő normáinak helytálló volta, érvényessége – már nem vehetett részt.

Arról sincs szó, hogy elméletellenes lennék, bár némelyik elmélet használhatóságával kapcsolatban erősek a kételyeim. Németh Zoltának például nagy szakmai fölkészültsége révén roppant erudícióval sikerült olyan téziseket kibontania Zalabai írásaiból, amelyek nincsenek ugyan benne – de amelyekről másutt áttételek nélkül beszélt, határozottan elutasítva azokat. A *Prométheusz-változó* sokszor találó kritikai megjegyzései annak a preconcepciónak rendelődnek alá, hogy Zalabai egymaga akarta kialakítani az összmagyarról általa leválasztandónak ítélt csehszlovákiai magyar irodalom kánonját, amely minden műnem művelői kötelességéül szabta meg a szociológiai tények közvetítését. Azzal, hogy a teljes Zalabai-életmű ennek az ál-

lításnak egyértelmű cáfolata, mindazok tisztában vannak, akik olvasták cikkeit, kisebb közleményeit is – vagy akik beszéltek vele erről (igaz, az ilyenkor elhangzottak természetesen dokumentálatlanok) –, azokban ugyanis nemegyszer megjelenik például a magyar irodalom egysége melletti állásfoglalás. *Ki lát meg minket?* című írásában 1978-ban egyértelműen bírálta azt a szemléletet, „amely a »magyar« költészetet a »magyarországi« – Magyarországon írott és kiadott – lírával azonosítja, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy az irodalom alapanyaga és közege a nyelv, mindannyiunk édes anyanyelve, amely pedig tudtommal egy és oszthatatlan. Hogyan is hangzik Forbáth Imre egyik tanulmányának a címe? *Magyar költő Prágában*. Ennyi. Se több, se kevesebb, mégis lényeges, újra és újra felmutatandó gondolatmenetet bonthatunk ki belőle. Jelesül, hogy Forbáth mint ember Prága (Csehszlovákia) polgára; mint költő: a magyar líra bárki mással egyenlő jogú polgára. Ebben az egyenlő jogban azonban a Magyarországon kívüli magyar költő ritkán részesül; csak írnia szabad, kicsinyke esélyével annak, hogy amit írt, azt a magyarországi kritikai vagy szerkesztői-kiadói gyakorlat beépíti a magyar nyelvű irodalom értékrendjének egészébe...” (Ez az cikk egyébként nyílt levél a *Tengerlátó* című antológia szerkesztőjéhez, aki azt írta a könyvben, hogy „egy nemzedék seregszemléjét szeretné nyújtani”, de csak a magyarországi „fiatal” költők verseiből válogatott.) Még konkrétabb egy teljes terjedelmében csak 1998-ban jelent meg, de azóta kötetben is olvasható, vele és Rudolf

Chmellel Tóth László által készített interjúban: „Az értékviszonyok, amelyek közé egy-egy nemzetiségi mű is igyekszik betago­lódni, elsősorban a nemzeti irodalom értékrendjén alapulnak; természetesen tehát, hogy a szlovákiai magyar író is az értékcentrum felé gravitál. Én úgy gondolom, mint ahogy nincs »szlovákiai magyar nyelv« (legfőlebb – de ez már más kérdés – szlovákiai magyar nyelvhasználat), ugyanúgy magyar irodalom is valójában egy van, legfőlebb változatai léteznek a kisebbségi magyar társadalmakban. De hát a magyarországi magyar irodalom is változataiban létezik! Ahány alkotó, annyi irodalomvariáns. A különbözőség önmagában még nem elválasztó vonás. Egységesnek tételezem föl tehát a magyar irodalmat.” Másutt a szlovákiai magyar regényről szólva idézőjelbe teszi a *szlovákiai magyart*. A magyar irodalom egységben való szemlélése egyik lehetséges hozadéka­nak a cseh, szlovák, román, szerb, horvát hatások hasznosítását tekintette. Kétségtelen, hogy ezek a cikkek Zalabai aktív korszakában kötetben nem jelentek meg. Az a közeg azonban, amelyben tevékenységét folytatta, ezekre a szövegekre is reflektált; amit mondott, a kontextus része volt. Nyilvánvaló, hogy abban, amit erről az egységről, s az egységen belül saját régiója szerepéről megfogalmazott, fölmutatható a sérelmi elem. Ez azonban nem a mítosz része; alapja realitás, két nemzedék számos tagjának tapasztalata, amely beépült az identitásba, amelynek a közhiedelemmel ellentétben több szintje van.

Majdnem találomra idéztem az azóta könyv alakban is olvasható Zalabai-írásokból – ame-

lyek 1998-as megjelenése után Németh Zoltán a saját utalt tanulmányát még a köteteibe is fölvette –, s kitartóbb kutatással valószínűleg még egész sor citátumot iktathatnék ide. Különösebb értelme azonban nem lenne. Ha igaz, hogy a hagyomány alapja a felejtés, akkor *A Prométheusz-változó*-ban foglaltak egy jó darabig nem veszítik még el az érvényüket. Különösen a szlovákiai magyar – „szlovákiai magyar”? – irodalomban, ahol a szelektív újraolvasás úgyszólván a legmasszívabb hagyomány.

Németh Zoltán azt is nehezményezi, hogy Zalabai az illyési versmodellt tartja érvényesnek – valóban, le is írta pályája kezdetén, hogy azt a magáénak érzi. De ízlés és értékítélet bizonyára nem ekvivalens dolgok. Zalabai például már 1979-ben Petri Györgyöt és Oravecz Imrét említi elsőként az új magyarországi költőnemzedék „izgalmas költői” között. Megjelenése idején recenzálta Tandori *Töredék Hamletnek* című – a líranyelvi fordulat nyitányát jelentő – kötetét. (Azt, hogy Tandori költészetét ismerte, egyébként *A Prométheusz-változó* szerzője sem vonja kétségbe.) S minthogy a Németh Zoltán kritikájában megrótt Illyés-tanulmány ugyanebből a korszakból, a hetvenes évek elejéről datálódik, s legfontosabb része egyetlen vers, a *Koszorú* elemzése, gyanítom, hogy nem egyszerűen egy „meghaladott” „lírafelfogás” népszerűsítéséről van szó, hanem a nyelv problematikájának a köztudatba emeléséről – illetve ennek kísérletéről. A vers ugyanis erről szól. És Zalabai minden vonatkozások közül a nyelvi variánsok szerepét tartotta vizsgálata tárgyának. Természete-

sen különböző szinteken és szakterületeken; erre elegendő adatot szolgáltatnak művei, összeállításai, például a *Tűnődés a trópusokon*, *A búség nyelve*, a *Mit ér a nyelvünk, ha magyar?* (A kötetek címéből persze az író-összeállító fokozódó pátoszára is gyanakodhatunk, amelynek következményei tetten is érhetők sok szövegében.) Azt csak zárójelben jegyzem meg, hogy az Illyés-tanulmány kapcsán Németh Zoltán megint csak pontatlanul fogalmaz: „Számomra egyértelmű – bár az illyési váteszi modell az irodalmi vezér szerepére predesztinálta volna Zalabait (jellemző, hogy mind az első, mind a második kötetében van Illyés-tanulmány), s szövegeit egyfajta kultikus beszédmóddá erősítik föl irodalompedagógiai attitűdjei –, hogy Zalabai a hegeli teleológiában az esztétikai minőségért folytatott drámai harc lehetőségét vélte fölfedezni. A hegeli teleológia azonban a történeti szempont figyelmen kívül hagyásával – hisz az irodalom a mindenkori jelenben létezik – a hierarchikus, önmagába zárt rendszerek metaforája lesz. Így érthető meg a Zalabai-féle elképzelés reménytelensége – »szlovákiai magyar« mítoszt és hegeli teleológiát ötvözni az esztétikum játékmezején.”

Nos, akinek vannak idevágó emlékei a hetvenes évekből, az tudja, hogy Illyésnek ez az irodalmi vezérsége távolról sem volt annyira egyértelmű, többek között azért sem, mert azt kevesen ismerték (volna) el; már akkor is volt annyira sokszínű a magyarországi irodalmi élet, hogy csak kevesen túrték meg a váteszeket. Nem gondolnám, hogy ezzel maga Illyés nem lett volna tisztában. (Abban sem vagyok biztos, hogy igényelt

efféle szerepet. Abból, amit ismerek a költészetéből, ilyen következtetés nem vonható le; más kérdés, hogy bizonyos körökben létező tekintélyét igyekezett „közügyek”-ben fölhasználni. [E téren valóban számot tarthatott a vezérszerepre.] De erről, azt hiszem, nem a klasszikus művekben született írásai tanúskodnak, hanem esszéi, publicisztikája.) Az, hogy Zalabai első két kötetében egyaránt van Illyés-tanulmány, úgy értendő, hogy *egyetlen* írásának két változata szerepel a két könyvben, azaz az első kötetében megjelent tanulmánynak a *Koszorúkra* vonatkozó részét közölte újra a *Mérlegpróbában*. Azt pedig, hogy ki a hegelianus, ennyi ismeret alapján bajos eldönteni; mindenesetre Hegel a vulgáris megítélés szerint nem a történetből nyert ismereteket használta föl művében. Ez így természetesen nem igaz; arról van szó, hogy amit az akkor rendelkezésre álló történeti adatokból „kielemzett”, illesztette be az a priori konstrukcióba. Azaz „nem a *történetben* konstruált, hanem a *történet* felett”. Ez a helyzet nem azonos azzal, amikor a konstrukció eleve pótolja az adatok ismeretét.

A diktatúra ellensége volt mindenfajta szakértelemnek, amelyet nem tudott a saját szolgálatába kényszeríteni; a szakmai tudás vagy nyíltan ellenállt annak az uniformizációnak, amely a kommunista doktrína logikájából következett, vagy kitért előle. Így az a fajta „műközpontú gondolkodás”, amely Zalabai esztétikáját jellemezte, legjobb esetben a megtűrték közé tartozott. A kommunista rezsimnek valószínűleg jó érzékkel ismerték föl egyrészt a térség egyik

legszenbetűnőbb szellemi örökségét, azt, hogy a közhit a szépirodalmat a közösségi, „nemzeti” akarát letéteményesének tartja, másrészt hogy a „népszolgálat” programját a saját üdvtanukba is beépíthetik. Annak fönntartása mellett, hogy ahányan hozzászólunk ezekhez a kérdésekhez, mind különféleképpen definiáljuk – vagy definiálatlanul használjuk – az ideológia fogalmát, azt mondhatnánk, hogy Zalabai ideológiájának része volt, hogy ezt a szelet ki kell fogni a vitorlából. Nem ő fedezte föl, hogy ellentmondás van „a valóság irodalma” és „az irodalom valósága” között, de teoretikusan és gyakorló kritikusként ő képviselte ezt rendszeresen és módszeresen. Aki átélte azt a korszakot, vagy aki belelapozott a hatvanas–hetvenes évek hivatalos irodalomteoretikusainak könyveibe, tudja, hogy a diktatúra, amikor „a valóság” – úgymond – „hiteles ábrázolását” követelte az irodalomtól, ennek az üdvtannak az irodalmiasítását várta el, azaz hazugságra kényszerítette az írókat; ez eddig közhely volt – ma, úgy látom, hiányzó ismeret. Azt, hogy mi az „igazság”, persze nemigen fogjuk pontosan megtudni, de amiről beszélek, annak nyilván nagyjából az ellentéte volt az, aminek a „tükrözését” a hivatalos ideológia szorgalmazta.

Aki még emlékszik arra, hogy 1948-tól az 1960-as évek közepéig a csehszlovákiai magyar kisebbség, társadalmának jellegét tekintve, jórészt egynemű, képzett értelmiség és működő polgárság, középosztály nélküli falusi („mező”-városi) népességként vegetált (szellemi értelemben [is]), más meglévő elemeiről alig esett szó, az nem tud megbotráncozni azon, hogy Zalabai

gondolkodásában (és elemzéseiben is) olyan fontos helyet töltött be a szociológiai érdeklődés. Ennek háttérében egyebek mellett az is ott állt, hogy nem létezett az az értő, más társadalmakban, társadalomtöredékekben főleg az említett – itt hiányzó – csoportokból képződő olvasóréteg, amely be tudta volna fogadni az irodalmi értékeket. Ha megnézzük a hetvenes–nyolcvanas évek irodalmi vitáit (amelyeket már régen össze kellett volna gyűjteni és ki kellett volna adni), újra megdöbbenhetünk azon, hogy kulturált emberek, vezető értelmiségiek is milyen alacsony dogmákat vallottak az irodalom szerepéről és nyelvéről. Nos, ebben a közegben kellett helyet teremteni nemcsak az *Egyszemű éjszaka* költői, de még Tőzsér Árpád és Zs. Nagy Lajos költészetének is (akiknek a hatvanas években megújult világát Zalabai az elsők között vizsgálta, ha csak egy-két vers vonatkozásában is); nem beszélve a Cselényi Lászlóéről; az ő, az akkori verseszmény és versértés szintjén meglehetősen nehezen megközelíthető munkásságának első terjedelmesebb, átfogó elemzését szintén Zalabai nyújtotta, figyelmeztetve a Cselényi poétikája körül tátongó csapdákra is. (Németh egyébként fontosnak ítélt tanulságokat vont le Zalabai első kötetéből, amelyben a kritikus az „újszerű látásmódot” stb. „magyarországi magyar vagy szlovákiai szlovák versen próbálja bemutatni”, nyilván azért, mert rájött, illetve úgy gondolta, „hogya a »szlovákiai magyar« irodalomnak addig még [...] nem voltak olyan, kánonképzésre alkalmas értékei, amelyek megfeleltnek volna egy »esztétikai szempontokat érvényesítő«

értelmezés bemutatására.” Ennek az állításának a hitelesítése céljából aztán Németh elhallgatta azt, hogy *A vers túloldalán*ban szerepel egy-egy Tózsér Árpádról, Zs. Nagy Lajosról, Keszeli Ferencről, Tóth Lászlóról és Kulcsár Ferencről szóló dolgozat is.)

Zalabai büszke volt az ő „paraszti eszére”, de az elsők között figyelt föl a két háború közötti csehszlovákiai magyar („valóság”-? szociográfiai? esszé?) irodalom – jobb híján nevezzük így – urbánus szárnyára, amikor a hetvenes évek memoárirodalmának bírálatában az 1938-as *Szlovenszkói városképek* című kötetre emlékeztetett. Nemegyszer beszélt arról is, milyen fontos számára Grendel Lajos írásművészetének az a vonása, hogy az újabb szlovákiai magyar irodalomban ő az egyetlen, aki egyfajta polgári szemléletet is átmentett a prózájába.

Zalabai munkássága nem volt az enyészet őre. Sohasem tört lándzsát valamely népi írói eszköztár kötelező érvényesítése mellett. Annak ismeretében, amit a hetvenes években a provincializmus ellen írt, ingyen sem gondolná az ember, hogy az irodalmi háztájiság ügynökét láthatja benne valaki. (Nem tagadom, a kilencvenes években írt publicisztikájának egyik rétege már módot adhatott ilyen következtetésekre is.) Németh Zoltán írása ebben a kérdésben is fordulatot hozott. *A Prométheusz-változó*ban a prekonceptió alátámasztását szolgálja ugyanis az az elcsúsztatott megjegyzés, amely szerint a regionalizmus a provincializmus modern változata. Ez a föltételezés legalábbis indoklást kívánna, levezetést igényelne, amely ismét csak föltételezné az idevágó szakirodalom is-

meretét. (Csak a tréfa kedvéért említem meg, hogy a csehszlovákiai magyar értelmiség ezzel a kérdéssel szembenézett már, körülbelül hetven évvel ezelőtt; nem is valamely dilettáns szépíró személyében, hanem a francia irodalom akkori jelenében benne élő – és tudomásom szerint a németet is jól ismerő – Krammer Jenőében, aki Charles Ferdinand Ramuz kapcsán értekezett erről.)

Németh Zoltán valószínűleg nem tulajdonít nagy jelentőséget annak a ténynek, hogy Zalabai nem a programszerűen regionalista költőkről írta tanulmányai döntő többségét, hanem nemzedéktársairól, az *Egyszemű éjszakásokról*, és az ő bemutatkozó antológiájuk megjelenését követő másfél évtizedben indultakról. A hatvanas–hetvenes évek fordulóján a csehszlovákiai magyar olvasók táborán, sőt az értelmiségen belül is legfeljebb a Fábry-féle esztétikai elvek voltak érvényben – de ott voltak a köz-„gondolkodásban” a normalizáció sulykolta dogmák is. Ehhez képest kopernikuszi fordulatot jelentett az *Egyszemű éjszaka* verseszménye, és Zalabai ennek volt a teoretikusa, nem a tájköltészeté. Annyira, hogy – amint az köztudott – sokáig nemzedéke kritikusaként tartották számon. (Itt említem meg, hogy noha szokás utalni arra, hogy a csehszlovákiai magyar költők [már akik említésre érdemesek] mindig is a magyarországi kánont követték – s azt hiszem, itt a „magyarországi” voltaképpen a „budapesti” eufemizmusa –, az *Egyszemű éjszaka* költői színre lépésének idején ez távolról sem tűnt ilyen triviálisnak; akkoriban sokan úgy látták, hogy Tóth László,

Varga Imre, Mikola Anikó, Kulcsár Ferenc csoportja új színeket hoz az összmagyar költészetbe. Mintáikat sem egyértelműen Budapestről vették át: némelyikükre erősen hatott a cseh és a délszláv költészet egy-egy alkotója, csoportja.) Nem emlékszem rá, hogy Zalabai számon kérte volna nemzedéktársaitól a szociológiai tényezők közvetítését – de ha rejtetten benne voltak a szövegekben, igyekezett dekódolni azokat. A *Verstörténés* főcímű kötetéből aztán kiderül, hogy Mikola Anikó líráját kivéve nem is az ő költészetükre fordította a legtöbb időt; terjedelmesebb, talán legjobb tanulmányai a hozzájuk képest fiatalabbakról szólnak, azokról, akik valamely egyszerűbb világképből szemlélve a „valóság”-tól még elrugaszkodottabbaknak tűnhetnek föl.

(Hadd mondjam el egyik ezzel kapcsolatos emlékemet. Amikor már évek óta depressziós és írói munkára kisebb szüneteket leszámítva képtelen volt, a múltjába nézett vissza – végül is többnyire használhatatlannak bizonyult – impulzusokért. Vannak, akik azt gondolják, saját életművét szinte maradéktalanul érvényesnek tekintette, s e vonatkozásban nem tűrte az övével ellentétes véleményeket. Én azonban idézhetem az ellenpéldát: nagydoktorijának budapesti vitáján az egyik opponense alapján jogos kifogást tett azzal kapcsolatban, hogy éppen mint „nemzedéki kritikus” nem végezte el a munkáját. Én akkor hozzászóltam, részleges magyarázatot akartam adni erre a tényre – Tóth László és Varga Imre nevét áttelepülésük után például le sem lehetett írni a csehszlovákiai saj-

tóban a cenzúra vagy az öncenzúra okán, sokan nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket és így tovább –, de Zsiga a válaszában, finoman bár, de szakszerűtlennek minősítette a védelmet, és elfogadta az opponens érvelését.)

Akarta-e hát Zalabai azt, hogy valamely autochton irodalmat mutathasson föl a csehszlovákiai magyar töredéktársadalom? Követelte-e az állítólag általa kiépített kánon egyeduralmát? Az egyik, 1982-ben – évekkel a Németh Zoltán által leginkább bírált *Mérlegpróba* után – megjelent, Koncsol László tanulmányairól szóló cikkében efféle kérdéseket tesz föl: „...jó az, egészséges az, ha az integráció olyannyira erős, hogy kaptafájára a kétségkívül meglevő, bár nem túlzottan markáns személyiségjegyek kisebb-nagyobb ellenállását leküzdvé, de végül is minden egyes költőnk és prózaírónk ráhúzható? (Koncsol László elszórt gondolataiból úgy gyanítom, nem jó.) Vagy csak azért húzható rá, mert a személyiségjegyek nem-lényegiek, felületiek, »stilárisak«? Vajon nem éppen a személyiség karakteres vonásainak hiányát, kontúrталanságát kell-e látnunk abban, hogy a bölcséleti, történetfilozófiai, művészetfilozófiai megkülönböztető jegyek irodalmunkban kevésbé mutathatók ki, mint az kívánatos volna? Egy pillanatig sem tagadom a valóság meghatározó erejét, de vajon az igazán nagy művészet »attitűdje« nem mutatja-e föl az alkotói tudat viszonylagos önállóságát, a programhirdető célképzetet is, fittyet hányva a valóság vulgármaterialista módon értelmezett determinációjának?”

„A »szlovákiai magyar« történet és irodalom átszellemülési folyamatát Zalabai több fronton próbálja megvalósítani” – írta Németh Zoltán a *Mérlegpróba* kapcsán. Az említett kötet két írását, a *Duna-táji parabolát* és a *Követelem a holnapot* főcíműt Zalabai-monográfiámban (hibás ideológiájuk, leegyszerűsített világképük, s az utóbbit még retorikus pátosza miatt) én is bírál-
tam már – a kritika jogosságát az utóbbi vonatkozásában Zalabai el is ismerte –, s nem lepőd-
nék meg azon az olvasaton, amely szerint e két szöveg az őket megelőző tanulmányok hatását is lerontaná. De a *Mérlegpróba* szerkezetét nem volna logikus a szerző „purizálási” hajlamára visszavezetni. A magyarázat egyszerűbb: Zalabai fölismerte – ez persze nem volt nehéz – a „ho-
ni” irodalom műnem- és műfajszerkezetének aránytalanságát, s az egyes műfajokban – a lírá-
hoz képest – mutatkozó lemaradást. Láta a di-
lettantizmust, a selejt uralmát. Az értékekhez va-
ló viszonyát nem is lehet feltárni anélkül, hogy fölmérnénk, mi az, amit kiadói szerkesztőként végzett, s hogy milyen munkák megszületésénél bábáskodott. (És akkor még mindig nem beszél-
tünk a *Tűnődés a trópusokon* című monográfiá-
járól. Ne is beszéljünk; inkább olvassuk el róla Voigt Vilmos, Pályi András és Szegedy-Maszák Mihály nem „szlovákiai magyar” szerzők méltatását.) Ahhoz pedig, amit Németh Zalabainak a „tájköltészet”-ről, „szülőföldköltészet”-ről írt kri-
tikája kapcsán ír („Második tanulmánya az át-
szellemülési folyamatot fékező erőkkkel számol
le, a provincializmus modern változatának, a re-
gionalizmusnak a segítségével. Az értelmezői

szöveg belső szakadása itt válik leginkább szembeűnővé, hisz Zalabai ugyanazon értéket kéri számon a negatív jelzőkkel illetett szövegeken, ami saját értelmezői szövegének is célja, csak – magasabb esztétikai szinten”), annyit mindenképpen hozzá kell tennem (amellett, hogy a magasabb esztétikai szint számonkérése azokban az időkben nem volt még idegen az irodalomkritika-írás szellemétől), hogy a két ott bírált költőt nem ő kényszerítette rá, hogy a szülőföldet idézzék; ő csak arra hívta föl a figyelmet, hogy amit írnak, nem hiteles, nem szülőföldköltészet, sőt, egyáltalán nem költészet. Ilyen határozott – elutasító kritikát egyébként egyetlen nemzedéktársáról sem írt,⁴² noha nemigen lesz olyan irodalomtörténész, aki bármelyiküket is sikerrel kísérelné meg besorolni a „népi költők” szekértáborába.

Jegyzetek*

- ¹ In: Zalabai Zsigmond: *A vers túloldalán*, 5–8. p.
- ² *A Csallóköztől „Mihályországig”*. In: Zalabai Zsigmond: *Mérlegpróba*, 52. p.
- ³ Új Ifjúság, 1965. 13. szám, [11.] p.
- ⁴ Zemanról alkotott képem két személyes találkozás és Szarka László szóbeli közlései alapján alakult ki.
- ⁵ *Ars critica*. In: Zalabai Zsigmond: *A vers túloldalán*, 7. p.
- ⁶ Uo., 9–29. p.
- ⁷ Uo. 30–43. p.
- ⁸ *Egy szöveg olvasata. (Cselényi László: Összefüggések avagy Az emberélet útjának felén)*. Uo., 77–96. p.
- ⁹ *Egyszemű éjszaka – kétszemű kritika, avagy Pályatársi munkanapló*. In: Zalabai Zsigmond: *Verstörténés...*, 49. p.
- ¹⁰ Zalabai Zsigmond: *Tűnődés a trópusokon*, 37. p.
- ¹¹ Uo., 35. p.
- ¹² Uo., 43. p.
- ¹³ Uo., 79. p.
- ¹⁴ Uo., 104.p.
- ¹⁵ Uo., 152. p.
- ¹⁶ Tóth László: *„Mert dolgozni muszáj...”* (Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal). In: Tóth László: *Vita és vallomás. Beszélgetés szlovákiai magyar írókkal*. Madách, Pozsony 1981, 317. p.
- ¹⁷ In: Zalabai Zsigmond: *Mérlegpróba*, 97–124. p.
- ¹⁸ In: Zalabai Zsigmond: *Irodalom és „Iroda-lom”*, 57–73. p.

* A jegyzetek csak az összefüggő, hosszabb, illetve több kisebb idézettel interpretált szövegek első Zalabai-kötetbeli megjelenésének – a kötetbe föl nem vett írások esetében az eredeti első közlésnek – adatait tartalmazzák. A falurajzok esetében a két mű közös kiadására hivatkozom. A recepció-citátumok forrásai a *Könyvszele*ből azonosíthatók.

- 19 *Elsőosztályosok Ajándékkönyve*. Új Szó, 1979. január 29., 4. p.
- 20 In: *Mérlegpróba*, 9–28. p.
- 21 Uo., 29–46. p.
- 22 Uo., 63–76. p.
- 23 *Irodalom és „iroda-lom”*. Az azonos című kötetben, 44. p.
- 24 *Ember, könyv, társadalom*. In: *Műhely '79*, 102–111. p.
- 25 *Az összeállító jegyzete*. In: *Családi krónika...*, 417–419. p.
- 26 A magyar amatőr színpadok országos, rendszerű megmértetésére, regionálisabb rendezvénysorozatokon túl, a komáromi Jókai Napokon került sor; erre már utaltam Zalabai gimnazista kori „segédrendezői pályafutásáról” szólván. A kutatónak fontos adalékokat szolgáltathat majd e téren a *Fejlődésképek. A Jókai Napok dokumentumaiból 1964–1992* című kiadvány, amely, mint az impresszumból megtudható, „A 30. Jókai Napok tiszteletére” jelent meg, s Kiss Péntek József állította össze. Zalabai irodalmi színpadi működéséhez lásd: (Presinszky Lajos): *Hűség a küldetéshez. A Csemadok Somorjai Alapszervezetének négy évtizede*. (1989) A Csemadok Somorjai Alapszervezetének vezetősége. *Az Üzenet Irodalmi Színpad* című fejezet, 127–136. p.)
- 27 *A hűség nyelve* (1. kiadás), 176–177. p.
- 28 Tóth László: *Bőröndök tartalma, típusok* (sic – trópusok). *Beszélgetés Grendel Lajossal és Zalabai Zsigmonddal*. Élet és Irodalom, 1987. 24. szám, 7. p.
- 29 *A hűség nyelve*, 48. p.
- 30 Balázs Béla: *Életünk*. Madách, Pozsony 1973, 5. p.
- 31 Zalabai Zsigmond: *Előmunkálatok egy költészet-történethez*. Hét, 1982. 12. szám, 14. p.; 13. szám, 14. p.
- 32 Tóth László: *A kritikai érvek hatalmával. Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal és Rudolf Chmellel*. Új Forrás, 1989. 5. szám, 36–47. p.

- 33 *Történelem – szélárnyékban*. In: *A Csallóköztől a Bodroghöz*, 159–166. p.
- 34 *Mérlegpróba*, 13. p.
- 35 *Mindenekről számot adok – Hazahív a harangszó*, 169. p.
- 36 Uo., 186–187. p.
- 37 „*Gondolatok a könyvtárban*”, 9. p.
- 38 *Verstörténés... Doktori értekezés tézisei*, 3. p.
- 39 Szilvássy József: *Vigyázzó szemünket a jövőre vessük. Beszélgetés a Márton Áron-émlékemmel kitüntetett Zalabai Zsigmonddal*. Katedra, 2000. 5. szám, 4–5. p.
- 40 Lásd ehhez e kismonográfia utolsó fejezetévé előlépett, eredetileg a Fórum Társadalomtudományi Szemlében megjelent írást.
- 41 Itt vagyok kénytelen megemlíteni, hogy a kötetbe sorolt írások lelőhelyét az egyes szövegek végén megadtam, s erről az összeállítói jegyzetben is szerepel egy utalás. Az általam kiválasztott tanulmányok forrását természetesen mindenütt tudtam jelölni, a Zalabaitól kapott cikk-fénymásolatokon azonban nem szerepelt mindenütt a bibliográfiai adat. Ezek pótlására a kötet – *A Látók Titka* – kiadói szerkesztőjét kértem meg, amit az magyarázott, illetve tett kézenfekvővé, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Új Szó-kollekciója hiányos, másrészt pedig a szerkesztő az Új Szó redakciójában dolgozott, tehát csak le kellett volna emelnie a polcról a bekötött számokat – az adathiányos cikkek pedig e napilapban jelentek meg. Az adatpótlás azonban sajnálatos módon elmaradt. Tény viszont, hogy a szövegek begépeltetésének és a korrektúrának a munkálataiban nem tudtam részt venni, és hogy a kiadvány rekordgyorsasággal készült el.
- 42 Az „együtt indulás” tényéből következően és a nemzedék fogalmát biológiai értelemben véve a két bírált költő egyike, Szitási Ferenc az *Egyszemű éjszaka* generációjához tartozott (sőt, életkorát tekintve a másik alkotó, Zirig Árpád is). Szellemtörténeti érte-

lebenben azonban alig van közös vonás az ő, illetve a nemzedék magját képező költők munkássága között – tragikusan korai halála megakadályozta abban, hogy megtalálja a képességeinek inkább megfelelő területet.

Életrajzi és kortörténeti adatok

- 1944–1949 – a csehszlovákiai magyarságot sújtó diszkriminációk korszaka, „a hontalanság évei”.
1945. április 5. – a magyarok kollektív háborús bűnösségét kimondó kassai kormányprogram kihirdetésének napja.
1948. január 29. – megszületik Zalabai Zsigmond a Hont megyei Ipolypásztón, Zalabai Zsigmond és Tóth Margit földműves házaspár elsőszülött gyermeként.
1948. február 25. – A „jégtörő és gyümölcshozó Február”-nak nevezett kommunista hatalomátvétel Csehszlovákiában. Fokozatosan érvényüket veszti a magyarokat jogaiktól megfosztó intézkedések. Eddigre azonban a magyar lakosság egy részének ki-, illetve a szlovákság betelepítésével a korábban majdnem színmagyar Ipolypásztón is átalakul a település nemzetiségi összetétele.
1949. március 5. – megalakul a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Csemadok). Ennek ipolypásztói szervezetét az író anyai nagyapja, Tóth Máté hívta életre.
- 1949–1950 – Csehszlovákiában fél évtizedes hiátus után megnyílnak az első magyar iskolai osztályok, majd az első iskolák.
- 1951 – per Gustáv Husákék, a szlovák „burzsoá nacionalisták” ellen. Ipolypásztón a kollektivizálással, a termelőszövetkezet megszervezésével elkezdődik a lakosság tulajdonosi viszonyának átalakítása.
1951. szeptember 1. – a pozsonyi Pedagógiai Főiskolán magyar tanszék indul.
1952. november – a Slánský-per; Csehszlovákia legnagyobb koncepció pere.
- 1953 – működni kezd a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó.

- 1954–1963 – Zalabai Zsigmond általános iskolai tanulmányait végzi szülőfalujában, illetve a csatai iskolában.
1954. április 8. – hivatalosan érvénytelenítik a reszlovakizálási rendeletet. A Csemadok tagja lesz a Nemzeti Frontnak.
- 1963–1966 – Zalabai középiskolás évei az ipolysági magyar gimnáziumban. Tevékenyen részt vesz a József Attila Irodalmi Színpad munkájában. 1966-ban érettségizik.
- 1964 – a pozsonyi magyar főiskolások József Attila Ifjúsági Klubjának megalakulásával megindul a felföldi magyar klubmozgalom.
- 1965 – a reform kezdete; hangot kap a szlovákok önállósulási igénye, mely folyamatosan nacionalizmusba csap át.
1965. március 30. – Megjelenik Zalabai első írása, *Nyílt levél a Csehszlovák Rádió Magyar Szerkesztőségéhez* címmel, a pozsonyi Új Ifjúság című lapban.
- 1966–67 – Zalabai képesítés nélküli tanító a csatai magyar általános iskolában. Részt vesz a településen 1965-től működő ifjúsági klub munkájában.
- 1966-tól – Dél-Szlovákiában – a nyelvi peremvidékeken – elkezdődik az iparosítás, melynek egyik célja a vidék nemzetiségi jellegének átalakítása.
- 1967–1972 – Zalabai a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészkarán magyar–angol szakos hallgató.
- 1968 – a Prágai Tavasz. A magyarok országos szinten támogatják a reformot, programokat dolgoznak ki, ugyanakkor védekezni kényszerülnek a föléledő szlovák nacionalizmus ellen.
1968. augusztus 21. – A Varsói Szerződés öt tagállamának fegyveres ereje megszállja Csehszlovákiát.
1968. október 27. – az 1968/144. számú nemzetiségi törvény értelmében a nemzetiségek államalkotó tényezők. A törvényt nem hajtják végre maradéktalanul.
1969. január 1. – megkezdzi működését a Madách Könyv- és Lapkiadó.

1969. július – Zalabai házasságot köt gimnáziumi évfolyamtársával, az ugyancsak kisszínpados Bobor Terézszel. Felesége egészségügyi nővér.
- 1970 – az úgynevezett normalizáció, a reformfolyamatok megszüntetésének és a visszarendeződésnek kezdeti éve. Megjelenik Zalabai nemzedéktársainak vitát kiváltó versantológiája, az *Egyszemű éjszaka*.
1970. május – megszületik Zalabai lánya, Enikő.
- 1971–1972 nyara – Zalabai végzős egyetemi hallgatóként az Irodalmi Szemle nyelvi szerkesztője.
- 1972 – a Csemadokot kizárják a Nemzeti Frontból. Zalabai magyar–angol szakos tanári oklevelet szerez. Szakdolgozatának címe: *Metafora és ikonitás*. Megjelenik nemzedéktársai prózaantológiája, a *Fekete szél*.
1972. szeptember 1.–1975. március 31. – Zalabai a pozsonyi Irodalmi Szemle szerkesztője.
1973. január – megszületik fia, Attila.
- 1973 ősze–1974 ősze – katonai szolgálatát tölti a beszercebéányai katonai gimnáziumban.
- 1974 – megjelenik első könyve, *A vers túloldalán** című tanulmánygyűjtemény.
1975. április 1.–1981. július 15. – a Madách Kiadó eredeti magyar irodalom részlegének munkatársa. Munkába lépésétől 1977. augusztus 31-ig vezető szerkesztő, 1977. szeptember 1-jétől 1979. január 31-ig főszerkesztő-helyettes, 1979. február 1.–1981. július 1. között vezető szakszerkesztő.
- 1977 – *A Csallóköztől a Bodroghöz* című, Zalabai által összeállított kiadvány megjelenési éve.
- 1978 – megjelenik *Mérlegpróba* című tanulmánygyűjteménye és a csehszlovákiai magyar költők gyermekverseiből általa összeállított *Tapsiráré-tapsórum* című válogatása.
- 1979 – megkezdődik a magyar iskolák szlovákosítására kidolgozott program érvényesítése. Megalakul a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága.

* A kiadó megjelölése nélkül említett könyvek a Madách Könyv- és Lapkiadó gondozásában jelentek meg.

ga (CsMKJB) nevű, Duray Miklós irányította földalati kisebbségi szervezet. Az első kihallgatássorozat a dél-szlovákiai magyarság körében – Zalabait is kihallgatja a belügy. Megjelenik az általa és Fónod Zoltán által összeállított *Jelenlét*, a csehszlovákiai magyar költészet reprezentatívnak szánt antológiája. A könyv hónapokig gyűrűző, a következő évre átnyúló vitát vált ki a Hét hasábjain. Kiadják Zalabai gyermekversekből összeállított újabb válogatását az Elsőosztályosok Ajándékkönyve sorozatban. Címe: *Labdarózsa, nyári hó*.

1980 – állami propagandakampány az iskolák elszlovákosítása mellett.

1981-ben – Megjelenik Zalabai trópuselméleti monográfiája, a *Tűnődés a trópusokon*. Ebben az évben indul az *Új Minden Gyűjtemény* című, tudományos dolgozatokat tartalmazó kiadványsorozat; első kötetét Zalabai állítja össze. Összeállításában napvilágot lát Bábi Tibor *Keresek valakit. Válogatott versek 1954–1977* című könyve, és a *Családi krónika. Csehszlovákiai magyar elbeszélők 1948–1979*, mindkettő a Csehszlovákiai Magyar Írók című sorozatban.

1981. július 16.–december 31. – Zalabai a Somorjai Városi Honismereti Ház alkalmazottja.

1982. január 1.–1983. január 31. – szabadfoglalkozású író.

1982 – Párizsban, a Magyar Füzetek sorozatban megjelenik a CSMKJB legfontosabb dokumentuma: *Jelentés a csehszlovákiai magyar kisebbség állapotáról*. Duray Miklós vizsgálati fogságba kerül. Megjelenik Zalabai Simonné L. Rózsával és Vargáné T. Annával írt munkája, a *Magyar nyelvi gyakorlatok. Nem kötelező tantárgy tankönyve az alapiskola 7. osztálya számára*.

1982. március 23. – *Tűnődés a trópusokon* című művéért megkapja a Szlovák Irodalmi Alap Madách Imre-díját.

1983 – Megjelenik a Kremmer Lászlóval, Szuchyné Sz. Magdolnával és Vargáné T. Annával írt *Magyar nyelvi gyakorlatok. Nem kötelező tantárgy tankönyve az alapiskola 8. osztálya számára*, illetve a *Módszerta-*

ni útmutató a magyar nyelvi gyakorlatok nem kötelező tantárgy tanításához az alapiskola 7. és 8. osztályában.

1983. február 1.–1988. augusztus 31. – ismét a Madách Kiadó munkatársa.

1984 – megalakul a Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportja. Tiltakozássorozat a magyar nyelvű iskolák megszüntetése ellen. Duray Miklós második vizsgálati fogságának kezdete. Zalabai *Mindenekről számat adok* című ipolypásztói falurajzának megjelenési éve. Május 8-án *A költői nyelv trópusainak szemantikája* című munkája alapján megkapja az irodalomtudomány kandidátusa címet.

1985 – Az általa összeállított *A bűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről* című könyv és a *Hazahív a barangszó*, falurajza folytatásának megjelenése, mely utóbbi alapján a Szlovák Irodalmi Alap neki ítéli oda a Madách Imre-díjat. A művelődési minisztérium és a pártközpont ideológiai osztályának beavatkozására a díjat nem kapja meg.

1986 – A *Tűnődés a trópusokont* Budapesten is kiadják.

1987 – megjelenik *A bűség nyelve* második, bővített kiadása.

1987. január 1. – a Csemadokot visszaveszik a Nemzeti Frontba.

1988. június 21. – Zalabai „filozófiai doktori”, „PhDr.” (kisdoktori) címet kap.

1988. szeptember 1-jétől – Zalabai a pozsonyi Komenský Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója.

1989 – másodszor adják ki a 7. osztályosoknak szóló *Magyar nyelvi gyakorlatokat*.

1989. november 17. – a „bársonyos forradalom” kezdete.

1989 novembere – Zalabai a prágai tüntetéssorozat miatti brutális rendőri akció elleni tiltakozásként visszadja pártkönyvét a Komenský Egyetem pártcsoportja vezetőjének.

1989 decembere – Dél-Szlovákia magyar lakossága a romániai harcok napjaiban segélyszállítmányokat

szervez és juttat el Erdélybe. 24-én Zalabai megszervezi a Csemadok Központi Bizottsága Romániai Válságstábját. Irányítja a gyűjtést, majd Dobos Lászlóval egy tizenhat kamionból és teherautóból álló transzportot vezet Erdélybe.

1990. január 1.–1992. december 31. – Zalabai a pozsonyi egyetem magyar tanszékének első szabadon, diákszövetség által választott vezetője. Funkciójából saját elhatározásából mond le.

1990 – Csehszlovákiában létrehozzák a helyi önkormányzatokat. A Szlovák Irodalmi Alap rehabilitációs bizottsága fölülvizsgálja az 1985-ben Zalabainak ki nem osztott Madách-díj ügyét, és a díj átadásával post festo igazságot szolgáltat az írónak.

1990. január–február – a túlhaszolás következtében fellépő betegségének kezdete, és első pszichiátriai kezelése. A depresszió következtében kialakult írásképtelensége 1995-ig tart.

1990. június 8. – szabad választások Csehszlovákiában. Három magyar politikai erő révén – Független Magyar Kezdeményezés, Együttélés Politikai Mozgalom, Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom – a magyar kisebbség parlamenti képviselője jut. A Független Magyar Kezdeményezés a kormánykoalíció tagja.

1990. október 25. – Szlovákiában elfogadják a nyelvtörvényt. Következményei közé tartoznak a „táblaháború” és a „névháború”, azaz a hosszan tartó polémiák a dél-szlovákiai helységek magyar megnevezésének hivatalosan használható voltáról, illetve a személynevek anyanyelvi formában való anyakönyvi bejegyeztettségéről.

1990. november 7. – megjelenik Zalabai Zsigmond szervezésében, Zalabai és Presinszky Lajos aláírásával a szlovákiai magyar tudományos kutatókönyvtár, a Bibliotheca Hungarica létrehozására fölhívó közlemény.

1991. január 12. – bejegyzik a Zalabai és Szabó Mihály Gizella által fölépített, az egyetem diák- és tanszéki munkaközössége javát szolgáló Szenczi Molnár Albert Alapítványt, amely félmillió korona értékű tár-

- gyi- és pénzvagyonnal rendelkezik, és azóta folyamatosan működik. Az év tavaszán megjelenik Zalabai összeállításában a *Tanszéki Hírmondó 1990* című évkönyvszerű kiadvány.
1991. április – a galántai országos közgyűlésen a Cse-madok országos választmányának tagjává lesz.
- 1992 – a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom, Vladimír Mečiar bolsevista–soviniszta pártja nyeri meg a választásokat. Ezzel legitimációt kap az 1990-től kezdődő magyarellenes nacionalista kampány. Az év elején Zalabai összeállításában megjelenik a *Tanszéki Hírmondó 1991* című kiadvány.
1992. március 27. – bejegyzésre kerül a Végh László, Presinszky Lajos és Zalabai Zsigmond által kezdeményezett Bibliotheca Hungarica Alapítvány.
- 1993 – Szenczi Molnár Albert „Szorgos adósa vagyok hazámnak” avagy „Életemnek leírása” című, Zalabai által összeállított könyvének megjelenése a Lilium Aurum Kiadónál.
1993. január 1. – Csehszlovákia kettéválik; utódállamai Csehország és Szlovákia. A Szlovák Köztársaság 1992. szeptember 1-jén kelt alkotmánya államot alkotó jogalanyként kizárólag a szlovák nemzetre hivatkozik.
- 1994 – megjelenik Baróti Szabó Dávid Zalabai összeállította *Jer, magyar lantom* című, válogatott verseket tartalmazó kötete a Lilium Aurum Kiadó gondozásában.
1994. január 8. – a szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek országos nagygyűlése Komáromban.
- 1995 – Zalabai összeállításában, előszavával és jegyzeteivel napvilágot lát a *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Meg jelenik összegező munkája: *Verstörténés. A szlovákiai magyar líra újabb nemzedékei 1970–1988*. Mindkét könyvet a Kalligram Kiadó adja ki. A Bibliotheca Hungarica Műhely Pro Patria című sorozatának első darabja: *Magyar Jeremiád. Visszaemlékezések, ver-*

- sek, dokumentumok a deportálásról és a kitelepítésről, 1946–1948.* Vox Nova Kiadó, Pozsony.
1995. november 10. – Zalabait irodalomkritikusi, írói, közírói tevékenységéért, illetve a szlovákiai magyar kulturális élet több területén is megnyilvánuló közösségépítő munkájáért Marcelháza község a díszpolgárává fogadja.
1995. december 19. – megjelenik a Presinszky Lajos-sal összeállított *Víz, víz, víz, víz. Az 1965-ös csalóközi árvíz publicisztikai és szépirodalmi anyagából* című könyve a Lilium Aurum Kiadónál. A kuratórium döntése alapján többekkel egyetemben megkapja a Szenczi Molnár Albert Alapítvány emléklapját. Ugyanekkor a magyar tanszék hallgatói neki ítélik oda, a legnívósabb tanári teljesítmény értékeléseképpen, a diákközösség Pezsgődíját.
- 1996 szeptembere – a *Verstörténés* című könyvéért megkapja a Szlovákiai Írószervezetek Társulásának Díját.
- 1997 – megjelenik *Irodalom és „iroda-lom”* című, tanulmányokat, cikkeket, a szerzővel készített interjúkat tartalmazó könyve a NAP kiadó gondozásában.
1998. január – megjelenik a *Tűnődés a trópusokon* harmadik kiadása, a Kalligram Kiadó gondozásában.
1998. január 29. – Zalabai betölti ötvenedik születésnapját. Erre az alkalomra jelenik meg nyelvi témájú írásaiból összeállított *Koszorúk* című könyve a Bibliotheca Hungarica és a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmányának kiadásában, 1000, plusz 250 bibliofil példányban.
1998. február 12. – Somorján a Bibliotheca Hungarica és a Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmányának szervezésében könyvpremier és Zalabai munkásságának méltatása, írótársak, lap- és könyvkiadói szerkesztők, a sajtó, rádió képviselői, politikusok, a pozsonyi magyarországi külképviselet dolgozói részvételével.
1998. március 15. – szülőfaluja, Ipolypásztó díszpolgárává avatják.

- 1998 tavasza – megjelenik írásainak *A Látók Titka* című válogatása a Méry Ratio kiadónál.
1999. március 25. – megkapja a docensi címet.
1999. március 27. – Csemadok- emlékéremmel tüntetik ki.
1999. november 2. – átveszi a Bethlen Gábor Alapítvány Márton Áron- emlékérmét.
1999. november 19. – a Magyar Tudományos Akadémia Minősítő Bizottsága az irodalomtudományok nagydoktorává választja.
2000. december – a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagjává választják.
- 2001 – *Verses magyar Bohémia. Magyar-cseh verses kapcsolattörténeti olvasókönyv* (Kalligram Kiadó), valamint *Szenczi Molnár Albert emlékezete* (Lilium Aurum Kiadó) című összeállításainak megjelenési éve.
- 2003 – Volt tanárának, Zeman Lászlónak hetvenötödik születésnapjára összeállítja az *Eperjes, Eperjes, te tünde, te régi* főcímű, eperjesi vonatkozású magyar verseket tartalmazó füzetet, amelyet a Bibliotheca Hungaricában sokszorosítanak.
2003. december 26. – halála napja.

Könyvészet

Zalabai Zsigmond munkássága

Önálló művek és recepciójuk

A vers túloldalán. (Tanulmányok) Madách, Pozsony, 1974, 127 p.

Bodnár Gyula: *A vers túloldalán. Zalabai Zsigmond első könyvéről.* Új Szó, 1975. január 16. 5. p.

Szarka László: *Mércék igazsága.* Hét, 1975, 9. szám, 14–15. p.

Szakolczay Lajos: *A vers túloldalán. Zalabai Zsigmond kötetéről.* Új Forrás (Tatabánya), 1975, 3. szám, 102–104. p.

Zimonyi Zoltán: *Választás és üzenet. Zalabai Zsigmond: A vers túloldalán.* Napjaink (Miskolc), 1975, 3. szám, 9. p.

Balla Kálmán: *Át a versen. Zalabai Zsigmond: A vers túloldalán. Tanulmányok.* Új Ifjúság, 1975, 12. szám, 5. p.

Márkus Béla: *A széplelkű poéták megvetése. Zalabai Zsigmond: A vers túloldalán és Utasi Csaba: Tíz év után című kötetéről.* Népszava (Budapest), 1975. július 5. 8. p.

Görömbei András: *Zalabai Zsigmond: A vers túloldalán.* Tiszatáj (Szeged), 1975, 8. szám, 84–85. p.

Varga Imre: *Egy könyv és vidéke. Magánjegyzetek Zalabai Zsigmond tanulmánykötetéhez.* Irodalmi Szemle, 1975, 9. szám, 821–825. p.

Csűrös Miklós: *Zalabai Zsigmond: A vers túloldalán.* Literatura (Budapest), 1975, 3–4. szám, 238–240. p.

Kelényi István: *Zalabai Zsigmond: A vers túloldalán.* Forrás (Kecskemét), 1976, 4. szám, 90–91. p.

- Koncsol László: *Tizenkét hónap tíz könyvéről*. In: Koncsol László: *Kísérletek és elemzések*, Madách, Pozsony, 1978, 236–242. p. Rövidített változat: Irodalmi Szemle, 1976, 2. szám, 180–183. p.
- Szerdahelyi István: *Zalabai Zsigmond: A vers túldalán*. Irodalomtörténet (Budapest), 1976, 4. szám, 1017–1020. p.

Mérlegpróba. (Tanulmányok) Madách, Pozsony 1978, 183 p.

- Lacza Tihamér: *Küzdelem a kritikával. Zalabai Zsigmond: Mérlegpróba*. Hét, 1979, 15. szám, 14. p.
Ugyanaz: In: Lacza Tihamér: *Ember a szóban*. Főnix Füzetek 10. Madách, Pozsony, 1985, 78–83. p.
- Szeberényi Zoltán: *Felelősség és anyagismeret. Zalabai Zsigmond új könyvéről*. Új Szó, 1979. május 4. 6. p. Ugyanaz: Szeberényi Zoltán: *Zalabai Zsigmond könyveiről. a) Mérlegpróba*. In: Szeberényi Zoltán: *Visszhang és reflexió*. Madách, Pozsony, 1986, 156–161. p.
- Horpácsi Sándor: *Zalabai Zsigmond: Mérlegpróba*. Észak-Magyarország (Miskolc), 1979. július 11. 4. p. Ugyanaz: Napló (Veszprém), 1979. július 28. 6. p. Rövidített változat: *Zalabai Zsigmond: Mérlegpróba*. Kritika (Budapest), 1979, 9. szám, 38. p.
- T. T. E. [Taxner-Tóth Ernő]: *Mérlegpróba. Zalabai Zsigmond tanulmányai*. Magyar Nemzet (Budapest), 1979. július 15. (13.) p.
- Sziklay László: *Két szlovákiai magyar tanulmánykötet. Koncsol László: Kísérletek és elemzések. – Zalabai Zsigmond: Mérlegpróba*. Irodalomtörténeti Közlemények (Budapest), 1979, 5–6. szám, 684–687. p.
- Szokolczay Lajos: *Zalabai Zsigmond: Mérlegpróba*. Hungarológiai Értesítő (Budapest), 1980, 143–144. p.
- Grendel Lajos: *Küzdelem az elméletért*. Irodalmi Szemle, 1980, 3. szám, 271–275. p.
- Görömbei András: *Mérlegpróba. Zalabai Zsigmond új könyve*. Népszava, 1980. május 10. 6. p.

- Tűnődés a trópusokon.* (Monográfia) Madách, Pozsony, 1981, 212 p. Második kiadás: Szépirodalmi, Budapest, 1986, 253 p. Harmadik kiadás: Kalligram, Pozsony, 1998, 252 p.
- Décsy, Gy(ula): *Zalabai Zsigmond: Tűnődés a trópusokon (Reflexionen über die Tropen).* In: *Uralaltaische Jahrbücher – Ural-Altaiic Yearbook. Eurolingua* (Bloomington – Los Angeles), 1984, 172–173. p.
- Szeberényi Zoltán: *Tűnődés a trópusokon. Zalabai Zsigmond könyve.* Új Szó, 1982. január 15. 6. p.
- Ugyanaz: Szeberényi Zoltán: *Zalabai Zsigmond könyveiről. b) Tűnődés a trópusokon.* In: Szeberényi Zoltán: *Visszhang és reflexió.* Madách, Pozsony, 1986, 161–164. p.
- Bata Imre: *Könyvszemle.* Népszabadság (Budapest), 1982. február 23. 7. p.
- Mészáros László: *A metafora világában.* Irodalmi Szemle, 1982, 5. szám, 471–(476.) p.
- Žilka, Tibor: *Zalabai Zsigmond: Tűnődés a trópusokon (Úvahy o trópoch).* Slovenská literatúra (Pozsony), 1982, 5. szám, 468–471. p.
- Szerdahelyi István: *Zalabai Zsigmond: Tűnődés a trópusokon.* Kortárs (Budapest), 1982, 10. szám, 1651–1652. p.
- Voigt Vilmos: *Zalabai Zsigmond: Fordulat a szóképek ügyében. Zalabai Zsigmond: Tűnődés a trópusokon.* Valóság (Budapest), 1982, 12. szám, 109–111. p.
- Büky László: *Tűnődés a trópusokon.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Sectio Ethnographica et Linguistica, XXVII. kötet, (Szeged), 1983, 49–51. p.
- Odorics Ferenc: *Miért nebéz tűnődni a trópusokon?* Műhely (Győr), 1983, 2. szám. 77–79. p.
- Pályi András: *Perújítás szóképpügyben.* Élet és Irodalom (Budapest), 1983, 15. szám, 10. p.
- Mezey László Miklós: *Zalabai Zsigmond: Tűnődés a trópusokon.* Új Forrás, 1983, 5. szám, 81–82. p.

Szegedy-Maszák Mihály: *Zalabai Zsigmond: Tűnődés a trópusokon*. Helikon (Budapest), 1984, 2–4. szám, 359–361. p.

Mindenekről számot adok. (Falurajz.) Madách, Pozsony, 1984, 264 +32 p.

-Va- [Vajkai Miklós]: „*Mindenekről számot adok*”. *Dialógus: Zalabai Zsigmond új könyvéről...* Csalóköz (Dunaszerdahely), 1984, 37. szám, 7. p.

Csáky Károly: *Értékes számadás. Zalabai Zsigmond faluszociográfiájáról*. Hét, 1984, 47. szám, 10. p. Részlete: Haladás (Nagykürtös), 1984, 43. szám, (2.) p.

Dusza István: *A megtalált történelmi idő. Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok*. Új Szó (Vasárnapi kiadás), 1984. november 16. 11. p. Ugyanaz: Nő, 1985, 2. szám, 18–19. p.

Zimonyi Zoltán: *Mindenekről számot adok. Zalabai Zsigmond helytörténetírása*. Magyar Nemzet, 1984. december 28. 8. p.

Mányoki Endre: *Szembenézve a történelemmel*. Könyvvilág (Budapest), 1985, 1. szám, 11. p.

Fehérváry Magda: *Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok*. Szabad Földműves, 1985. 8. szám, 6. p.

Balázs László: *Körkép*. Reformátusok Lapja (Budapest), 1985, 16. szám, 4. p.

Dérczy Péter: *Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok*. Kortárs, 1985, 5. szám, 164–165. p.

Márkus Béla: *Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok*. Kritika, 1985, 6. szám, 36–37. p.

Wéber Antal: *Egy falu története. Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok*. Népszabadság, 1985. július 1. 7. p.

Tüskés Tibor: *Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok*. Forrás, 1985, 7. szám, 85–86. p.

Pomogáts Béla: *Nemzetiségi valóságirodalom. – Dobos László és Zalabai Zsigmond könyveiről*. Jelenkor (Pécs), 1985, 11. szám, 1017–1019. p.

Ugyanaz: Pomogáts Béla: *Kisebbségben és magyarságban. Tanulmányok a szlovákiai magyar irodalomról.* Nap, Dunaszerdahely, 1997, 135–139. p.

Pomogáts Béla: *Magyar néző.* Nyelvünk és Kultúránk (Budapest), 61. szám, 1985, 106. p.

P. M. [Praznovszky Mihály]: *Három könyv – ugyanarról.* Palócföld (Salgótarján), 1986, 1. szám, 54–56. p.

Sándor László: *Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok.* Honismeret (Budapest), 1986, 1. szám, 63–64. p.

Szabó József: *Tájszavak és tájak a szlovákiai magyar irodalom négy művében.* Irodalmi Szemle, 1994, 6. szám, 66–71. p.

Hazahív a harangszó. Ipolypásztó népelete 1918–1945. Madách, Pozsony, 1985, 244 +24 p.

Balla Kálmán: *Történelmi keresztmetszet. Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó.* Hét, 1986, 15. szám, 10. p.

Sándor László: *Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó.* Honismeret, 1987, 2. szám, 69–70. p.

Tüskés Tibor: *Egy példamutató falurajz. Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó.* Forrás, 1987, 2. szám, 87–88. p.

Kósa László: *Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó. Ipolypásztó népelete 1918–1945.* Hungarológiai Értesítő, 1988, 1–2. szám, 301. p.

Szabó József: *Tájszavak és tájak a szlovákiai magyar irodalom négy művében.* Irodalmi Szemle, 1994, 6. szám, 66–71. p.

Mindenekről számot adok – Hazahív a harangszó. Madách, Pozsony, 1988, 518 p.

Bartha Elek: *Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok. Hazahív a harangszó.* A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 25. 1987–1988, Miskolc, 1988, 255–257. p.

Balázs Géza: *Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok; Hazahív a barangszó*. Kortárs, 1989, 4. szám, 166–(168.) p.

Szeberényi Zoltán: *Irodalomtudomány, történelem, néprajz*. In: *Kontextus. Madách-műhely 1985*. Irodalom, irodalomkritika, publicisztika. Összeállította és szerkesztette Tózsér Árpád. Madách, Pozsony, 1985, 47–48. p.

Verstörténés. A szlovákiai magyar líra újabb nemzedékei 1970–1988. Doktori értekezés tézisei. (A szerző kiadása.) Pozsony, 1994, 18 p.

Verstörténés. A szlovákiai magyar líra újabb nemzedékei 1970–1988. Folyamatrajzok, pályaképek, portrék, adalékok. Kalligram, Pozsony, 1995, 352. p.

Bohár András: *Politika, bölcsélet, irodalom*. Élet és Irodalom, 1995, 22. szám, 14. p.

Tallai Gábor: *Verstörténés*. Új Magyarország (Budapest), 1995. június 2. 8. p.

Andruška, Peter: *Syntetizujúca mozaika*. Knižná revue (Pozsony), 1996, 8. szám, 5. p.

(k-y): *Kritikatörténés*. Új Szó, 1995. június 22. 7. p.

Turczy Árpád: *Zalabai Zsigmond: Verstörténés*. Új Szó, 1995. december 19. 7. p.

Mezey László Miklós: *Az ítésez tükre. Zalabai Zsigmond: Verstörténés*. Hitel (Budapest), 1996, 2. szám, 102–106. p.

Szokolczay Lajos: *Olvasó-próba. Zalabai Zsigmond: Verstörténés*. Kortárs, 1996, 3. szám, 118. p.

Tomiš, Karol: *Dianie v lyrike*. Literárny týždenník (Pozsony), 1996, 23. szám, 13. p.

Pomogáts Béla: *Egy fejezet az irodalom szabadságbarcának történetéből. Zalabai Zsigmond: Verstörténés. A szlovákiai magyar líra újabb nemzedékei 1970-1988 című könyvéről*. Új Holnap (Miskolc), 6. 1996. július. 108–113. p. Ugyanaz: In: Pomogáts Béla: *Kisebbségben és magyarságban. Tanulmányok a szlovákiai ma-*

gyar irodalomról. Nap, Dunaszerdahely, 1997, 175–180. p.

Csobán Endre Attila: *Küldöm a frigyládát.* Látó (Marosvásárhely), 1997, 5. szám, 104–107. p

Irodalom és „iroda-lom”. (Tanulmányok, cikkek, interjúk.) Nap, Dunaszerdahely, 1997, 118 p.

(Mé) [Mészáros Károly]: *Irodalmi gyűjtemény.* Csallóköz, 1997, 20. szám, 3. p.

Koszorúk. (Esszék, tanulmányok, jegyzetek.) Az előszót írta Bodnár Gyula. Csemadok Területi Választmánya, Dunaszerdahely, 1998, 79 p.

Dusza István: *Koszorúk az anyanyelvnek. Zalabai Zsigmond kiskönyve az anyanyelvről, a hüségéről és az elárúttatásról.* Új Szó, 1998. február 17. 9. p.

Szabó József: *Egy kötet tőle, egy pedig róla.* Új Dunatáj (Dunaújváros), 1999, 2. szám, 85–90. p.

Simon Szabolcs: *Tanulmánykoszorú a magyar nyelvről.* Katedra, 2000. 5. szám, 21. p.

A Látók Titka. (Válogatott írások.) [Összeállította Filep Tamás Gusztáv.] Méry Ratio, Somorja, 1998, 350 p.*

Tankönyvek, oktatási segédletek

Simonné L. Rózsa–Vargáné T. Anna–Zalabai Zsigmond: *Magyar nyelvi gyakorlatok. Nem kötelező tantárgy tankönyve az alapiskola 7. osztálya szá-*

* A monográfia első kiadása óta megjelent tételek adatait – néhány kivétellel – Bereck Zsuzsa Zalabai-bibliográfiájának kéziratából vettem át, a saját jelölési rendszeremhez igazítva azokat. A bibliográfia – amely forrásomul is szolgált, ugyanis az 1998 utáni tételek általam nem ismert hányadát annak alapján igyekeztem megkeresni a könyvtárakban – a Fórum Társadalomtudományi Szemle 2004. 1. számában jelent meg, és az e kötetben olvasható könyvészetnél jóval részletesebb; Zalabai sajtópublikációit is tartalmazza.

mára. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Pozsony, 1982, 131 p. Második kiadás: 1989.

Kremmer László–Szuchyné Sz. Magdolna–Vargáné T. Anna–Zalabai Zsigmond: *Magyar nyelvi gyakorlatok. Nem kötelező tantárgy tankönyve az alapiskola 8. osztálya számára*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Pozsony, 1983, 126 p.

Kremmer László–Szuchyné Sz. Magdolna–Vargáné T. Anna–Zalabai Zsigmond: *Módszertani útmutató a magyar nyelvi gyakorlatok nem kötelező tantárgy tanításához az alapiskola 7. és 8. osztályában*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Pozsony, 1983, 144 p.

Válogatásában, összeállításában megjelent munkák és recepciójuk

*A Csallóköztől a Bodroghöz*ig. (Riportok, versek, novellák, vallomások.) Válogatta és az előszót írta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1977, 319 p.
Bodnár Gyula: *Szülföldem szép határa. Jegyzetek a Csallóköztől a Bodroghöz*ig című antológiáról. Új Szó, 1978. február 17. 6. p

Héra Zoltán: *Séták a bölcsőhely körül. Jegyzetek a csehszlovákiai magyar írók szülföldvallomásairól*. Népszabadság, 1978. március 12. 11. p.

Varga Erzsébet: *Vallomás a szülföldről. Gondolatok A Csallóköztől a Bodroghöz*ig c. antológiáról. Hét, 1978, 17. szám, 14. p.

Halász Péter: *A Csallóköztől a Bodroghöz*ig. Alföld (Debrecen), 1978, 8. szám, 74–76. p.

– alexa – [Alexa Károly]: *A Csallóköztől a Bodroghöz*ig. Kritika, 1978, 10. szám, 31. p.

K. Gy. Cs. [Kiss Gy. Csab]: *A Csallóköztől a Bodroghöz*ig. Hungarológiai Értesítő, 1979, 31. p.

Bárth János: *A Csallóköztől a Bodroghöz*ig. Forrás, 1979, 4. szám, 87. p.

Szól a rigó kiskorában. Népi mondókák, gyermekjátékok. Gágyor József néprajzi gyűjtése a galántai járásból. Illusztrálta Kopócs Tibor. (Zalabai Zsigmond mint összeállító nevének feltüntetése nélkül.) Madách, Pozsony, 1978, 104 p.

Bodnár Gyula: *Szól a rigó kiskorában.* Új Szó, 1978. szeptember 22. 6. p.

Csáky Károly: *Szól a rigó kiskorában. Egy hasznos gyűjteményről.* Hét, 1978, 53. szám, 8. p.

Kovács Ágnes: *Szól a rigó kiskorában. Népi mondókák, gyermekjátékok a Galántai járásból.* Honismeret, 1980, 6. szám, 63. p.

Tapsiraré-tapsórum. (Csehszlovákiai magyar költők gyermekversei.) Illusztrálta Jaksics Ferenc. Összeállította Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1978, 114 p.

Bodnár Gyula: *Tapsiraré-tapsórum. Jó versek – gyermekeknek.* Új Szó, 1979. január 25. 6. p.

Kövesdi Károly: *A mesék vonzó világa.* Hét, 1979, 20. szám, 14. p.

Aich Péter: *Két gyermekvers-antológiáról.* Irodalmi Szemle, 1979, 10. szám, 946–948. p.

Labdarózsa, nyári hó. (Csehszlovákiai magyar költők gyermekversei.) Elsőosztályosok ajándékkönyve. Illusztrálta Turcsan László. Összeállította Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1979, 50 p.

(bodnár) [Bodnár Gyula]: *Labdarózsa, nyári hó. Elsőosztályosok könyve.* Új Szó, 1979. augusztus 20. 4. p.

Aich Péter: *Két gyermekvers-antológiáról.* Irodalmi Szemle, 1979, 10. szám, 946–948. p.

Jelenlét. Csehszlovákiai magyar költészet. Válogatta Fónod Zoltán és Zalabai Zsigmond. Az előszót írta Fónod Zoltán. Az életrajzi adatokat írta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1979, 591 p.

- Bodnár Gyula: *Elszalasztott lehetőség. A csehszlovákiai magyar versantológiáról*. Új Szó, 1979. július 5. 6. p.
- Balla Kálmán: *Van-e költészetünk? Jelenlét. Válogatás a felszabadulás utáni csehszlovákiai magyar költészetből*. Hét, 1979, 37. szám, 14–15. p.
- Sági Tóth Tibor: *Jelenlét*. Szabad Földműves, 1979, 36. szám, 7. p.
- Seres József: *A csehszlovákiai magyar költészet három évtizede. A Jelenlét című antológia margójára*. Népszabadság, 1979. szeptember 7. 7. p.
- Czine Mihály: *Jelenlét. Csehszlovákiai magyar költők antológiája*. Népszava, 1980. május 17. 7. p.
- Sumonyi Zoltán: *Hol vannak jelen?* Élet és Irodalom, 1980, 33. szám, 10. p.
- Gróh Gáspár: *Jelenlét. Csehszlovákiai magyar költészet*. Alföld, 1980, 6. szám, 81–82. p.
- Új Mindenés Gyűjtemény (1.)*. (Tanulmányok.) Összeállította Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1981, 203 p.
- Szarka László: *Nemzetiségi magyar tudomány. Egy szlovákiai magyar tanulmánygyűjteményről*. Népszabadság, 1981. május 10. 13. p.
- Dusza István: *Hézagok tömögetése. Az Új Mindenés Gyűjteményről*. Új Szó, 1981. augusztus 7. 6. p.
- Mészáros László: *A történelem vonzásában. Mindenféle az Új Mindenés Gyűjteményről*. Irodalmi Szemle, 1981, 10. szám, 952–955. p.
- Lacza Tihamér: *Szellemi műhelyek és kérdőjelek*. Hét, 1981, 49. szám, 18–19. p.
- D. Varga László: *Új Mindenés Gyűjtemény*. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 20. Miskolc, 1982, 148–149. p.
- Sándor László: *Új Mindenés Gyűjtemény*. Honismeret, 1982, 3. szám, 49–50. p.
- Kiss Mária: *Új Mindenés Gyűjtemény 1980*. Hungarológiai Értesítő, 1983, 1–2. szám, 314–315. p.

Családi Krónika. Csehszlovákiai magyar elbeszélők 1948–1979. Csehszlovákiai Magyar Írók. Válogatta, az utószót és az életrajzi jegyzeteket írta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1981, 422 p.

Lacza Tihamér: *Egy műfaj ébresztése. Családi krónika. Csehszlovákiai magyar elbeszélők (1948–1979).* Irodalmi Szemle, 1981, 9. szám, 857–859. p. Ugyanaz: In: Lacza Tihamér: *Ember a szóban.* Főnix Füzetek 10. Madách, Pozsony, 1985, 97–101. p.

Gyurkovits Róza: *Családi krónika.* Nő, 1981, 11. szám, 14. p.

Bába Iván: *Nemzetiségi klasszikusok. A pozsonyi Madách Könyvkiadó könyveiről.* Könyvvilág, 1982, 4. szám, 7. p.

Pomogáts Béla: *Szlovákiai magyar kötetek.* Magyar Hírlap (Budapest), 1983. január 15. 8. p.

Botlik József: *Keresztmetszet hat évtized novelláiból. Csehszlovákiai magyar elbeszélők 1918–1979.* Műhely, 1983, 6. szám, 72–75. p.

Görömbei András: *Családi krónika. Csehszlovákiai magyar elbeszélők 1948–1979.* Hungarológiai Értesítő, 1983, 3–4. szám, 32–33. p.

Bábi Tibor: *Keresek valakit. Válogatott versek 1954–1977.* Csehszlovákiai Magyar Írók. Válogatta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1982, 142 p.

Alabán Ferenc: *Eszmeiség és életérzés Bábi Tibor költészetében. (Keresek valakit – Válogatott versek 1954–1977.)* Irodalmi Szemle, 1983, 2. szám, 133–140. p. Ugyanaz: Alabán Ferenc: *Folytatás és változás.* Főnix Füzetek 9. Madách, Pozsony, 1984, 55–68. p.

- dénes - [Dénes György]: *Bábi Tibor: Keresek valakit.* Hét, 1983, 49. szám, 8. p.

Adjatok szállást az Igének! Négy kisszínpad műsor. Összeállította, az előszót és az utószót írta Zalabai Zsigmond. Lita, Pozsony, 1984, 56 p.

- A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről.* Összeállította Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1985, 234 p. Második, bővített kiadás: Madách, Pozsony, 1987, 303 p.
- Fónod Zoltán: *A hűség nyelve. Gondolatok egy tartalmas kötetéről.* Új Szó, 1985. szeptember 17. 4. p.
- Ugyanaz: „*Latiatuc, feleym, mik vogymuk...*” *Gondolatok a hűség nyelve című kötetéről.* In: Fónod Zoltán: *Tegnap i önismeret.* Madách, Pozsony, 1986, 315–320. p.
- E. Fehér Pál: *Kulturális jegyzetek.* Népszabadság, 1985. október 23. 7. p.
- Filep Tamás: *Könyvek a hűség nyelvén.* Könyvvilág, 1985, 12. szám. 7. p.
- Szeli István: *A hűség nyelve.* Híd (Újvidék), 1986, 2. szám, 270–277. p.
- Botlik József: *A hűség nyelve.* Kritika, 1986, 6. szám, 21. p.
- Pomogáts Béla: *A hűség nyelvén.* Nyelvünk és Kultúránk, 63. szám, 1986, 85–86. p.
- Pomogáts Béla: *Anyanyelvi őrző. A hűség nyelve.* Élet és Irodalom, 1986, 11. szám, 10. p.
- Mórocz [Mórocz Károly]: *A hűség nyelve.* ef-Lapok (Budapest), 1986, 5–6. szám, 54. p.
- Mezey László Miklós: *Féltő hűséggel. A hűség nyelve című antológiáról.* Új Forrás, 1987, 1. szám, 89–92. p.
- Soóky László: *A hűség nyelve.* Honismeret, 1987, 1. szám, 76–77. p.
- Graf Rezső: *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről.* Nyelvünk és Kultúránk, 66. szám, 1987, 109–111. p.
- Kozma Gábor: *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről.* Hungarológiai Értesítő, 1987, 3–4. szám, 190–191. p.
- Dusza István: *Újbóli szembesülés. A hűség nyelve második, bővített kiadásának margójára.* Új Szó, 1987. december 8. 4. p.

Szabó T. Ádám: *Die Sprache der Treue. „A bűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről.” (Die Sprache der Treue. Ungarische Schriftsteller in der Tschechoslowakei über die Muttersprache); zusammengestellt von Zsigmond Zalabai.* In. Annales Universitatis, Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica XIX. Budapest, 1988, 287–296. p.

Pomogáts Béla: *Megmozdult világban.* Magyar Hírlap, 1988. május 6. 9. p.

Olasz Sándor: *A bűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről.* Hungarológiai Értesítő 1989, 3–4. szám, 378. p.

Vértés István: *A bűség nyelve.* Népszava, 1988. október 1. 8. p.

Šmatlák, Stanislav: *A szlovák líra erővonalai.* (Tanulmányok.) Válogatta Zalabai Zsigmond. Fordította Balla Kálmán, Bertha Mária és mások. Madách, Pozsony, 1985, 204 p.

Alabán Ferenc: *A költészet vonzáskörében. Stanislav Šmatlák: A szlovák líra erővonalai.* Irodalmi Szemle, 1986, 10. szám, 945–952. p.

Hej, Dunáról fúj a szél. Dokumentumjáték 7 képben. Népdalok, népballadák, szépirodalmi alkotások és dokumentumok alapján összeállította Szilvássy József és Zalabai Zsigmond. Módszertani segédanyag irodalmi színpadok részére. Járási Népművelési Központ, Dunaszerdahely, 1988, 19 p.

Tanszéki Hírmondó 1990 – Spravodaj katedry maďarskébo jazyka a literatúry. Felelős (értsd: összeállító) Zalabai Zsigmond. A Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke mellett működő Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Pozsony, 1990, 42 p.

Tanszéki Hírmondó 1991 – Spravodaj katedry maďarského jazyka a literatúry. Felelős (értsd: összeállító) Zalabai Zsigmond. A Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke mellett működő Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének Alapszervezete és a Szenczi Molnár Albert Alapítvány, Pozsony, 1991, 37 p.

Szenczi Molnár Albert: „*Szorgos adósa vagyok hazámnak*” avagy „*Életemnek leírása.*” Összeállította és az előszót írta Zalabai Zsigmond. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1993, 120 p. – l. még ugyanazt az antológiában közöltekénél.

E. Fehér Pál: *Az élő Szenczi Molnár Albert. Zalabai Zsigmond könyvéről.* Népszabadság, 1994. március 9. 15. p.

–y–: *Lilium Aurum Bibliotéka. Szenczi Molnár Albert önéletírása.* Új Szó, 1994. május 3. 7. p.

Baróti Szabó Dávid: *Jer, magyar lantom.* (Válogatott versek.) Összeállította, a szövegeket gondozta, az utószót írta s a név- és szómagyarázatokat készítette Zalabai Zsigmond. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1994, 229 p.

– kövi – [Kövesdi Károly]: *Magyar lant, nyolcvan év után. Baróti Szabó Dávid költeményei.* Új Szó, 1994. november 22. 6. p.

Szabó József: *Jer, magyar lantom.* Vasárnap, 1995, 14. szám, 4. p.

Szilágyi Márton: *Baróti Szabó Dávid: Jer, magyar lantom.* Irodalomtörténeti Közlemények, 1995, 3–4. szám, 431–436. p.

Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994. Összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta Zalabai Zsigmond. Kalligram, Pozsony, 1995, 352 p.

Szabó József: *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból.* Új Szó, 1995. május 3. 6. p.

Lanstyák István: *Harcaink az egynyelvrendszer ellen. A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumainak válogatása – nyelvészszemmel.* Irodalmi Szemle, 1995, 6. szám, 63–72. p.

Szabó József: *A szlovákiai magyar nemzetrész szolgálatában. Két újabb kiadvány Zalabai Zsigmond összeállításában.* Tiszatáj, 1995, 8. szám, 36–38. p.

Fenyvesi Anna: Zsigmond Zalabai (ed.): *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumai 1990–1994 (What is our language worth if it is Hungarian? A selection from the Hungarian press documents in Slovakia concerning the „place-name sign war” and „personal-name war”, 1990–1994).* In: Acta Linguistica Hungarica (Budapest), 43. kötet, 1995/1996, 3–4. szám, 436–437. p.

Balázs Géza: *Nyelvtörvény, név- és táblaháború Szlovákiában.* Honismeret, 1996, 1. szám, 103–104. p. Rövidített változat: B. G.: *Mit ér a nyelvünk, ha magyar?* Édes Anyanyelvünk, 1995, 5. szám, 16. p.

Simon Szabolcs: *Nyelvháború – iskolaháború. Gondolatok Zalabai Zsigmond: Mit ér a nyelvünk, ha magyar? című könyve kapcsán.* Katedra (Duna-szerdahely), 1996, 8. szám, 7. p.

Kontra Miklós: *The Wars over Names in Slovakia.* Language Problems & Language Planning, Amsterdam, 1996, 2. szám, 160–167. p.

Magyar Jeremiád. Visszaemlékezések, versek, dokumentumok a deportálásról és a kitelepítésről, 1946–1948. Összeállította, a pályázati felhívást, a

pályázatértékelő szövegeket és a verskommentárokat írta Zalabai Zsigmond. *Bibliotheca Hungarica Műhely. Pro Patria Füzetek* 1. Vox Nova, Pozsony, 1995, 189 p.

Szabó József: *Síraloménék*. Új Szó, 1995. április 6. 9. p.

Simon Szabolcs: *Magyar Jeremiád*. Nap, 1995, 18. szám, 8. p.

Szabó József: *A szlovákiai magyar nemzetrészt szolgálataiban. Két újabb kiadvány Zalabai Zsigmond összeállításában*. Tiszatáj, 1995, 8. szám, 39–42. p.

Szakolczay Lajos: *Olvasó-próba. Magyar Jeremiád*. Kortárs, 1995, 10. szám, 115–117. p.

„*Gondolatok a könyvtárban.*” *Bibliotheca Hungarica. 1990–1995*. Összeállította, szerkesztette és az előszót írta Zalabai Zsigmond. *Bibliotheca Hungarica Alapítvány*, Somorja, 1996, 73 p.

Szabó József: „*Mi dolgunk a világon?*” *Zalabai Zsigmond összeállítása a Bibliotheca Hungaricáról*. Vasárnap, 1996. 21. szám, 5. p.

Víz, víz, víz, víz. Az 1965-ös csallóközi árvíz publicisztikai és szépirodalmi anyagaiból. Válogatta Presinszky Lajos és Zalabai Zsigmond. Szerkesztette, a kötetzáró megjegyzéseket írta s a helységnévjegyzéket készítette Zalabai Zsigmond. *Lilium Aurum, Dunaszerdahely*, 1995, 210 p.

–: *Víz, víz, víz, víz. Az 1965-ös árvíz publicisztikai és szépirodalmi anyagaiból*. Új Szó, 1995. június 20. 7. p.

Kövesdi Károly: *Az utolsó szoba. Válogatott és új versek*. Az utószót írta Zalabai Zsigmond. (Zalabai Zsigmond mint összeállító nevének feltüntetése nélkül.) Méry ratio, Somorja, 1996, 108 p.

Szenczivel szolgál a szellem. Szenczi Molnár Albert Alapítvány, 1990–1995. Összeállította, szerkesztette

tette, a vers- és képanyagot válogatta, valamint az előszót írta Zalabai Zsigmond. Komenský Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke oktató és diákközösségének Szenczi Molnár Albert Alapítványa, Pozsony, 1998, 87 p.

Verses magyar Bohémia. Magyar–cseh verses kapcsolattörténeti olvasókönyv. Összeállította, sajtó alá rendezte, magyarázó jegyzetekkel ellátta Zalabai Zsigmond. Kalligram, Pozsony, 2001, 368 p.

Gál Jenő: „Csehül” hogyan állunk? – csehül? Prágai Tükör, 2001, 4. sz. 39–42. p.

E. Fehér Pál: *Magyar költők a csebekről.* Új Szó, 2002. augusztus 21. 10. p.

Szenczi Molnár Albert emlékezete. Összeállította, a szöveget gondozta, a szómagyarázatot készítette, a képanyagot válogatta, a kötetet tervezte Zalabai Zsigmond. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2001, 456 p.

Gy. Szabó András: *Szenczi Molnár Albert emlékezete.* Kálvinista Szemle, 2002, 6. sz. 5. p.

Eperjes, Eperjes, te tünde, te régi. Vers- és képkoszorú a hetvenöt éves Zeman László tiszteletére. Összeállította Zalabai Zsigmond. Bibliotheca Hungarica, Somorja, 2003, 78 p.

Elő- és utószavak más szerzők műveihez

Cselényi László: *Kréta kor avagy lehetőségek egy elképzelt szöveghez. Válogatott és új versek.* Madách, Pozsony, 1978, 173 p. – Zalabai Zsigmond: *Utószó avagy egy szöveg olvasata.* (161–[174.]) p.

Majerová, Marie: *Sziréna.* (Regény.) A Cseh Irodalom Könyvtára. Fordította Rácz Olivér. Az előszót írta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1983, 374 p. – Zalabai Zsigmond: *Marie Majerová (1882–1967),* 7–8. p.

- Neruda, Jan: *Történetek a régi Prágából*. A Cseh Irodalom Könyvtára. Válogatta Dobossy László. Fordította Götzl Andor és Réz Ádám. Az előszót írta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1983, 337 p. – Zalabai Zsigmond: *Jan Neruda (1834–1891)*, 7–8. p.
- Jirásek, Alois: *Régi cseh mondák*. A Cseh Irodalom Könyvtára. Fordította Zádor András. Az előszót írta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1984, 258 p. – Zalabai Zsigmond: *Alois Jirásek (1851–1930)*, 7–9. p.
- Pujmanová, Marie: *Válaszúton*. (Regény.) A Cseh Irodalom Könyvtára. Fordította Hubik István. Az előszót írta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1984, 441 p. – Zalabai Zsigmond: *Marie Pujmanová (1893–1958)*, 7–8. p.
- Vančura, Vladislav: *Három folyó*. (Regény.) A Cseh Irodalom Könyvtára. Fordította Hosszú Ferenc. Az előszót írta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1984, 266 p. – Zalabai Zsigmond: *Vladislav Vančura (1891–1942)*, 7–9. p.
- Fučík, Július: *Emberek, legyetek éberek!* (Cikkek, riportok, napló.) A Cseh Irodalom Könyvtára. Válogatta P. Olexo Anna. Fordította Balla Kálmán, Palotai Erzs, Réz Ádám és Zádor Margit. Az előszót írta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1985, 332 p. – Zalabai Zsigmond: *Július Fučík (1903–1943)*, 7–9. p.
- Arbes, Jakub: *Newton agya*. (Kisregények.) A Cseh Irodalom Könyvtára. Fordította P. Olexo Anna. Az előszót írta Zalabai Zsigmond. Madách, Pozsony, 1985, 394 p. – Zalabai Zsigmond: *Jakub Arbes (1840–1914)*, 7–9. p.

Antológiákban, összeállításokban

- 30 év alkotó munkája*. Válogatta Dusek Imre. Pravda, Pozsony, 1975, 343 p. – Zalabai Zsigmond: *Egy nemzedék erőpróbája*, 305–312. p.

- Mű és érték. A csehszlovákiai magyar kritika 25 éve.* Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Szeberényi Zoltán. A bibliográfiát összeállította Alabán Ferenc. Madách, Pozsony, 1976. – Zalabai Zsigmond: *Ars critica*, 76–79. p. *A vers túloldalán. Kulcsár Ferenc: Napkitörések*, 247–255. p. „A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni?” *Töprengés a gyermekversről és a hazai magyar gyermekköltészetről*, 273–296. p. *Egy nemzedék erőpróbája. Fekete szél. Fiatal szlovákiai prózaírók antológiája*, 418–427. p.
- A Csallóköztől a Bodrogközig.* Madách, Pozsony, 1977 – Zalabai Zsigmond: *Történelem – szélárnyékban*, 159–166. p.
- Műhely '78.* Szemelvények a Madách Könyvkiadó könyvterméséből, valamint a csehszlovákiai magyar kulturális sajtóból. Összeállította Fónod Zoltán. A bibliográfiát készítette Szőke József. Madách, Pozsony, 1978, 361 p. – Zalabai Zsigmond: *Küzdelem a kisprózával*, 148–160. p. „*Bajtársunk: Álom Tivadar, elvtársunk: Álom Tivadar*”, 301–303. p.
- Műhely '79.* Szemelvények a Madách Könyvkiadó könyvterméséből, valamint a csehszlovákiai magyar kulturális sajtóból. Összeállította Fónod Zoltán. A bibliográfiát készítette Szőke József. Madách, Pozsony, 1979, 280 p. – Zalabai Zsigmond: *Ember, könyv, társadalom*, 102–111. p.
- Műhely '80.* Szemelvények a Madách Könyvkiadó könyvterméséből, valamint a csehszlovákiai magyar kulturális sajtóból. Összeállította Fónod Zoltán. Madách, Pozsony, 1980, 123 p. – Zalabai Zsigmond: *Egy elfelejtett Móricz-útról*, 105–110. p.
- Műhely '83.* Szemelvények a csehszlovákiai magyar írók legújabb műveiből. Összeállította Fónod Zoltán. Madách, Pozsony, 1983, 198 p. – Zalabai Zsigmond: *Próbák népe. (Részlet egy falurajzból.)* 107–116. p.
- Műhely '84.* Szemelvények a csehszlovákiai magyar írók legújabb műveiből. Összeállította Fónod Zoltán.

- tán. Madách, Pozsony, 1984, 214 p. – Zalabai Zsigmond: „*Most pedig menjetek baza!*” 164–179. p.
- A büség nyelve*, 1985 – Zalabai Zsigmond: *Kies, kietlen*, 109–110. p. *Fából – vaskarika*, 116. p. *Hogy is mondjuk – katonául?* 117–119. p. Koncsol László–Kulcsár Ferenc–Ozsvald Árpád–Rácz Olivér–Tőzsér Árpád–Veres János–Zalabai Zsigmond: *Szakvizsgán műfordításból*, 176–177. p. *Egy gyermekvers szómámora*, 192–193. p. *Nyelvében él a – költészet*, 213–220. p. *Más szemmel, más szóval*, 221–224. p. A második kiadásban a hivatkozott írások a 193–194., 200., 201–202., 250–251., 265–266., 283–290., 291–294. p.
- A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai 1981. augusztus 10–14.* Szerkesztette Béládi Miklós, Jankovics József, Nyerges Judit. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest, 1985, 501 p. Zalabai Zsigmond: *A versszerűség kritériumainak módosulása mint a nemzetiségi léthelyzet és a csehszlovákiai magyar nyelvállapot művészi tükrözésének eszköze*, 286–292. p.
- Magyaroknak – magyarul.* Közművelődési Kiskönyvtár 1. Összeállította: Görföl Jenő. Csemadok Pozsony-vidéki Járási Bizottsága (1986) – Szenczi Molnár Albert: „*Szorgos adósa vagyok hazámnak*” avagy „*Életemnek leírása*”, 37–115. p. Zalabai Zsigmond: *Elöljáró beszéd Szenczi Molnár Albert „Önéletírásához” avagy a „társ szerző” vallomása*, 33–36. p.
- Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon I–II.* Készült a Magyar Tudományos Akadémia Közép- és Kelet-Európa Kutatási Központjában Berend T. Iván vezetésével. Válogatta és szerkesztette Ring Éva. I. kötet 671 p., II. kötet 693 p. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. – Zalabai Zsigmond: *Duna-táji parabola*. II. kötet, 498–505. p.
- Hagyomány és megújulás. Csehszlovákiai magyar esszéírók 1948–1988.* 1–2. Összeállította és az

- előszót írta Szeberényi Zoltán. Csehszlovákiai magyar írók. Madách, Pozsony, 1988–1990. – Zalabai Zsigmond: *Szülföldtől a viláig*, 1. k. 117–130. p. *Egy szöveg olvasata*, 2. k. 65–80. p. *Irodalom és „iroda-lom”*, 2. k. 256–264. p.
- Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezetére.* Összeállította, szerkesztette, sajtó alá rendezte Domokos Mátyás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest (1990). – Zalabai Zsigmond: *A homály fényei. Weöres Sándor Fuga című verséről*, 395–400. p.
- Extra Hungariam. A hatodik Síp antológiája.* Hatodik Síp Könyvek 7. Összeállította Balla D. Károly. Budapest–Ungvár, 1992, 214 p. – Zalabai Zsigmond: „Éltem – és ebbe más is belehalt már”, 45–49. p.
- Legyél helyettem én. Tsúszó Sándor Emlékkönyv.* Összeállította Hodossy Gyula. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1992, 186 p. – Zalabai Zsigmond: *Tsúszástükör*, 31–33. p.
- Szüntelen rajzás. Antológia a 80 éves Ipolysági Gimnázium mindenkori diákjainak írásaiból.* Ipolysági Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium Szondy György Baráti Köre, Ipolyság, 1993, 156 p. – Zalabai Zsigmond: *Honti krónika, 1848–49*, 61–71. p.
- Bodnár Gyula–Tóth László: *Nyomkereső. A második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar irodalom kistükre.* Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1994. – Zalabai Zsigmond: „Követelem a Holnapot” (Részlet.) 247–251. p. *Nyomkereső* 251–253. p.
- Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván: *Induljunk tehát: otthonról haza. 12 beszélgetés határon túli esszéírókkal irodalomról, nyelvről.* Tárogató Kiadó, Budapest, 1996, 252 p. – Zalabai Zsigmond: *Ars critica*, 39–41. p. „Éltem – és ebbe más is belehalt már”, 41–47. p.
- Tornyok és temetők.* Ister, Budapest, 1999. – Zalabai Zsigmond: „Csak bujdosók, csak vándorok vagyunk”, 191–211. p.
- Noék az Ararát tetején. A hetvenévesek antológiája.* Összeállította: Duba Gyula. Madách-Pozsonium, Po-

zsony/Bratislava, 2000. – Zalabai Zsigmond: *Kréta-rajz a portréfestőről avagy A szolid/szelíd humanizáló*, 130–140. p.

A pozsonyi magyar tanszék múltja és jelene – Minulost a prítomnosť Katedry maďarského jazyka v Bratislave. Kalligram, Pozsony, 2002. – Zalabai Zsigmond: *Az én katedrám – Moja katedra*, 16–28. p.

Műfordítás

Kozák, Jan: *A fehéren mén.* Madách, Pozsony, 1981, 85 p.

Műfordítás gyűjteményes kötetben

Közös hazában. Tanulmányok a CsSzSzK magyar nemzetiségű lakosságának politikai, társadalmi, kulturális életéből. Összeállította Csanda Sándor. Pravda, Pozsony, 1972, 295 p. – Zalabai Zsigmond fordításában: *Juraj Zvara: A CsKP nemzetiségi politikája a szocializmus építésének időszakában és a további feladatok*, 5–82. p.

Pašiaková, Jaroslava: *Folyamatos múlt. Az újabb kori cseh és magyar irodalom nébány párbuzama.* Madách, Pozsony, 1981, 185 p. – Zalabai Zsigmond fordításában: *Cseh–magyar és szlovák–magyar közeledés a két háború közötti Korunkban*, 178–185. p.

Števček, Ján: *Esztétikai nézőpontok. Tanulmányok a szlovák irodalom köréből.* Madách, Bratislava, 1989, 192 p. – Zalabai Zsigmond fordításában: *Irodalmak üzenete*, 183–192. p. Ugyanaz: In: *Kontextus. Madách-műhely*, 1988. Irodalom, irodalomkritika, publicisztika. Összeállította és szerkesztette Tőzsér Árpád. Madách, Pozsony, 31–36. p.

- Görömbei András: *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*. Akadémiai, Budapest, 1982, 378–380. p.
- Domokos Mátyás: *A „harmadvirágzás” kritikus öntudata*. Kortárs, 1985, 7. szám, 139–147. p. Ugyanaz: Domokos Mátyás: *Átkelés, áttűnés*. Tanulmányok, kritikák, emlékezések. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 152–170. p.
- Barak László: *Tücsökmuzsika helyett – hegyibeszéd. Zalabai Zsigmondnak* [vers]. Irodalmi Szemle, 1988. 1. szám, 20. p.
- Fellinger Károly: *Kegyelemdőfés. Zalabai Zsigmondnak* [vers]. Vasárnap, 1991. 10. szám, 11–12. p.
- Bodnár Gyula–Tóth László: *Nyomkereső. A második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar irodalom kistükre*. Oktatási segédlet. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1994, 245–246. p.
- Zsigmond Zalabai*. Romboid, 1992. 1. szám, 55–56. p.
- d-n [Dusza István]: Könyvkiadásunk mennybemenetele és pokoljárása. Új Szó, 1994. október 29., 1–2. p.
- A díj szolgálatra serkent*. Szabad Újság, 1994. 46. szám, 13. p.
- T. L. [Tóth László]: *A jó szándék nem elég*. Nap, 1994. 46. szám, 20. p.
- Irodalmi díjak Zalabai Zsigmondnak és Talamon Alfonznak*. Új Szó, 1996. szeptember 20. 2. p.
- Bodnár Gyula: *A hűség nyelvén. Zalabai Zsigmond ötven évére*. In: Zalabai Zsigmond: *Koszorúk*, 7–9. p. Ugyanaz: Csallóköz, 1998, 4. szám, 3. p.
- N. Gyurkovits Róza: *Olykor egy kicsit belehal az ember. Köszöntőjele Zalabai Zsigmondnak*. Szabad Újság, 1998, 4. szám, 8. p.
- Dusza István: *Tápláló gyökér és építő szigorúság. Gondolatforgácsok Zalabai Zsigmond ötvenedik születésnapján*. Új Szó, 1998. január 29. 9. p.
- Szeberényi Zoltán: *Zalabai Zsigmond ötvenéves*. Irodalmi Szemle, 1998, 1–2. szám, 59–62. p.

- Filep Tamás Gusztáv: *Az „innovációs” esztétika vonzásában. Szempontok Zalabai Zsigmond pályaképéhez.* Kalligram (Pozsony), 1998, 3. szám, 20–29. p.
- Németh Zoltán: *A Prométheusz-változó. Zalabai Zsigmondról és a „szlovákiai magyar” irodalomról.* Kalligram, 1998, 3. szám, 30–35. p.
- ua. In: *A kapus öröme a tizenegyesnél.* AB-ART, Pozsony, 1999, 60–70. p.
- ua. In: *Olvasáserotika.* Kalligram, Pozsony, 2000, 181–191. p.
- ú: *Születésnapi kitüntetés. Zalabai Zsigmond Rákóczi- emlékérmét kapott.* Új Szó, 1999. április 13. 10. p.
- Kiosztották a Bethlen Gábor Alapítvány díjait.* Új Szó, 1999. november 4. 10. p.
- Filep Tamás Gusztáv: *Zalabai Zsigmond.* [Laudáció a Márton Áron-emlékérem átadásakor.] Hitel, 2000, 1. szám, 28–29. p.
- Szeberényi Zoltán: *Magyar irodalom Szlovákiában (1945–1999). II.* AB-ART, Pozsony, 2001, 80–88. p.

Beszélgetések

- Tóth László: *„Dolgozni muszáj...” Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal.* Csallóköz, 1976, 2. szám, 7–8. p.
- (bodnár) [Bodnár Gyula]: *Szól a rigó – gyermekeknek. Villáminterjú egy népköltészeti gyűjteményről.* Új Szó, 1978. szeptember 5. 4. p.
- Tóth László: *„Mert dolgozni muszáj...”* In: Tóth László: *Vita és Vallomás. Beszélgetések szlovákiai magyar írókkal.* Madách, Pozsony, 1981, (311)–335. p.
- Ugyanaz: *Irodalmi Szemle*, 1980, 3. szám, 219–229. p. ua.: *A Látók Titka*, 7–25. p.
- Grendel Ágota: *Találkozás a szülőfölddel.* Barátnő, 1984, 9. szám, 7. p.
- Tóth László: *Bőröndök tartalma, típusok (sic! – trópusok).* Beszélgetés Grendel Lajossal és Zalabai Zsigmonddal. *Élet és Irodalom*, 1987, 24. szám, 7. p.

- Tóth László: *A kritikai érvek hatalmával. Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal és Rudolf Chmellel.* Új Forrás, 1989, 5. szám, 36–47. p. Részlete: „Közép-Európa nem volt, hanem lesz...” *Beszélgetés Zalabai Zsigmond csehszlovákiai magyar íróval.* Hitel, 1989, 23. szám, 24–26. p. A teljes szöveg: *A Látók Titka*, 26–64. p.
- Grendel Ágota: *Önismeretből elégtelen.* Nő, 1989, 51–52. szám, 22–23. p.
- S. Forgon Szilvia: *Hungarológusokra Szlovákiában is szükség van.* Hét, 1990, 47. szám, 14. p.
- Kocsis Aranka: *Hungarológusképzés először Pozsonyban.* Nő, 1990, 49. szám, 3. p.
- Dusik Éva: *Min dolgozik?* Hét, 1991, 32. szám, 7–8. p.
- Bodnár Gyula: *A paripa is, a fegyver is – megvan. Beszélgetés Zalabai Zsigmond tanszékvezető egyetemi tanárral.* Új Szó, 1991. október 15. 5. p.
- Kövesdi Károly: *Intézmény születik. Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal – ezúttal az alapítóval.* Új Szó, 1993. január 13. 5. p. Ugyanaz: In: „Gondolatok a könyvtárban”, 49–52. p.
- H. Kubik Katalin: *Kérdezz – felelek.* CSERKÉSZKALAP, 1993, 2. szám, 20. p. Ugyanaz: *Zalabai Zsigmonddal, ezúttal a könyvtáralapítóval* címmel: In: „Gondolatok a könyvtárban”, 53–54. p.
- S. Forgon Szilvia: *„Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék”. Lezárult a Bibliotheca Hungarica pályázata.* Vasárnap, 1995, 5. szám, 6. p. Ugyanaz: In: „Gondolatok a könyvtárban”, 69–70. p.
- Melaj Erzsébet: *Szembenézni a kihívásokkal. Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal.* A Hét, 1994, 50. szám, 14–15. p. Ugyanaz: In: Zalabai Zsigmond: *Irodalom és „iroda-lom”, 99–107. p.* ua: *A Látók Titka*, 65–69. p. Részlete: In: „Gondolatok a könyvtárban”, 61–62. p.
- Kövesdi Károly: *A marcelházi példa.* Új Szó, 1995. december 8. 6. p.
- Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván: *„Induljunk tebát: ott-honról – haza!” Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal.*

- Tisztatáj, 1996, 2. szám, 67–70. p. Ugyanaz: „...mindig csak a líra körében mozgok” címmel: In: Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván: *Induljunk tehát: otthonról – baza. 12 beszélgetés batáron túli esszé-írókkal irodalomról, nyelvről*. Tárogató, Budapest, 1996, 33–38. p. Ugyanaz: In: Zalabai Zsigmond: *Irodalom és „iroda-lom”*, 109–118. p.
- Kövesdi Károly–Almássy Róbert–Zalabai Zsigmond–Kiss Péntek József: *Túlpolitizált életünk. Boldogabb tájakon mindennek megvan a maga helye*. Vasárnap, 1998, 46. szám, 2. p.
- Cséfalvai Eszter, K.: *Ritka percek Zalabai Zsigmonddal*. Új Nő, 1999, 3. szám, 22–24. p.
- Szilvássy József: *Vigyázzó szemünket a jövőre vessük. Beszélgetés a Márton Áron-émlékéremmel kitüntetett Zalabai Zsigmonddal*. Katedra, 2000, 5. szám, 4–5. p.
- Kövesdi Károly: „Szeretnék újra pók lenni“. *Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal*. Vasárnap, 2003, 12. szám, 20–21. p.

Megemlékezések

- (-Y-F) [Szilvássy József]: *Elhunyt Zalabai Zsigmond*. Új Szó, 2003. december 29. 1. p.
- Kövesdi Károly: *Búcsú a trópusoktól. Zalabai Zsigmond, 1948–2003*. Vasárnap, 2004. 2. szám, 5. p.
- Haraszi Mária: *Harangszó hív. Zalabai Zsigmond halálhírére* [vers]. Szörös Kő, 2003. 6. szám, 5. p.
- (-y-f) [Szilvássy József]: *Eltemették Zalabai Zsigmondot. Szülőfaluja, Ipolypásztó földjéből is került egy maréknyi az irodalomtudós sírjába*. Új Szó, 2004. január 2. 1. p.
- ua. Patonyföld, 2004. 1. szám 5. p.
- Koncsol László: *Ki volt nekünk Zalabai Zsigmond? Szellemi életünk egyik nagy mindenestét veszítettük el benne fiatalon, váratlanul és visszavonhatatlanul*. Új Szó, 2003. december 29. 6. p.

- ua. Patonyföld, 2004. 1. szám, 5. p.
- Fóthy János: *Zalabai Zsigmond emlékére. 1948–2003.* Somorja és Vidéke, 2004. 1. szám, 4. p.
- Bereck József: *Valóságból az örökkévalóságba. Búcsú Zalabai Zsigmondtól.* Csallóköz, 2004, 1–2. szám, 3. p.
- Lacza Tihamér: *Hazahív a barangszó. Zalabai Zsigmond halálára.* Szabad Újság, 2004. 1. szám, 10. p.
- Cselényi László: *Napló és memoár – Zalabai Zsigmond.* Új Szó, 2004. január 22. – Könyvjelző, 1. szám, 6. p.
- Fónod Zoltán: „Messziről és messzire megy az élet...” *Zalabai Zsigmond halálára.* Irodalmi Szemle, 2004. 1. szám, 14–17. p.
- Koncsol László: *Zalabai Zsigmond ravatala fölött.* (2003. december 31.) Irodalmi Szemle, 2004. 1. szám, 17–18. p.
- Bodnár Gyula: *Fényjeleket hagyni. Zalabai Zsigmondra emlékezve.* Katedra, 2004. 6. szám, 12. p.
- Szeberényi Zoltán: *Koszorú helyett. Tisztelgés Zalabai Zsigmond emléke előtt.* Irodalmi Szemle, 2004. 2. szám, 46–51. p.
- Filep Tamás Gusztáv: *Utókor, identitás. Zalabai Zsigmond emlékére.* Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2004. 1. szám, [91]–99. p.

Zalabai Zsigmond fényképalbumából

A szülőház

1950-ben, kétévesen, édesanyámmal és katonai szolgálatra induló édesapámmal

1948 nyara, félévesen. A kocsi nagynénémnél, özv. Koncz Zoltánné Tóth Erzsébetnél ma is megvan

Hatévesen, 1954–55-ben, iskolakezdekskor

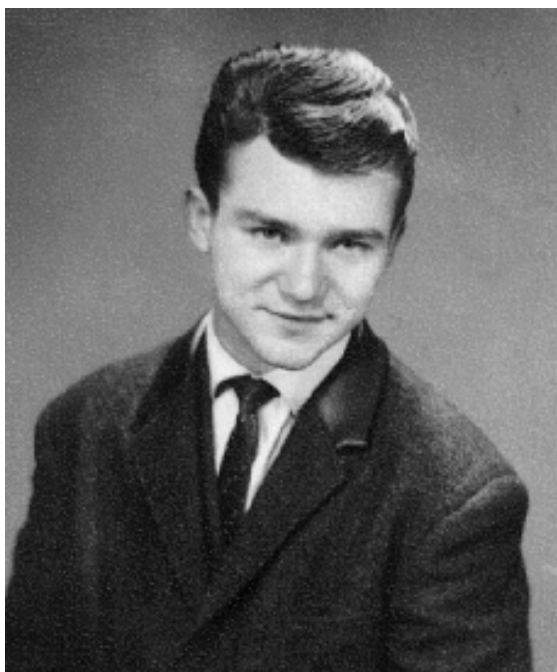
1960-ban, balra Laci öcsém, középen Gyuszi, jobbra én

Ipolypásztói kisiskolás koromban. A bal szélén állok én, mellettem Tóth Kálmán iskolatársam, unokatestvérem, Koncz Gitta, Koncz Emmike, Tóth László, Koncz Kálmán, az első sorban pedig unokatestvérem, Lomoti Ibolya és Baka Gyula

Zalabai Zsigmond *Éljen soká édesanyám* című jelenetének bemutatója 1962. március 8-án. Balról jobbra: Grosszman, Mészáros, Dudás, Antal, Zalabai, Molnár, Raj, Dudás

1966-ban

Ballagás, 1966. május 30. Harmadik a sorban

1968-ban a Zobor-hegyen, leendő feleségemmel

1969. július 26-án, házasságkötésünkkor

Enikő leányunkkal, 1970-ben, négy-öt hónapos korában

1970-ben, mundérban Szkladányi Bandival és Nagy Gézával

Végzett egyetemistaként, eskütétel közben 1972-ben

1973. január 17-én Tóth Lászlóval Dunaszerdahelyen

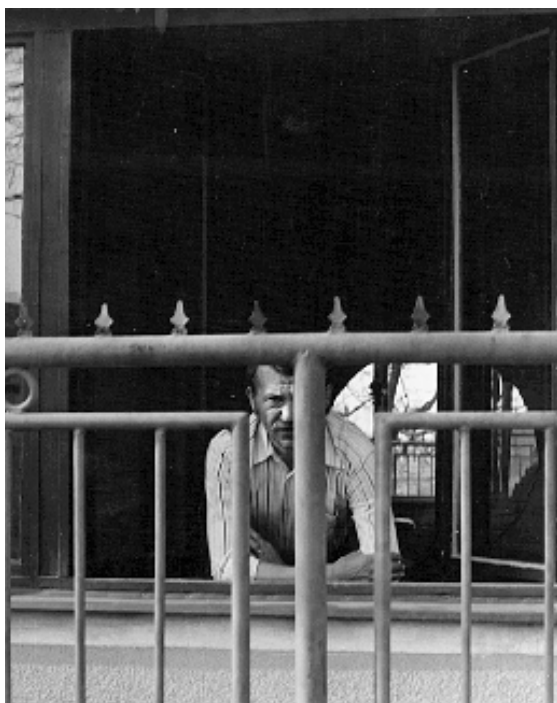
A Vörösmarty Klubban Sellyén, 1977. október 31-én. Balról jobbra: Kiss Ferenc irodalomkritikus, Nagy László, Varga Imre, Teca és én

Kulcsár Ferencsel 1982. március 31-én, író-olvasó találkozón a somorjai iskola I. és III. osztályos tanulóival

1985-ben a Madách Kiadóban. Balról jobbra: Tözsér Árpád, jómagam, Mayer Judit és Balla Kálmán

1985-ben

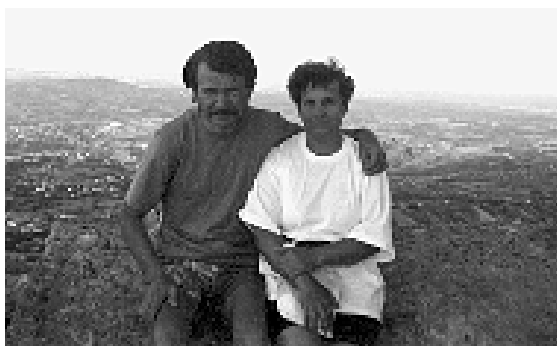
Rádiófelvételen Ginzery Árpáddal a rádiótól, Szilvássy Józseffel és Presinszky Lajossal

Pozsony, Ligetfalu, 1991. március 15. Ünnepi beszéd közben

Szüleim 1993. augusztus 14-én

Feleségemmel San Marinóban, 1994. augusztus 13-án

Fábry Zoltán sírjánál, 1994. november 30-án

Ág Tiborral

Dedikálás közben, Mészáros Andrással

Amikor öt éves lett a Bibliotheca Hungarica

1998. január 17-én, Csölösztőn a II. Szlovákiai Magyar Értelmi-ségi Fórumon. Jobbomon Keszeli Ferenc, az MTI szlovákiai tudósítója, mellette Mészáros Károly, a Csallóköz–Žitný ostrov szerkesztője

1997. május 22-én, Dióspatonyban. Mellettem „Babus” – Barak Lászlóné Andrejkovics Anna

1998. január 25. „Nene” – özvegy Koncz Zoltánné Tóth Erzsébet, második falukönyvem kiváló adatközlője

1998. január 19-én a Bibliotheca Hungaricában, Végh Lászlóval és Filep Tamás Gusztávval

Gyermekeim, családom körében 1998. január 24-én. Balra Erika és Attila fiam, jobbjomon Enikő lányom és mérnök vejem, Csaba; Teca a gép mögött

1998. január 26-án a Csallóköz–Žitný ostrov szerkesztőségében. Balra tőlem Kanovits György főszerkesztő, jobbra Ľuboš Navrátil, a szlovák oldalak szerkesztője, mellette Bereck József és Mészáros Károly

A II. Szlovákiai Magyar Értelmiségi Fórumon (Csölösztő, 1998. január) Gyula öcsémmel, a Fórum egyik előadójával, a Sösszigei Magramesítő Intézet agrármérnök igazgatójával

ZALABAI
Zsigmond

A vers
túloldalán

(Tanulmányok)

A Somorjai Városi Hon-
ismereti Múzeum, a Bi-
bliotheca Hungarica gas-
trophilus, abban a kú-
pán, hogy - Vörösmarty
Károlyval ellátottan -
ment, hogy a múzeum
a világ a könyvek dala
MADÁCH KÖNYVKIADÓ
Budapest 1974

Somorja, 1990. XI. 3. Zsigmond

"GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN"

BIBLIOTHECA HUNGARICA

SOMORJA - ŠAMORÍN
1990 - 1995

MAGYAR JEREMIÁD

A Bibliotheca
Hungarica-nak - első
honfoglalási emlékei
fentartása érdekében az
alapítói

Zsigmond

Somorja, 1990. XI. 3.

Utolsó közszereplése, 2003. november 21., Somorja

A 75 éves Zeman Lászlót köszönti 2003. november 21-én a Fórum Intézetben

Egyetemi kollégái nevében Mészáros András búcsúztatta

Tartalom

Előfeltételek	7
Stúdiumok	13
Trópusok	40
Nemzetiségismeret	50
Depresszió	113
Mentség	141
Az utolsó lustrum	145
De – konstrukció	161
Jegyzetek	178
Életrajzi és kortörténeti adatok	182
Könyvészet	191
Zalabai Zsigmond fényképalbumából	219

FILEP TAMÁS GUSZTÁV
ZALABAI ZSIGMOND

Kiadta: NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2004
P. O. Box 72, 929 01 Dunajská Streda
Felelős kiadó: Barak László igazgató
Szerkesztette: Tóth László–Csanda Gábor
Második, javított és bővített kiadás. Oldalszám 240
A sorozatot és a kötetet tervezte: Barta Gabriella
Nyomdai előkészítés: NAP Kiadó, Dunaszerdahely
Nyomta: VALEUR Kft., Dunaszerdahely (Dunajská Streda)

ISBN 80-89032-60-5